TRIANON 100

DOMINKOVITS PÉTER

HÁZI JENŐ 1921. ÉVI BESZÉDE A SZOMBATHELYI SZÍNHÁZBAN

ADALÉK A NYUGAT-MAGYARORSZÁG MEGTARTÁSÁÉRT FOLYTATOTT MAGYAR POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉG FELTÁRÁSÁHOZ

Házi Jenő (1892–1986) Sopron szabad királyi város egykori főlevéltárosának neve mind saját korában, mind napjainkban jól cseng.[1] A hazai, illetve a közép-európai közép- és kora újkori kutatás művelői nagy haszonnal forgatják megbízható publikációit, elsősorban forráskiadásait. Tudományos életművét összegző és azt megkoronázó kézikönyve bár 1982-ben került kiadásra,[2] elkészítésének terve és gyökerei, a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza.[3] Túlzás nélkül állítható, adatfeltáró, forrásközlő munkássága példa nélkül álló tudományos teljesítmény. Szakmai eredményeit a Vas megyei történetkutatás is jól ismeri, hisz 1950. évi kényszernyugdíjazását követően tudományos érdeklődése Sopron, Pozsony mellett a szomszédos Vas megye irányába bővült. Ennek kiteljesedése az 1950-es és az 1960-as évtizedre tehető, amelynek historiográfiai feldolgozása és adatolása az elkövetkező időszak vasi történetkutatás feladata.[4]

Ugyanakkor máig kevéssé hangsúlyozott, hogy a tudós levéltáros a politikai véleménynyilvánítástól sem tartózkodott. Élete alkonyán adott interjújában is jelezte, hogy a történészként, a maga módján ő is kivette a részét a Nyugat-Magyarországért folytatott küzdelmekből.[5] Ez irányú kötelezettségeire egykori professzorai közül a béketárgyalásokban is részt vett Domanovszky Sándor már állásbetöltése idején is figyelmeztette, valamint arra is felhívta a figyelmét, hogy a Történelmi Társulat élén álló nagyformátumú művelődéspolitikus,

1 Középkor történeti munkásságának legutóbbi elemzése: *Horváth Richárd:* Házi Jenő szerepe a magyar középkor kutatásban. = Soproni Szemle, 2012. 4. sz. 302–307. p.

2 *Házi Jenő:* Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. 1–2. köt. Bp., 1982. 1081 p.

3 Életútjára, munkásságára: *Horváth Zoltán:* Házi Jenő élete és munkássága. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Sopron, 1993. 9–26. p.

4 E folyamat megindulását jelzi a Géfin Gyula és Házi Jenő közötti tudományos levelezés teljeskörű feldolgozására irányuló törekvés.

5 *Kloss Andor:* Évtizedek a levéltár szolgálatában. Beszélgetés Házi Jenővel. = Levéltári Szemle, 1985. 2. sz. 69–70. p. Házi első oklevéltára népszavazás előtti megjelenését is Sopron hova tartozásának bizonyítékaként értelmezi, amelyben 166 magyar királyi oklevél áll szemben négy hercegi oklevéllel. A forráskötet: *Házi Jenő:* Sopron sz. kir. város története. 1. rész. 1. köt. Oklevelek 1162-től 1406-ig. Sopron, 1921. XL, 315 p.

Klebelsberg Kuno gróf a nyugat-magyarországi kérdésre vonatkozó dokumentumokat – telepítések, várak elzálogosítása, visszacsatolása, határperek – egy kötetben kívánja publikálni.[6] Ezen iránymutatás jegyében látott neki Házi a szisztematikus levéltári feltárásnak, amelynek eredményeit a Soproni Hírlap folytatásokban közreadta.[7] 1920-ban napvilágot látott a „Történeti jogunk Nyugat-Magyarországhoz" című munkája önálló füzetben. Még ugyanezen esztendőben német nyelven is megjelent ezen történetpolitikai tanulmánya.[8] 1921 századik évfordulójára készülve, a főlevéltáros hagyatékának újbóli átnézésével figyeltünk fel Házi Jenő 1921-ben, Vándor Kálmán (1898–1949) Burggraf Péter árulása[9] című, témáját pedig a 13. századi Sopron históriájából merítő színdarab előadása apropóján a Szombathelyi Nyári Színházban,[10] Sopron és Nyugat-Magyarország megtartásáért elmondott beszédének kéziratára. Házi beszéde valójában a darab történeti hátterét mutatja be. Ez a forrás az eddigi ismeret mellett még inkább kiemeli, hogy Házi nem csak Sopronban, de a szomszédos Vas vármegye székhelyén is felhívta a figyelmet Sopron hovatartozásának fontosságára, és történeti eseményt aktualizálva, aktív szerepvállalással szólt a térség – korhű fogalommal élve – intelligenciájához, a magyar államhoz hű Sopronról. A színmű végül Péter várnagy árulása címmel került a nagyérdemű elé, a szeptember 5-re tervezett bemutató – amin a soproni küldöttség is megjelent – augusztus 30-ára lett átütemezve. [11]

A forrás a könnyebb felhasználhatóság kedvéért a mai helyesírásnak megfelelően, de a korabeli szófordulatokat megtartva, valamint ugyancsak a mai kis- és nagybetű, valamint ékezethasználattal – hosszú és rövid magánhangzók – került átírásra.

6 Domanovszky Sándor (1877–1955) pályaívére összefoglalóan: *Glatz Ferenc:* Domanovszky Sándor helye a magyar történettudományban. = Századok, 1978. 2. sz. 211–231. p. Domanovszky maga is történeti alapozottságú elaboratumban cáfolta az osztrák történészek béketárgyalások kapcsán felvetett területi igényét, ami nyomtatásban is megjelent: A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttségről. Neully s/S.-ben, 1920 januárius–március havában. 1. köt. Bp., 1920. XV. számú jegyzék, 1. sz. melléklet. 460–467. p.; Domanovszky Sándor e tárgyban Házi Jenőhöz írt levele: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Házi Jenő Sopron város főlevéltárosának iratai. 11. doboz. Domanovszky, Budapest, 1920. október 12.

7 *Házy Jenő:* Történelmi jogunk Nyugatmagyarországhoz. = Soproni Hírlap, 1920. ápr. 7. 3. p., ápr. 8. 2. p., ápr. 9. 2–3. p., ápr. 10. 2. p., ápr. 13. 2. p., ápr. 15. 2. p., ápr. 16. 3. p.

8 *Házi, Eugen:* Unser geschichtliches Recht auf Ungarn. Bp., 1920. 23 p. Házi hagyatékának szisztematikus átnézésével 2011-ben e sorok írója megtalálta az eredeti magyar kefelevonatot, és csekély példányszámú önálló kiadványban azt megjelentette. *Házi Jenő:* Történeti jogunk Nyugatmagyarországhoz. S. a. r. Dominkovits Péter. Sopron, 2011. 32 p.

9 A színmű azt a 13. századi történeti eseményt dolgozta fel, midőn II. Ottokár cseh király Sopront elfoglalva gyerekeikkel zsarolta meg a város vezetőit és polgárait, de azok ennek ellenére hűségesek maradtak a magyar királyhoz és a Magyar Királysághoz.

10 Az egykori Színház téren (ma: Március 15-e tér) álló épület történetére vonatkozóan lásd: Szombathely, 1777–1927. Jubiláris emlékalbum. Szerk. Fehér Károly. Szombathely, 1927. 178–180. p.

11 E sorokban szeretném Mayer Lászlónak megköszönni, hogy a helyi sajtó közléseire figyelmemet felhívta. A szombathelyi recepció elismerően szólt a négyfelvonásos színműről, külön kiemelte Nagy Pál szólóénekesi teljesítményét, Kiskos Márta, Tompa Kálmán, maga Bodonyi Béla igazgató, továbbá felesége, Király Boriska játékát. Színház. Premier az Arénában. = Hír, 1921. aug. 23. 5. p.; Színház. Jutalomjáték és bemutató. = Hír, 1921. aug. 28. 6. p.; Színház. Füredy Ilonka és Békefi bucsufellépése. = Hír, 1921. aug. 30. 3–4. p.; Színház. Szombat délután … = Hír, 1921. szept. 3. 4. p.; Színházi heti műsor. = Hír, 1921. szept. 7. 4. p.; Színház. Irredenta-est a nyári színházban. = Hír, 1921. szept. 11. 6. p.; Színház. *–sz.:* Turáni riadója. = Hír, 1921. szept. 23. 5. p.; Színház. Poncichterek az irodalomban. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1921. aug. 23. 4. p.; Színház. Burggráf Péter árulása. = Vvm., 1921. aug. 27. 3. p.; Színház. Bodonyi igazgató programja. = Vvm., 1921. aug. 28. 5. p.; Színház. A ma esti bemutató. = Vvm., 1921. aug. 30. 5. p.; Színház. *F. E.:* Vándor Kálmán: „Péter várnagy árulása." Bemutató előadás. = Vvm., 1921. aug. 31. 3. p.; Színház. *P. I.:* „Péter várnagy árulása" másodszor. = Vvm., 1921. szept. 1. 3. p.; Színház. Péter várnagy árulása harmadszor. Leszállított helyárak mellett katona- és diákelőadás. = Vvm., 1921. szept. 3. 3. p.; Színház. Heti műsor. = Vvm., 1921. szept. 6. 3. p.; Színház. Heti műsor. = 1921. szept. 7. 2. p.; Színház. Díszelőadás a színházban. Péter várnagy árulása. Riadóval. = Vvm., 1921. szept. 11. 5. p.; Hírek. Díszelőadás a színházban. = Vvm., 1921. szept. 13. 4. p.

SZINHÁZ.

A ma esti bemutató.

Ma este mutatja be a szintásulat Vándor Kálmán hatalmas történelmi szinművét, Burggráf Péter árulását, amely rövidesen uj cimet kap. Ugyanis dr. Házy Jenő Sopron város főlevéltárosa történelmi okmányok alapján megállapitotta, hogy a Bruggráf jelen esetben nem mint tulajdonnév szerepelt, hanem a tisztet jelentette, amelyet Péter viselt. Az uj cim tehát „Péter várnagy árulása" lesz. Vándor a legnagyobb köszönettel fogadta dr. Házy felvilágositását, annál is inkább, mert hisz ő kereste ki Sopron levéltárából azokat a történelmi adatokat is, amelyek a darab történelmi keretét adják. Az előadásra ma délután érkezik meg Sopron város tanácsa is. A szinházi iroda arra kéri a közönséget, hogy az előadáson pontosan jelenjen meg, mert csak a felvonás közökben engedi a nézőtérre a későn érkezetteket.

Heti műsor:

Hétfő: Vásgyáros,
Kedd, szerda: Burggraf Péter árulása.
Csütörtök, péntek: Buzavirág.
Szombat: Gróf Rinaldó.
Vasárnap d. u.: Gróf Rinaldó.
Vasárnap este: Buzavirág.

Színház. A ma esti bemutató. = Vvm., 1921. aug. 30. 5. p

Függelék

Házi Jenő Sopron város főlevéltárosának 1921 szeptemberében, a szombathelyi színházban Nyugat-Magyarország megtartása céljából elmondott beszéde.

Nagyérdemű közönség[12]

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim!

Sopronból a város képviseletében jöttünk Sopron múltjából vett darab megtekintésére. Abból a városból jöttünk, amely most éli sorsdöntő óráit,[13] amely városra most ezer és ezer dacos magyar kar emelkedik fenyegetőleg[14] nyugat felé hirdetvén hogy béketűrésünk pohara betelt, a földre dobbantva harsogjuk: eddig és ne tovább.

Két év óta látjuk Sopron felett Damokles-kardját lebegni, két év óta mérgezte meg minden örömünket az a szörnyű kétség, hogy hátha mi is Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Temesvár sorsára jutunk. Ezekben a súlyos napokban neki feküdtünk a város történetének tanulmányozására. A gazdag levéltár ezernyi évszázados iratait egymás után olvastuk át és lassan kibontakozott előttünk Szent István király idejéig visszamenőleg Sopron változatos tanulságos múltja. És észrevettük, hogy a maihoz hasonló vészes?[15] idők már több ízben végig viharzottak a városon, de a város[16] kezdetben magyar, csakhamar azonban[17] túlnyomóan német[18] mindig magyar érzelmű lakossága a Szent Korona iránti hűségében nem tántorodott meg soha és Sopron 900 éven át nem szűnt meg a magyarság erős végvára lenni Nyugat felé.

12 1921 szeptemberében a szombathelyi színházban elmondott beszédem a város képviseletében dr. Kármán Ernő főjegyző volt velem.
13 Utána kihúzva: melyre most minden igaz magyar figyel.
14 Sor fölé írt, betoldott szó.
15 Bizonytalan olvasatú szó.
16 Az utána következő szövegrész kihúzásra került.
17 A kihúzott szövegrész vége.
18 A következő három szó sor fölé írt betoldás.

Sopron heted fél száz év óta szabad királyi város és ezt a kitüntetést kiváltságot Kun László királyunk azért adta Sopronnak,[19] mert II. Ottokár cseh király elleni véres harcokban a hűség tündöklő jelét[20] erényével ékeskedett. A várost faltörő katonáival nem tudta a hatalmas cseh király megvívni, csak Péter nevű várnagyának megvesztegetése és ennek a mindvégig kitartó hű polgárai sorában végzett öldöklése után tudta Sopront igájába hajtani, s hogy biztos legyen a város felől túszokul magával vitte a legelőkelőbb polgárok gyermekeit. De mindhiába. Az erőszak,[21] majd pedig[22] a csábítgatás nem tudott célt érni. Kun László hadainak közeledtére a polgárság letörte bilincseit és[23] a túsz gyermekei sorsával nem törődve örömrepesve[24] kaput nyitott a délceg magyar hadak előtt.

Ezt a történelmi eseményt dolgozta fel egy tehetséges szombathelyi író tolla és ennek a darabnak színre kerülését tette lehetővé[25] az itt jelenlevő[26] nagy érdemű szombathelyi[27] hazafias közönség eme hatalmas érdeklődése. Fogadják érte köszönetemet.[28]

És most, mielőtt felgördülne a függöny, még egy üzenetet kell tolmácsolnom Sopron szabad királyi város küldi üdvözletét Szombathely városának[29] nagyérdemű közönségének, küldi üdvözletét azzal a törhetetlen bizalommal, hogy 900 éven át magyar volt, magyar marad és nem lesz osztrák: nem, nem, soha.

A magyarok istene hallgassa meg hű fiainak könyörgését és segítse diadalra igaz ügyünket.

Mi pedig ebben az ünnepélyes pillanatban tegyünk vallomást magyarságunkért, tegyünk vallomást igaz hitünkről és a jövőbe vetett bizalmunkról és énekeljük el a nemzet szent imáját, csodás[30] fenséges szózatát: Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar![31]

Házi Jenő saját kézírásával készült eredeti.

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Házi Jenő soproni főlevéltáros irathagyatéka. 36. doboz.

19 Áthúzással javított szó, eredetileg tollhiba miatt Sopronban.
20 Kihúzásra került szó.
21 A következő két szó sor fölé írt betoldás.
22 Betoldás vége.
23 Sor fölé írt kötőszó.
24 Sor fölé írt, betoldott szó.
25 A következő szövegrész sor fölé írt betoldás.
26 A betoldás vége.
27 Kihúzott szó.
28 Burgraf Péter árulása című darabot adták elő. Házi Jenő későbbi saját kezű, lapalji megjegyzése.
29 A következő szövegrész sor fölötti betoldás.
30 Kihúzott szó.
31 A következő szövegrész kihúzásra került.

BODÓ JUDIT

VAS VÁRMEGYE ÉS A GYERMEKVONATOK, 1920–1926

TÖRTÉNETI REKONSTRUKCIÓS KÍSÉRLET

„*Nem az ad, akinek van, de az, aki adni akar.*”[1]

KUTATÁSI NEHÉZSÉGEK ÉS A FORRÁSOK KÖRE

Egy történelmi rekonstrukciós kísérlet alaptézise, hogy az időbeli korlátokat áthidalva újragondoljuk a múltbeli tapasztalatokat. Miközben reflektálunk az eseményekre, önismeretünket is fejlesztjük. Ez a Collingwood-i kópiaelmélet ösztönzött e tanulmány közzétételére.[2] Szeretném némiképp formálni és árnyalni a történelmi köztudatot az 1920-as évek egyik, szociális érzékenységet mutató epizódjával, amelynek középpontjában a gyermekek állnak. Napjainkban megélénkülő érdeklődés és egyre bővülő szakirodalom kíséri a témát. Sok íróasztal, padlás mélye rejthet olyan kincseket, mint a jelen tanulmányt elindító olvasmányélmény, a „Gyermekvonat Angliába. Egy budai kislány levelei, 1920–1921” című könyv.[3] A korabeli résztvevők naplói, élményei szépen illeszkednek az oral history műfajához. Mivel a közvetlenül érintettek már nincsenek az élők sorában, ezért csak az utánuk következő másod–harmadgenerációban reménykedhetünk, vagy egy ráérző személyiségben bízhatunk, aki a hagyatékokban esetleg felfedezi az egyéni sorsokat dokumentáló feljegyzéseket, amelyek kitűnő forrásértékkel bírnak.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 2008-ban megnyílt „Gyermekvonatok” című kiállítás is segítette az érzékenyítést, bár e tárlat még adós maradt az egyéni életutak bemutatásával. A közreadott és rendszerezett források a Ráday Levéltárból, a Református Egyház Zsinati Levéltárából, illetve az Evangélikus Országos Levéltárból származtak és természetesen magángyűjtői körből.[4] Remélhetőleg, a Budapesti Történeti Múzeum és az ELTE

1 *Jeszenszkyné T. Irén:* Az új otthon. Bp., 1936. (továbbiakban: Jeszenszkyné, 1936.) 53. p. „A *segítségre szoruló magyar gyermek irodalmi toposz lett. Többek között Krúdy Gyula, Sas Ede és például a Deák-téri evangélikus gimnázium egyik tanára, Jeszenszkyné T. (Tirpák) Irén tollából, hol elsősorban játékos, szórakoztató, hol nagyon érzékeny, pátosszal teli művek születtek.*” *Kinyik Anita:* Magyar gyermekvonatok Hollandiába. Egy százéves történet nyomában. = Evangélikus Élet, 2020. febr. 16–23. (továbbiakban: Kinyik, 2020.) 34. p.

2 *Collingwood, Robin G.:* A történelem eszméje. Ford. Orthmayr Imre. Bp., 1987. 275. p.

3 *Petneki Katalin – Petrich Kató:* Gyermekvonat Angliába. Egy budai kislány levelei, 1920–1921. Bp., 2019. 282 p.

4 https://revizoronline.com/hu/cikk/214/-gyermekvonatok-kiallitas-a-szabo-ervin-konyvtarban/- (Megtekintve: 2020. november 15.)

Néderlandisztika Tanszéke 2021-re tervezett közös időszaki tárlata a „Gyermekvonatokról", még több egyéni élményanyagba enged bepillantást és teljesebb képet ad majd erről az országokat átívelő humanitárius akcióról.

A 21. századi történeti kutatómunka nehézsége ugyan jelen esetben a visszaemlékezők hiánya, viszont az állandóan bővülő digitális adatbázisok révén könnyen hozzájutunk például a Jó Pajtás című gyermekújsághoz, tanulmányozhatjuk a Pesti Napló, a Pesti Újság, a Friss Újság és a Nemzeti Újság híradásait. De úgy is megelevenedhet előttünk a gyermekvonatok világa, ha a világhálón elérhető filmhíradókra kattintunk.[5]

Kezdjük hát a történetet, peregjen előttünk a film!

Az 1. világháború megpróbáltatásai, majd az egymást gyorsan követő hatalmi váltások: a Tanácsköztársaság és a román katonai megszállás kimerítették a magyar gazdaság erőforrásait. A trianoni Magyarországon sokfajta nehéz gyermeksors, élethelyzet alakult ki. Hadiárvákkal, vagonlakó vagy a kolduló gyermekekkel nap mint nap lehetett találkozni a városok utcáin és a külvárosokban. A Friss Újság 1928. február 28-ai híradása a genfi gyermeksegítő kongresszus üléséről tájékoztatott, bemutatva az Európa-szerte éhező gyermekek helyzetét. A magyarországi bizottság beszámolójában 1 millió gyermek sürgős támogatását vetette fel, akik közül 100.000 Budapesten élt.[6]

A helyi társadalmi szervezetek, egyesületek, az egyházak és a magánszemélyek igyekeztek enyhíteni, segíteni a támogatásra szoruló gyermekcsoportokon. De a nemzetközi segítség sem késett. Hollandiából összesen 7 vagon élelmiszert hoztak, amellyel, négy budapesti kórházat tudtak ellátni. Fledderus,[7] az itt időző holland királyi budapesti főkonzul hangsúlyozta: „*… a holland nép ezen adományának semmiféle politikai tendenciája nincsen. Az élelmiszereket és gyógyszereket felekezetre és társadalmi osztályra való tekintet nélkül kívánjuk szétosztani.*"[8] De nemcsak így kívánták segíteni a magyar családokat, hanem egy ígéret is elhangzott ugyanitt: „*Akció indult meg Hollandiában arra nézve is, hogy a magyar gyermekek holland családoknál találjanak elhelyezést s máris igen sok család fejezte ki azt az óhajtását, hogy magyar gyermeket lásson vendégül. Több ezer gyermek üdülése, felgyarapítása lesz így lehetséges.*"[9]

1920. február 8-án gördült ki a Keleti pályaudvarról az első gyermekvonat, amely 600 magyar gyereket vitt Hollandiába egy nemzetközi humanitárius akció keretében.

Gyermekvonatok fogalmán azt a nagyszabású vállalkozást értjük, amelynek keretében 1920 és 1930 között több mint 60.000 magyar gyermek utazhatott Hollandiába, Belgiumba, Svájcba, Svédországba és Angliába változó időtartamban: néhány hónapra, esetleg 1 évre, hogy regenerálódjanak, testileg és lelkileg megerősödjenek.[10]

5 A vonatkozó filmhíradók internetes elérhetőségeit lásd: A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után. Szerk. Maarten J. Aalders, Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya. Bp.–Hilversum, 2020. (továbbiakban: Aalders – Pusztai – Réthelyi, 2020.) 200. p.

6 Magyarországon egy millió gyermek éhezik. = Friss Újság, 1920. febr. 28. 4. p.

7 J.P. PH. Clinge Fledderus holland királyi főkonzul (1911–1946) emlékét Budapesten, az Üllői út 2–4. sz. ház falán elhelyezett márványtábla őrzi. *Kövesdi László:* Mesélő emléktáblák. = Magyar Nemzet, 2001. okt. 24. https://magyarnemzet.hu/archivum/archivum-magyarnemzet/meselo-emlektablak-4624937/ (Megtekintve: 2020. december 6.)

8 Megjött az első hollandi élelmiszervonat. = Nemzeti Újság (továbbiakban: NÚ), 1919. nov. 27. 3. p.

9 Uo.

10 Aalders – Pusztai – Réthelyi, 2020. 7. p.

Hollandia elsőként, mint legmeghatározóbb ország indította el a gyermekmentő akciókat, kisebb mértékben Svájc, Svédország, valamint Nagy-Britannia, 1923-tól pedig Belgium is bekapcsolódott.

Az akciót a magyar oldalon szervező Országos Gyermekvédő Liga adatai szerint 1920 és 1930 között a gyermekvonatokkal 28.563 gyermek utazott Hollandiába és 21.542 Belgiumba. Tehát a gyermekek 82%-át ebben a két országban fogadták.[11]

Az Országos Gyermekvédő Liga az 1. világháború után szorosan együttműködött az állammal és különböző felekezetekkel. Hollandiában két magánszervezet kezdte meg a munkát: az egyház-semleges Központi Bizottság a Rászoruló Magyar Gyermekekért (Centraal Comité voor noodlijdende Hongaarsche Kinderen) és a 's hertogenboschi székhelyű Római Katolikus Bizottság (Nederlandsch Rooms-Katholieke Huisvestings-Comité te' s Hertogenbosch').[12]

A személyes, érzelmi szál se hiányzott, hiszen dr. Abraham Kuyper (1837–1920)[13] holland miniszterelnök lányai – Henrietta és Johanna – 1916-ban fél évig Magyarországon tevékenykedtek a Vöröskeresztnél. Henrietta hívta fel elsőként a holland közvélemény figyelmét, a magyar gyermekek nyomorúságára. Még könyvet is írt a háborús Magyarországról, rendkívüli szimpátiával.[14] Henrietta Kuyper Magyarország erényeivel ismertette meg az olvasóközönséget, míg a fentebb említett Jan Clinge Fledderus holland főkonzul a magyarok szükségének enyhítéséhez kérte honfitársai segítségét.[15] Végül a Gyermekvédő Liga, a Vöröskereszt és a különböző egyházi szervezetek összefogásával indulhattak az első gyermekvonatok Hollandia felé.[16]

KNEBEL MIKLÓS A SZOMBATHELYI EMLÉKEZETBEN

A befogadó családok megnyeréséhez egy magyar pap karizmatikus személyisége is kellett. Ő volt dr. Knebel Miklós, akit „Hongaarsch Priester"-ként, magyar papként is emlegettek hollandiai népszerűsége kapcsán. Knebel Miklós Ferenc Ede 1892. november 20-án Szombathelyen született.[17] Gyermekkori éveit a Kámon utca 34. (ma: Szily János utca 40.)[18] szám alatti házban töltötte. Reményeink szerint emléktábla is kerül majd a házra, hogy megőrződjön a szombathelyiek emlékezetében Knebel Miklós nagy ívű pályája és szolgálata. Orbán Róbert helytörténeti kutató, a Knebel család történetének avatott szakértője szintén

11 Uo.
12 https://www.elte.hu/content/a-gyermekvonatok-de-hongaarse-kindertreinen.e.12375 (Megtekintve: 2020. november 17.)
13 Abraham Kuyper életrajzát lásd https://www.kuyper.edu/about-us/our-history/abraham-kuyper/ (Megtekintve: 2020. december 6.)
14 https://revizoronline.com/hu/cikk/214/-gyermekvonatok-kiallitas-a-szabo-ervin-konyvtarban/- (Megtekintve: 2020. november 15.)
15 Aalders – Pusztai – Réthelyi, 15. p.
16 https://revizoronline.com/hu/cikk/214/-gyermekvonatok-kiallitas-a-szabo-ervin-konyvtarban/- (Megtekintve: 2020. november 15.)
17 Szombathelyi Székesegyházi Főplébánia. Kereszteltek anyakönyve 549/1892. Itt az apa neve Knebelként, ékezet nélküli írásmódban szerepel. Az észrevételek rovatban pedig egy utólagos, 1946. évi bejegyzés található, amely szerint a fiú családi nevét „Kőszeghi"-re változtatta.
18 *Horváth Ferenc:* Szombathelyi házszámozások. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője, 1963. Szerk. Szentléleky Tihamér. Szombathely, 1963. 273. p. Az azonosítást megerősítette dr. Melega Miklós igazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára) kutatása is.

Knebel Miklós gyermekkori lakóháza Szombathelyen, ma Szily János utca 40.
(Fotó: Bodó Judit, 2020)

Wenckheim Frigyes gróf, jáki apát inkardinációja. Ják, 1933.
Balról jobbra: dr. Winckler József tanár, szertartásmester; Wenckheim Frigyes; dr. Knebel Miklós
(Savaria Múzeum Történettudományi Osztály HK 571)

kiemelt fontosságúnak tartja, hogy Knebel Miklós életpályája is megjelenjen a köztudatban. „A *szombathelyi lokálpatrióták gyakran emlegetik a Knébel család nevét. Szinte kizárólag a fotográfus Knébeleket, leggyakrabban Knébel Ferencet (1836–1910) és fiát Knébel Jenőt (1865–1935). Az általuk készített fényképek a várostörténet nagyon fontos forrásai.* A *Knébel famíliának vannak más tagjai is, akik életük során jelentőset alkottak. Közéjük tartozik Knébel Ferenc unokája, Knébel Miklós*."[19]

Az ügyvéd édesapa, Knebel Kornél (1863–1929) és az édesanya Schilhan Ilona (1872–1939) jómódú és római katolikus hátterű családként gondoskodtak mindkét gyermekük, Miklós, és a később szintén ügyvédi pályát választó ifjabb Kornél (1904–?) neveltetéséről. Miklós a szombathelyi Római Katolikus Főgimnáziumban tanult. Az iskola 1907–1908. tanévi értesítőjében felfedezhetjük neves osztálytársának Pehm (Mindszenty) Józsefnek, a későbbi hercegprímásnak a nevét.[20] Bizalmi, baráti viszonyuk egész életre szólt, és a gyermekmentési akciók során is megjelent.

A szombathelyi sajtóban állandó, megkülönböztetett figyelem övezte Miklós pályafutásának egyes állomásait. Így értesülünk róla, hogy: „*Knébel Miklós budafoki*[21] *káplánt, dr. Knébel Kornél ügyvéd fényes tehetségű fiát, aki tavaly végzett a bécsi tudományegyetemen, mint a Pázmáneum jeles növendéke, kedden avatják a hittudományok doktorává.*"[22] Ugyanezen időszakra, a Tanácsköztársaság idejére esik az a bátor kiállása, amelyért kivégzés várt volna rá. 1919. június 24-én a budaörsiek a harangok megkondításával akarták a lakosságot támadásba lendíteni a vörös katonák ellen. Knebel Miklóst, is a budaőrsi laktanyába hurcolták, ahol már halálra ítélték, innen szabadították ki hívei szeretett káplánjukat.[23]

A budaörsi szolgálatból Mészáros János érseki helynök Hollandiába küldte, ahol eddig nem szolgált magyar katolikus pap, pedig egy lelkész tekintélyére és tudására nagy szükség mutatkozott.[24] Ekkor bontakozott ki Knebel Miklós igazi missziós lelkülete. Széleskörű nyelvtudását, meggyőző készségét egy nemes ügy, a magyar gyermekek érdekében még inkább kamatoztatni tudta.

A gyermekmentő akció minél sikeresebb elfogadtatására Hollandiában befogadó szülőket kellett toborozni, ezért az itteni Központi Bizottság (Centraal Comité) a magyar paphoz fordult segítségért, hogy a katolikus hollandok körében is sikerre vigyék az ügyet. A vallásos vetület nagy hangsúlyt kapott a propagandában is. A gyermekek lelki üdvét a katolikus klérus sem tartotta kevésbé fontosnak, mint a protestánsok. Így kaphatott helyet Knebel Miklós nyelvkönyvében egy gyónási tükör.[25] A magyar nyelvkönyv mellett egy Hongaarsche Spraakleer című szótár is az ő munkája, amely 15.000 példányban jelent meg. Egy kortárs visszaemlékező szerint Magyarország e könyvecskén keresztül került közelebb a hollandokhoz.[26]

19 http://szombathelyisetak.blogspot.com/2012/09knebel-miklos-de-hongaarsch-priester.html (Megtekintve: 2020. november 19.)

20 A Szombathelyi R. Kath. Főgimnázium Értesítője az 1907–1908. iskolaévről. Szerk. Kárpáti Kelemen. Szombathely, 1908. 144. p.

21 Téves adat! Az újmisés káplánt 1917-ben Budaőrsre nevezték ki. Hírek. Főegyházmegyei hírek. = Esztergom, 1917. szept. 2. 3. p.

22 Új teológiai doktor. = Szombathelyi Újság, 1918. nov. 10. 5. p.

23 *Hermán M. János:* Mgr. Knébel Miklós szolgálata, 1892–1949. = Hollandiai Katolikus Magyar Egyházközségi Hírlevél, 2020. 1. sz. (továbbiakban: Hermán, 2020.) 12. p. https://fc7eccc1-3897-4835-bac8-2efe70a893e6.filesusr.com/ugd/e29027_4d26b98e502243a38e61089b755213c0.pdf (Megtekintve: 2020. november 20.)

24 Uo.

25 Aalders – Pusztai – Réthelyi, 2020. 48. p.

26 *Hermán M. János:* Gyermekmentés Belgiumban, 1923–1930. = Korunk, 1998. 12. sz. 115–123. p. (továbbiakban: Hermán, 1998.) https://epa.oszk.hu /00400/00458/00012/12k22.htm (Megtekintve: 2020. november 20.)

Knebel Miklós sokirányú hollandiai tevékenységéről a szombathelyi újságolvasók hamar értesültek és képet kaptak, többek között a Vasvármegye című napilapban: „*Dr. Knébel Miklós, dr. Knébel Kornél szombathelyi ügyvéd fia. Szép tehetségű fiatalember. … Bámulatos gyorsasággal tanul nyelveket. Jórészt ennek köszönhette, hogy őt küldték ki Hollandiába Van Dypen püspök mellé, hogy ott magyar részről szolgálatára álljon annak a kath. gyermekakciónak, amely eddig több mint négyezer katolikus magyar gyermeket helyezett el hollandiai családoknál.*”[27] A hollandiai szolgálat egy másik hozadéka is megjelent itt: a trianoni békediktátum keretei között élő Magyarország számára fontos gazdasági kapcsolatteremtési szándékra találunk utalást. „A *fiatal szombathelyi pap azonban nemcsak a gyermekakció körül tevékenykedik, hanem felhasználva azt az előnyét, hogy perfekt beszéli a flamand nyelvet is, propaganda-beszédeivel több barátot és rokonszenvet szerez külföldön a magyar ügynek, mint akármelyik követség.* A *Hollandiában egyre erősbödő magyarbarátság, sőt a felénk forduló gazdasági érdeklődés is jórészben dr. Knébel Miklós szakadatlan propagandájának az eredménye. Hogy ez számokban kifejezve mit jelent, annak illusztrálására csak annyit említünk fel, hogy Hollandia pedig több mint tíz millió hollandi forintot (körülbelül két és fél milliárd koronát) áldozott a magyar gyermekakcióra és a nyomor enyhítésére.*”[28]

Knebel Miklós: Hongaarsche Spraakleer. 4. herziene Druk. Turnhout, 1924. borítója

Dr. Knebel Miklós a holland gazdasági életben látott innovációk átültetését szorgalmazta Magyarországon, illetve a pénzügyi, banki kapcsolatokat erősítését is szükségesnek tartotta a két ország között. Az egyik Szombathelyre küldött levelében például apjától kért tanácsot[29] ötletéhez: „*Kedves Papa! Hollandiában van egy nagy katolikus pénzvállalat, mely a következővel foglalkozik: nagybirtokokat vesz, ezeket parcellázza és ahol szükséges, a talajjavításokat eszközli. Ennek az igazgatója, ki Magyarországon is szeretné kiterjeszteni a vállalat működését, kérdezteti az én ajánlatomra magát, hogy legyen szíves egy pontos és*

27 Egy szombathelyi fiú munkája a magyar ügyért Hollandiában. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1922. febr. 24. 2. p.

28 Uo.

29 Id. Knebel Kornél több pénzintézetnél, illetve nagyvállalatnál töltött be vezető pozíciót, így jó rálátással rendelkezett a korabeli pénzügyi–gazdasági helyzetre. Pl. a Szombathely Városi Takarékpénztár ügyésze, a Vas–zalai Takarékpénztár igazgatósági elnöke. Magyarország és a Nagyvilág, 1898. március. 15. p.; A Kemenesaljai Takarékpénztár Rt., a Magyar–Olasz Bank Rt. szombathelyi fiókja, a Magyar Motor- és Gépgyár Rt. igazgatósági tagja. A „Kemenesaljai Takarékpénztár Részvénytársaság” közgyűlése. = Kis-Czell és Vidéke, 1901. márc. 10. 2. p.; Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Bp., 1924. 1402. p.

részletes kimutatást közölni, hogy mennyibe kerülnek ily nagybirtokok? Van-e a parasztoknál vevőkészség és gyorsan lehetne e dolgot eszközölni? Vannak-e ily irányú egyesületek? Mi ezeknek a működésének az eredménye? S lehetne-e Magyarországon egy ily egyesületet felállítani, mely a holland főintézettől kapná a pénzt katolikus alapon?"[30]

Az 1921. február 2-án, Leidenből keltezett levél rendkívül szakszerűen megfogalmazott kérdésekre várja a választ, és mint utal rá, a vezérigazgató, D. Emilie Verrviers „Generaldirektor" diktálta le. Feltételezhetően az érdeklődés komolyságát mutatja, hogy a holland pénzintézet potenciális lehetőséget látott a magyarországi kapcsolat kiépítésében. A holland érdeklődésre utal, hogy a Vasvármegye éppen 1921 áprilisában számolt be a Szombathelyi Takarékpénztárban történt holland tőkeemelésről. A cikkben megszólaltatott Kisvárday Papp Imre vezérigazgató is jó alternatívaként méltatta a holland érdekcsoporttal létrejött együttműködést: „*Megállapodásunk ugyanis nemcsak a Szombathelyi Takarékpénztárra szól, hanem szól a Szombathelyi Kereskedelmi és Mezőgazdasági Részvénytársaságra is (amely a mi és az Egyházmegyei Takarékpénztár leányvállalata) s amelynél ez az összeköttetés új – szinte beláthatatlan – perspektívát nyújt.* A *hollandi szárazföldi és tengeri kereskedelemben való bekapcsolódás elérhetetlennek vélt piacokat nyit meg számunkra. Általában ezen összeköttetés jelentőségét abban látom, hogy sikerült nekünk a zárkózott és konzervatív hollandusok figyelmét Magyarországra és éppen Szombathelyre irányítani, a mi kétségen kívül azt dokumentálja, hogy gazdasági és pénzügyi konszolidációnk oly örvendetesen haladt előre, hogy már a legkonzervatívabb államok egyike, Hollandia is érdeklődik utánunk, sőt bizalma oda erősödött, hogy tekintélyes anyagi érdekeltséget vállal Magyarországon.*"[31] Annak hátterében, hogy a Szombathelyi Takarékpénztárnak Magyarországon elsőként sikerült Hollandiával ilyen komoly tranzakciót lebonyolítania, jelentős lobbitevékenység állhatott. Feltételezhetően Knebel Miklós és édesapja is hozzájárult ahhoz, hogy éppen egy szombathelyi pénzintézet lett a befutó. Knebel Miklós ilyen irányú gazdasági kapcsolatépítő tevékenységének feltárása további kutatásokat igényel.

A családi összetartozás fontosságára utal, hogy ifj. Knebel Kornél is meglátogatta bátyját Hollandiában. Édesapjuk dr. Neugebauer Vilmos udvari tanácsostól, az Országos Gyermekvédő liga vezetőjétől, valamint Vas vármegye alispánjától kért segítséget ahhoz, hogy az új útlevéltörvény értelmében, a három rendbeli láttamoztatást, 3 havi érvényességgel megszerezze. Természetesen ez a családi látogatás, kiutazás nem a gyermekvonatok kiadási költségét terhelte, erre mindegyik fél kényesen vigyázott. A vármegye alispánjához címzett kérvény sokat elárul arról is, hogy milyen kritériumoknak kellett megfelelni a külföldre történő utazáskor: „*Méltóságos Alispán Úr! Kornél fiam, aki jelenleg a szombathelyi főgimnázium VII. osztályának tanulója, folyó évi szünidejét Hollandiában óhajtaná üdülés céljából eltölteni, ahol másik fiam, dr. Knébel Miklós, mint a Hollandiában üdülő magyar gyermekek lelki gondozója és rektora állandóan tartózkodik (lakik St. Michiels Gestel) s aki fent nevezett öccsét maga mellé Hollandiába hívta ki. Miután kiskorú fiamnak, aki a múlt évben súlyos betegségen ment át a csatolt orvosi bizonylat szerint, a célba vett üdülésre feltétlen szüksége van, s minthogy Hollandiába bátyjához való kiutazásához alulírott édesatyja hozzájárulok, s minthogy a csatolmányok szerint nevezettnek úgy politikai, valamint erkölcsi*

30 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Dr. Knebel Kornél szombathelyi ügyvéd iratai. Vegyes ügyei (továbbiakban: Knebel Kornél ir. Vü.).

31 Holland tőke Szombathelyen. = Vvm., 1921. ápr. 9. 1. p.

magaviselete ellen kifogás nincs, kérem: méltóztassék részére a Hollandiába való kiutazásra és tartózkodásra feljogosító útlevelet és pedig három hónapi időtartamra kiadni. Tisztelettel Knébel Kornél ügyvéd."[32]

1920. június 28-án az egész ország területén visszaállították a helyi útlevélkiadó hatóságok jogait. A törvényhatóságok útlevél-kiállítási jogának engedélyezését végül 1921. január 1-jén léptették életbe. Elrendelték az útlevelek fényképpel való ellátását is. Az útlevelek érvényességét a lehető legrövidebbre szabták, 1 évnél hosszabb időt pedig semmiképpen sem állapítottak meg. A 14 éven felüli személyeknek már saját útlevelet kellett kiállítani.[33]

Knebel Miklós a holland püspöki kar engedélyével az ország összes templomában prédikálhatott. Számos vasár- és ünnepnapon négyszer is misézett, illetve tartott előadást a gyermekek befogadása ügyében. Ismereteink szerint 5,5 évi kint léte alatt az általa felkeresett helységek száma meghaladta a 100-at.[34] Ugyanakkor feladatának tekintette, hogy Magyarországon is népszerűsítse a gyermekvonatok ügyét és bemutassa a holland befogadó mentalitást. Szülővárosában, Szombathelyen szintén több ízben megfordult a Katolikus Kör meghívásának eleget téve: „A *Katholikus Kör tegnap délután rendezte meg első liceális jellegű előadását. Előadó dr. Knébel Miklós, a hollandiai katolikus gyermeknyaraltatási akció vezetője, Knébel Kornél dr. szombathelyi ügyvéd fia volt, aki a nyugat nagyvárosaiban tartott előadásai után most szülővárosában beszélt a nyugati államok példás katolikus közéletéről. Előadásának nagy részét a katolikus hollandiai családok vendégszeretetének, gyermekrajongásának, követésre méltó hitbuzgóságának ecsetélésére szentelte. Különösen kidomborította, milyen szeretettel fogadták a hollandiai katolikus családok a magyar gyermekeket.*"[35]

Knebel Miklós és Szombathely közönségének állandó kapcsolattartására jellemző, hogy itthon nyomon követték nemzetközi szereplését és elismeréseit. Pápai kamarássá történő kinevezésekor minden helyi sajtóorgánumban méltató cikkek jelentek meg róla: „*... dr. Knébel Miklós ritka kitüntetésben részesült: 32 éves korában Őszentsége a pápa Magyarország hercegprímásának felterjesztésére pápai kamarássá nevezte ki. ... Nagy nyelvtudása miatt – beszéli az összes európai nyelveket – őt szemelték ki a hollandiai gyermeknyaraltatási akció egyik magyar lelki pásztorává. Nagy műveltségét és agilitását nagyszerűen érvényesítette az üdülésre küldött magyar gyermekek érdekében. Később, amikor a német gyermeküdültetési akció egészen ellepte a kis Hollandiát, Belgiumba tette át működésének helyét. Élőszóra és sajtómunkásságára egyaránt kiterjeszkedő felvilágosító és propagatív munkája eredményeképpen az eddig ellenségesen viselkedő Belgium is megnyitotta vendégszerető kapuját a lerongyolódott magyar gyermekek előtt.*"[36]

A 100. gyermekvonat indításakor, 1926. április 17-én vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó is megjelent. Ezt az eseményt Hollandiában és Belgiumban egyaránt ünnepelték. Erre időzítették, hogy a holland nép áldozatkészségét kiemelve, Knebel Miklós elmondja búcsúbeszédét a hilversumi rádióban.[37]

32 MNL VaML Knebel Kornél ir. Vü.
33 https://www.academia.edu/38173929/Az_ útlevélkérdés története_ Magyarországon_a_törvényi_szabályozástól_a_második_világháborúig (Megtekintve: 2020. november 22.)
34 Hermán, 1998. https://epa.oszk.hu /00400/00458/00012/12k22.htm (Megtekintve: 2020. november 20.)
35 Knébel Miklós előadás. = Vvm., 1924. jan. 13. 5. p.
36 Dr. Knébel Miklós – pápai kamarás. = Vvm., 1924. márc. 1. 4. p.
37 Hermán, 2020. 10. p. https://fc7eccc1-3897-4835-bac8-2efe70a893e6.filesusr.com/ugd/e29027_4d26b98e502243a38e61089b755213c0.pdf (Megtekintve: 2020. november 20.)

Knebel Miklós sikerének egyik kulcsa karizmatikus személyisége, illetve az a tényező, hogy felismerte a 20. századi média hatását. Ezért élőszóban, sajtóban és rádióban egyaránt propagálta szolgálatának meghatározó ügyét, a gyermekmentést. Ő szerepelt első magyarként nyugati rádió adásában, 1926. május 4-én: „*8 óra 10 perc és 8 óra 40 perc között, holland idő szerint 10 óra 10 perc és 10 óra 40 perc között angol nyelven tartott előadást Amszterdamban Magyarország viszonyairól, kapcsolatban a magyar gyermeküdültetéssel. Előadását magyarul fejezte be.*”[38]

A szolgálatot következő állomáshelyén, 1932 és 1944 között, a Krisztinavárosi Plébánia plébánosaként folytatta.[39] A 2. világháború idején is részt vett a gyermekakcióban. Majd kérvényezte Mindszenty hercegprímástól, hogy a hollandiai magyar katolikusok lelkipásztora lehessen. 1947 elején kiutazott és ilyen minőségében részt vett a szervezésben, a gyermekek látogatásában, amíg 1948 őszén le nem állították az akciót. Ezt követően kint maradt és 1949. április 20-án bekövetkezett haláláig folytatta lelkipásztori munkáját.[40] Nieuwenhagenben halt meg, és Amszterdamban temették el.[41]

Knebel Miklós élete során számos nemzetközi elismerésben részesült. Birtokosa lett a Magyar Vöröskereszt Csillagos Érdemérmének, a Belga Koronarend Parancsnoki Keresztjének, Vilma holland királynő pedig az Oranje-Nassau-rend Tiszti Keresztjével tüntette ki. A világi elismerések nem vonzották, a gyászjelentésén található sorokkal így üzent az utókornak: „*Imádkozzatok Magyarország gyermekeiért!*”[42]

GYERMEKVONATOK SZOMBATHELYRŐL HOLLANDIÁBA ÉS BELGIUMBA

Az Országos Gyermekvédő Liga 1922. évi közgyűlésén lelkesen méltatták azokat a missziókat, amelyeket Hollandia, Dánia, Svédország és Svájc indított. A külföldi segítség összetételét tekintve jelentős részben adomány formájában jutott el a rászorulókhoz, másrészt a gyermekvonatok indításával realizálódott. Központi kérdésként fogalmazódott meg: „*... a gyermekvédelem ma a legfontosabb teendő az országban. Mindenekelőtt a gyermekkel kell foglalkoznunk.* A *gyermeknevelés ma nem szándék, hanem kényszer.* A *békét, a megértést csak a gyermek tudja megteremteni.*”[43]

Vas vármegye és Szombathely társadalma hagyományosan felkarolta az elesettek, az árvák, az elhagyott gyermekek ügyét. 1878. december 1-jén nyitották meg Vasvármegye Árvaházát azzal a céllal, hogy szociális biztonságot adjon és perspektívát nyújtson azon gyermekeknek, akik akaratukon kívül lettek rászorultak. Kezdetben csak teljesen árvák,

38 Knébel Miklós rádióelőadása. = Vvm., 1926. máj. 4. 5. p.
39 Hírek. Knebel Miklós dr. lett az új budapest-krisztinavárosi plébános. = Esztergom és Vidéke, 1932. márc. 24. 3. p.; Knébel Miklós plébános beiktatása. = Vvm., 1932. jún. 7. 4. p.
40 http://szombathelyisetak.blogspot.com/search/label/Kn%C3%A9bel%20Mikl%C3%B3s (Megtekintve: 2020. november 19.)
41 Mgr. Knebel overleden. = Nieuwe Schiedamsche Courant, 21 april 1949. 1. p. https://schiedam.courant.nu/issue/NSC/1949-04-21/edition/null/page/1?query= (Megtekintve: 2020. november 20.); https://www.heemkundekring-hlz.nl/collecties/bidprentjes/letter/k/6 (Megtekintve: 2020. november 20.)
42 Hermán, 2020. 10. p. https://fc7eccc1-3897-4835-bac8-2efe70a893e6.filesusr.com/ugd/e29027_4d26b98e502243a38e61089b755213c0.pdf (Megtekintve: 2020. november 20.)
43 A Gyermekvédő Liga beszámoló közgyűlése. = NÚ, 1922. jan. 17. 7. p.

vagyontalan elhagyottak kerülhettek be, majd később félárvákat is felvettek. 1916-tól hadiárvákat is helyeztek ide az ország különböző pontjairól, a Népjóléti Minisztérium közvetítésével.[44]

Az 1920-as években Szombathely utcáin, de az egész vármegye területén kóboroltak olyan gyermekek, akik a társadalom perifériáján éltek. A Vasvármegye című újságban rendszeresen jelentek meg ilyen gyermeksorsok, például egy Felsőőri járásban élő kisfiú, a német származású Peperl esete, aki hadiárva lett. De nem maradt egyedül: „A *kis Peperlt, a kis hadiárvát és társait így fogta kézen Vasvármegye társadalma, kinyitotta az igazi tündérpalota, az Árvaház kapuit előttük, oda sorakoztatta őket Gerlits Sándor elé, hogy ne csak igazgatójuk és gondnokuk, hanem atyjuk legyen azoknak, akik a legtöbbet áldozták ebben a pusztító viharban, az édes atyjukat, a családi tűzhely melegét.*"[45] A kép felettébb idilli, ugyanakkor rámutat arra, hogy szervezett formában történik az árvák ellátása. Természetesen, a társadalmi gondoskodás más formákat is ölthetett. Olyan egyesületek is alakultak, amelyek a családban élő, szegény sorsú gyermekek ügyét pártfogolták. Ilyen például a Hungária Asztaltársaság, amelynek tagsága tehetős és jó kapcsolatokkal rendelkező polgárokból állt. Egy híradás szerint 1923-ban „*15 szegény gyermeket láttak el valláskülönbség nélkül téli ruhával.*"[46]

Az egyesületi és a magánakciók sem fedték le azonban teljesen a rászorulók körét az 1920-as években, hiszen a középosztály tagjait ugyanúgy érintette az infláció, a gazdasági pangás és a megélhetési nehézségek. Ezért jelentett a Vas vármegyében élő szülők számára is kiutat, hogy gyermeküket kimenekítsék egy ideig a napi gondokból és felerősítsék őket egészségileg a háború és a spanyoljárvány okozta traumából.

Míg országos viszonylatban 1920. február 8-án indult el az első gyermekvonat a Keleti pályaudvarról, addig Vas vármegyében csak 1923-ban kezdték el szervezni, a rászorultságot figyelembe véve, az első kis utasokat. A Vasvármegyében megjelent felhívás alapján a felsorolt 52 gyermeknek a szülőkkel együtt a központi elemi iskolában kellett jelentkezniük. A hírlapi névsorban sokan csak a vezetéknéven szerepelnek, vagy például így: „*Tóth vasúti barakk*".[47] Ez valószínűleg arra is utalhat, hogy vagonlakó szülők gyermekéről van szó.

A szülők a sajtóhoz fordulva kifogásolták, hogy a „*... listán szereplő nevek hiányosak voltak, a legtöbb név mellett a keresztnév sem szerepelt, sem pedig az iskolája és osztálya a tanulónak. ... Sokkal egyszerűbb lett volna az iskolában tudatni a gyermekekkel a felhívás tartalmát. ...* A *szülők legnagyobb része megjelent ugyan csütörtök délután 5 órakor a központi elemi iskolában, de ott egy árva lelket sem találtak az összehívók közül. Nem volt ott a MANSZ egyetlen tagja sem. Később kiderült, hogy a jelentkezésre felhívott 52 gyermek közül 15 már szerdán elutazott Budapestre és onnan Hollandiába. ...* A *szülők azt is kifogásolták, hogy az 52 gyermek közül nem azokat vitték el, akik az üdülésre jobban rászorulnak, hanem akik előbb jelentkeztek.*"[48]

44 *Smidt Erzsébet:* „Ne legyen e hazában árva, ki inséget szenved." Vas megye árvaházáról alapításának 120. évfordulója kapcsán. = Vasi Szemle, 1995. 1. sz. 88. p.

45 Peperl és társai. = Vvm, 1916. nov. 5. 2. p. Gerlits Sándor (1861–1933) 46 éven át, 1884 és 1930 között a Vasvármegyei Árvaház igazgatója. https://szombathelyiertektar.hu/hu/egeszseg-es-eletmod/gerlits-sandor-munkassaga/ (Megtekintve: 2020. december 6.)

46 Asztaltársasági ülés. = Vvm, 1923. febr. 27. 4. p.

47 Hollandiába utazó gyermekek. = Vvm., 1923. febr. 21. 3. p.

48 Bonyodalmak a hollandiai gyermeküdülés körül. = Vvm, 1923. febr. 27. 3. p.

A szülők által felvetett problémák a kezdeti szervezetlenségre utalhatnak, de szülői szubjektivitás is felmerülhet azokban az esetekben, ahol a gyermek nem került be a kiutazók közé. Mindenesetre az idézett cikkből a szervezési mechanizmusról és a kiválasztás szempontjairól is képet kapunk: „A *Magyar Gyermekvédő Liga több hollandiai jótékony célú egyesülettel megegyezett, hogy gyenge szervezetű, beteges gyermekek számára lehetővé teszik a hollandiai üdülést.* A *Gyermekvédő Liga a MANSZ*[49] *szombathelyi szervezete révén felhívta a szombathelyi szülőket is arra, hogy a gyengébb egészségű gyermekeiket jelentsék be és ezeket orvosi vizsgálat alapján osztályozni fogják. Akik rászorulnak az üdülésre, azokat csoportosan elviszik Hollandiába. Aki betegebb, az előbb megy, akinek egészsége kevésbé rossz, azt későbbi transzportba osztják be. Szombathelyen először nehezen ment a jelentkezés, csak kevés szülő ismerhette föl a gyermeküdülési mozgalom hasznos célját, vagy a propaganda nem volt elég hatásos. Később azonban a szülők csoportosan jelentették be gyermekeiket és több százra ment azoknak a gyermekeknek a száma, akiket előjegyzésbe vettek a hollandiai üdülésre. .... A számos jelentkező közül a szombathelyi akció vezetősége kiválasztott 52 gyermeket.*”[50]

Az első, Hollandiába induló csoportokba középosztálybeli gyermekeket válogattak, de a fő szempontnak a rászorultság mértékét tekintették. A 2,5 éves gyermektől, egészen a 14 év feletti korosztályig kerültek be a kiutazók közé, függetlenül a nyelvtudástól. A szülőktől azt kérték, hogy orvosi bizonyítványt – oltási és fertőző betegségek hiányát igazoló – dokumentumokat hozzanak magukkal. Ez elsődleges kritériumnak számított.[51]

Az újabb csoportok indításáról a szülők elsősorban az iskolán keresztül értesültek, de az is előfordult, hogy az orvos javasolta egy–egy vézna, alultáplált kisgyermek édesanyjának, hogy küldje el valamelyik transzporttal. Természetesen lehetőséget kaptak a mélyszegénységből jövő kiutazók is. A szülők általában versengtek, hogy kijuttathassák gyermekeiket, hiszen tudták, hogy Hollandiában lényegesen jobb körülmények közé kerülnek. Gyakran az itthon maradt családot élelmiszer- és ruhacsomagokkal segítették. A gyermekekről való gondoskodás és az itthoniak támogatása a befogadó családok anyagi helyzetének függvénye szerint változott.[52] A nevelőszülők között ugyanúgy megtaláljuk a szegényebb, mint az egészen gazdag családokat, a befogadók zöme mégis középosztálybeli kiskereskedő, például hentes vagy éppen cukrász. Előrelátó módon figyeltek a szervezők arra, hogy a magyar gyermekek ne érzékeljenek túlságosan nagy anyagi különbséget valódi és fogadó családjuk között.[53]

A szombathelyi szülők felismerve a hollandiai gyermeknyaraltatás előnyeit, 1923 júniusában, alig 3 hónappal az első szombathelyi gyerekcsoport elindulása után azt kifogásolták, hogy: „*más vidéki városokból is, szinte havonkint viszik a gyermektranszportokat Hollandiába, addig három-négy hónap is eltelik a szombathelyi gyermektranszportok útba indítása között. ... Annyi bizonyos, hogy ezen az állapoton változtatni kell és akár az anya- és csecsemővédő-egyesületnek, akár más intézménynek sürgősen kezébe kell venni a dolgot.*

49 Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. Lásd bővebben *Kelbert Krisztina:* „Társadalmi anyaság” és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége karitatív–szociális tevékenysége a két világháború között. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 35., 2012. Szerk. Illés Péter. Szombathely, 2012. 347–369. p.

50 Bonyodalmak a hollandiai gyermeküdülés körül. = Vvm, 1923. febr. 27. 3. p.

51 Hollandia a magyar gyermekekért. = NÚ, 1919. dec. 10. 5. p.

52 *Mezősi Kamilla:* A hollandiai magyar gyermeküdültetés az 1920-as években. = Honismeret, 2001. 2. sz. (továbbiakban: Mezősi, 2001.) 81. p.

53 Mezősi, 2001. 83. p.

Amikor a külföld a lestrapált és kiéhezett magyar gyermekek segítségére siet, nem tudjuk megérteni, hogy a szombathelyi gyermekek miért hiányzanak az üdülővonatokról."[54]

Az egyre fokozódó érdeklődés mellett felmerült az igény, hogy Belgiumban is indítsanak gyermekvonatokat. A kapcsolatfelvételt a Magyar–Holland Katolikus Gyermeksegély Bizottság kezdeményezte, amelyet Csernoch János (1852–1927) bíboros, hercegprímás elnökölt. A magyar kiküldöttek hatékony előadása mellett a belgiumi segélyakció megindítását egy racionálisnak éppen nem mondható körülmény befolyásolta. Désiré-Joseph Mercier (1851–1926) bíboros, Belgium prímása nagy Szűz Mária tisztelőként vált ismertté. Amikor megtudta, hogy a magyar pénzeken és bélyegeken Mária-képek szerepelnek, minden befolyását latba vetette, hogy a Szűz Máriát ennyire tisztelő magyarság nyomorát enyhítse. Így aztán Hollandia után Belgiumban is megalakult a Le Comité Belge de Secours aux Enfants Hongrie, vagyis a Belgiumi Magyar Gyermeküdültetési Bizottság.[55]

A belgák megnyerésében Knebel Miklós döntő szerepet játszott, ő az, aki 1923 januárjában Csernoch János latin nyelvű ajánlólevelével megjelent Melchelenben, Mercier kardinálisnál. A belga egyházfő teljes és lelkes támogatásáról biztosította a magyar papot.[56]

A magyar gyermekek belgiumi élményeiről 1924-ben egy Szombathelyről elszármazott és Bornhemben élő magyar gyerekeket felügyelő hölgy tapasztalatai alapján lelkes cikkben számolt be a Vasvármegye: „A *belgák sajnálkozással vegyes jóakarattal kezelnek bennünket. Meg kell adni, hogy végtelenségig jószívű emberek és a magyar gyermekekkel úgy bánnak, mint saját gyermekeikkel, vagy még annál is jobban. ... Van olyan gyermek, ki nyolc új ruhát, nem tudom mennyi köténytt, cipőt és fehérneműt kapott.* A *gyermekek bőven esznek, mint a sáskák, mert tojás, tej van bőven, s nagyon szeretik a tartinnak nevezett papírvékonyságú kenyeret, mely vajjal van megkenve. ... Úrnapján a gyermekek részt vettek az ünnepi körmeneten. Erre a nagy, szent ünnepre minden gyermek új fehér ruhát és fehér cipőt kapott.* A *leányok hajában nemzetiszínű szalag ékeskedett. ... Mi, szegény magyarok pedig hálás szívvel gondolunk arra, hogy a belga nép jósága annyi kis magyarnak testi és lelki jólétét gondozza és mozdítja elő.*"[57]

A Hollandiában és Belgiumba kerülő magyar gyermekek két kultúra közé kerültek.[58] Ezért megerősítést jelentett számukra, hogy magyar tanítók és lelki atyák is segítették beilleszkedésüket, testi–lelki fejlődésüket, eligazodási pontként praktikus tanácsokat kaphattak tőlük és a kezdeti időszakban a nyelvi kommunikációt is megkönnyítették. A lelki atyák elsősorban a keresztény erkölcsiséget támogatták, a rendszeres szentmisére járásban és gyónásban segédkeztek. Sokan itt lettek elsőáldozók, vagy bérmálkozók is. A káldi születésű Kiss Gyula atya, akit 1924-ben szenteltek pappá, angol és német nyelvtudással is rendelkezett, szintén küldetésének érezte, hogy lelki gondozója legyen a „kis magyaroknak." 1925-ben a magyar–belga gyermeknyaraltatási akció kapcsán Brügge-ben magyar gyóntató, majd 1926-ban a magyar–holland gyermekakciónál, Amszterdamban teljesített szolgálatot. „Küldetéses" életét az amerikai magyarok körében fejezte be, Trentonban 1964-ben, a Szent István egyházközség plébánosaként.[59]

54 Szombathely és a hollandiai gyermeknyaraltatás. = Vvm., 1923. jún. 7. 3. p.
55 Hermán, 1998. https://epa.oszk.hu /00400/00458/00012/12k22.htm (Megtekintve: 2020. november 20.)
56 Aalders – Pusztai – Réthelyi, 2020. 64–65. p.
57 Magyar gyermekek Belgiumban. = Vvm., 1924. aug. 19. 4. p.
58 Aalders – Pusztai –Réthelyi, 2020. 72. p.
59 Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. 6. köt. Kaán–Kiz. Bp., 2001. 896. p.

Ezek a visszaemlékezések megerősítenek bennünket abban, hogy a magyar szülők legféltettebb kincsei jó helyre kerültek.

A hivatalos irányelvek szerint a gyermekek 6 hónapig tartózkodhattak Belgiumban. A visszatérés pontos dátumáról szóló döntés, a belga és a magyar szülők közötti megbeszélés kérdése volt. Ezért a gyermekek változó időtartamban maradtak, 1 vagy akár 2–3 évig is. Előfordult az is, hogy az otthoni család szociális, gazdasági helyzetének függvényében, a végleges belgiumi letelepedés mellett döntöttek. Természetesen, mindig az adott élethelyzet vonzatában lehet megítélni az egyéni sorsok alakulását, így a választási lehetőségeket is.[60]

Ezt példázza, a Szombathelyi Evangélikus Egyházközség Levéltárában talált dokumentum is, amelyet 1936. február 27-én rögzítettek jegyzőkönyvszerű pontossággal, tájékoztatási jelleggel, információ átadási céllal. Bors Ilona – született 1921. május 11-én – korai élettörténetén keresztül, egy család vívódásaiba és a kislányukért folytatott elkeseredett küzdelembe is bepillantást nyerünk. Ilona 1925 és 1927 között Belgiumban a gyermeknyaraltatási akció keretében egy gazdálkodó családhoz került. Gyorsan megtanult flamandul, és beilleszkedett, hogy még jobban érezze magát, a jószívű család testvérét is kihozatta. 1927-ben a Gyermekvédő Liga beszüntette a külföldi gyermeknyaraltatást, arra hivatkozva, hogy a hazai gazdasági viszonyok is kedvezőbben alakultak. Csak azok a magyar gyermekek maradhattak, akikért a külföldi nevelőszülők garanciát vállaltak, gondoskodva haza szállításukról. A Bors család úgy döntött, hogy Ilonát továbbra is a belga gazdálkodó családra bízzák, mert ők megígérték, hogy 1000 frankot befizetnek majd, ha a kislány visszautazik. Közben nevelőszülő váltás is történt, erről értesítették a szülőket is. A helybeli, községi pap vette át gondozásba Ilonát. 1929-ben a plébános levélváltás útján puhatolózott a szülőknél a kislány örökbe adását is felvetve, úgy, hogy anyagilag is kárpótolná őket. A válasz nem késett: „*... mink szülők a plébános úrnak azt a kérését a legerényesebben visszautasítottuk és mi azt mondtuk nincs az a pénz, amennyiért gyermekünktől megváljunk, és mink csak ahhoz ragaszkodunk, hogy minél előbb szállítsák haza.*” A plébános ezt követően ajánlatot tett a családnak, hogy kiviteti őket Belgiumba, biztosítja a család fenntartását, vásárol egy házat is, hogy a gyermekük közelében élhessenek. Rögtön küldött egy bevándorlási levelet, valamint 1500 frankot.

A repatriálást követően viszont, méltatlan körülmények közé kerültek, egy gazdálkodónál kaptak munkát, ahol a szállás és élelem fejében dolgoztak. Kiszolgáltatott helyzetbe kerültek, és az Ilonával történő találkozásukat is sorra megakadályozták. A családnak végül sikerült visszatelepülni Magyarországra. A lányukért folytatott harcot, a család egyesítését nem adták fel, hanem több illetékes fórumon is előadták és leírták panaszukat, megkeresték a Gyermekvédő Liga vezetőségét, a magyar brüsszeli követséget, a székes fővárosi Árvaszéket, és mivel az édesapa ágostai evangélikus volt, az Evangélikus Hitközségtől is segítséget reméltek.[61]

Nem tudjuk, hogy Bors Ilona visszakerült-e szerető szüleihez, vagy Belgiumba maradt? Szülei helytállása és küzdelme viszont példaértékű lehet és egybecsenghet Jeszenszkyné T. Irén regényében szereplő Évike gondolatával: „*Magyar vagyok, hazát nem cserélek soha, anyukám!*”[62]

60 Aalders – Pusztai – Réthelyi, 2020. 72–73. p.

61 Szombathelyi Evengélikus Egyházközség Levéltára P 1/1936. Levél Bors Istvántól, Bors Istvánnétól, Lang Annától. Bors Ilona története.

62 Jeszenszkyné, 1936. 49. p.

A véglegesen Belgiumban maradt gyermekek létszámára vonatkozóan nincsenek pontos adataink, becslések szerint számuk eléri a 600-at. A gyermekek jogállása viszont tisztázatlan maradt. A gyermekmentő akciók mindig az ideiglenes befogadásból indultak ki. Bár a belga nevelőszülőknél sok esetben felmerült az örökbefogadás, ez jogilag nem történt meg. Belgium abban az időben nem rendelkezett erre vonatkozó jogszabályokkal. Így mindannyian magyar állampolgárok maradtak: a lányok addig, amíg feleségül nem mentek egy belga férfihoz, a fiúk pedig a honosításukig.[63]

Ezek az egyedi esetek is rávilágítanak olyan helyzetekre, amelyekre nyilván lehetett következtetni, hogy egy hosszabb ideig tartó életközösség, érzelmi kötődéseket is eredményez, amely ilyen befogadói magatartási mintákhoz, esetleges érzelmi zsaroláshoz is vezethet. Ugyanakkor nem von le ezen második világháború után is folytatódó gyermekmentő akciók értékéből, amely új országokon átívelő kapcsolatokkal gazdagította a résztvevők kulturális örökségét.

Az Országos Gyermekvédő Liga igazgatója, Neugebauer Vilmos szerint a gyermeküdültetési akciók legfőbb hozadéka, hogy a kiutaztatott magyar gyermekek megjavult fizikai állapotban tértek vissza. Ezen kívül az erkölcsi és lelki életükre is pozitív hatást gyakoroltak a nevelőszülőknél eltöltött hónapok és évek. Nem véletlenül nevezte a külföldön járt magyar gyermekeket „diplomatáknak", magát az akciót pedig „új diplomáciának".[64]

Tulajdonképpen minden országra igaz ez az idézet, ahol magyar gyermekek megfordultak a gyermekvonatok jóvoltából: „*Az egész világtörténelemben páratlanul áll az a vendégszeretet, amellyel a hollandok a magyar gyermekeket fogadják. S a gyerekeken keresztül megszerették az egész magyar népet, mely talán egész Európában sehol annyi őszinte rokonszenvvel nem találkozik, mint Hollandiában.*"[65]

INTERJÚ DR. BÁN ERZSÉBETTEL ÉDESAPJA, BÁN JÓZSEF BELGIUMI GYERMEKVONATOS EMLÉKEIT FELIDÉZVE

Családi és nemzeti emlékezetünk összeillesztése kutatásunkban is kiemelt feladat. Dr. Réthelyi Orsolya, az ELTE BTK Néderlandisztikai Tanszék vezetője, egyetemi docens és kutatócsoportja vállalkozott arra, hogy feltárja ezt a transznacionális történetet, nemcsak a magyar, hanem a holland és belga vonatkozásban is. A néderlandisztika szakos hallgatók bevonásával építenek egy olyan honlapot, amelyen követhető lesz, hogy ki, melyik vonaton ment ki, hová érkezett és kik fogadták be.[66]

Természetesen, azok a történetek is bekerülnek ide, amelyeket megőrzött a családi emlékezet, ezért fontos a másod- és harmadgenerációs interjúk felvétele!

Dr. Réthelyi Orsolya szerint: „A *személyes történeteknek van egyfajta furcsa lebegése, amely abból fakad, hogy az érintettek, akiknek szülei, nagyszülei vagy távolabbi rokonai jutottak ki gyermekvonattal Hollandiába vagy az összefogásban résztvevő más országba, nem ismerik a pontos körülményeiket és miérteket, sőt gyakran – főleg a kint maradottak közül – családtörténetük ezen részét homályba veszettnek, hiányzónak érzik. Ezért az inter-*

63 Aalders – Pusztai – Réthelyi, 2020. 73. p.
64 Mezősi, 2001. 91. p.
65 Diákügyek. Utazás Münchenből Hollandiába. = NÚ, 1922. aug. 6. 16. p.
66 https://magyarnarancs.hu/sorkoz/napi-ot-hat-pohar-tej-128363 (Megtekintve: 2020. december 5.)

júztatás nagyon fontos része ennek a munkának. Gyakori tapasztalat, hogy nem tudják kontextusba helyezni családtörténetük idekapcsolódó részeit a visszaemlékezők. Hosszú távú cél, hogy ezek a történetek helyükre kerülhessenek nem csupán a személyes, hanem a nemzeti emlékezetben is. Ugyanakkor nekünk, akik ebbe beleástuk magunkat, történelmi felelősségünk, hogy mindezt kontextusba helyezzük, nemcsak az országok, hanem a személyek, a visszaemlékezők számára is."[67]

Úgy gondolom, hogy szerencsés véletlennek is köszönhető, hogy éppen folyamatban lévő levéltári kutatásaim során, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában egy másik kutatóval, dr. Katona Attilával – egyetemi docens, ELTE SEK – beszélgetve eljutottam dr. Bán Erzsébet ügyvédhez. Katona Attila a szombathelyi Nagy Lajos Gimnázium diákjaként került kapcsolatba Bán József tanár úrral, aki emlékezetes történelemtanára volt, és tőle hallott gyermekvonatos élményeiről.

Családi fotó Mezőkövesdről: az édesanya, özvegy Bán Mihályné és öt életben maradt gyermeke. A kisebbik fiúcska, a Belgiumot megjárt Bán József. (Dr. Bán Erzsébet tulajdona)

A kapcsolatfelvételt követően telefonon, elektronikusan, majd egy személyes találkozás alkalmával dr. Bán Erzsébet rendelkezésemre bocsátotta azokat a dokumentumokat, amelyek ezt az 1926. évi utat bemutatták, illetve a kialakult kapcsolat utóéletére vonatkozó, főleg francia nyelvű levelekbe is betekintést kaptam. Vállalkozott arra is, hogy személyes interjú során felidézze édesapja életének ezen epizódját. A visszaemlékező, mint másodgenerációs elevenítette fel az emlékeket, kiegészítve édesapja önéletrajzi ihletésű, összegző visszaemlékezéseivel. Ezt követően a kérdésekre adott válaszok alapján egy lírai, de ugyanakkor családtörténeti szempontból rendkívül pontos írásmű született, amely teljes szociológiai képet ad mind a családról, mind pedig Bán József életútjáról és a belgiumi emlékek beépüléséről további életútjába. Ebből a megfontolásból nem kívánom megszakítani dr. Bán Erzsébet visszaemlékezését, megtörni annak gondolati ívét. Csupán egy beiktatott latin nyelvű levelet, illetve annak fordítását adom közre, amely szintén szervesen illeszthető Bán József személyiségfejlődésébe. A fordítói munkát Bödei Ágotának köszönhetjük.

„Édesapám, Bán József, 1917. január 11-én született Mezőkövesden, ahol éltek, dolgoztak és nyugszanak matyó ősei, nagyszülei, szülei is. Felmenői kevéske földjüket művelő emberek voltak. Törekvő édesapja kitanulta a szűcsmesterséget, az iparosok közé küzdötte fel magát. Matyó lányt vett feleségül, hét gyermekük született, közülük ketten kicsi gyermekként meghaltak, így két fiú és három lány nőtt fel. Az apa – a család jobb megélhetését tartva

67 Kinyik, 2020. 34–35. p.

*szem előtt –, kétszer megjárta az »Újvilágot«, s megtakarított pénzecskéjével hazajött. Bizonyára másként alakult volna a család sorsa, ha 1924-*ben *idejekorán váratlanul meg nem hal a családfő. Özvegye 5 kicsi gyermekkel maradt támasz nélkül. Valamennyi gyermek igen jó képességgel bírt, taníttatásuk felelősséget és anyagi gondokat jelentett az édesanya számára, aki erős hite (a család római katolikus) és páratlan munkabírása segítségével tudott talpon maradni. Gyermekei vallásos nevelése nagyon fontos volt számára.*

*1926-*ban *– a nagy háborút követő nemzetközi humanitárius gyermekvédő akcióknak köszönhetően –, nagy esemény forgatta fel a család mindennapjait: a súlyos megélhetési gondok és taníttatási nehézségek miatt édesapám, az éles eszű, életvidám 9 éves kisfiú, valószínűleg a plébánosa támogatását élvezve, a belgiumi Leupegem nevű helyiségbe (Oudenaarde község mellett) utazhatott a híres gyermekvonatok egyikével.* A *Vöröskereszt útján egy évet Belgiumban töltött, amely mély nyomot hagyott a lelkében. Visszaemlékezéséből tudjuk, hogy rajta kívül még 6–7 gyermek volt ebben a helységben Magyarországról.*

Abban az időben Leupegem plébánosa Arthur Jacobs atya volt (1922 és 1930 között). Édesapám csaknem egy évet töltött az ő védőszárnyai alatt. Egész életében nagy tisztelettel és hálával emlékezett Jacobs atyára, aki – mint édesapám visszaemlékezésében írta: »… nagy szeretettel igyekezett pótolni a távoli szülői házat.«

Ebben a belgiumi városkában volt elsőáldozó 1926. február 26-án, a Sint Amandus templomban. Az elsőáldozási emléklapot már én őrzőm tovább. Jacobs atya mellett a lelki, szellemi, fizikai fejlődése harmonikusan biztosítva volt. Minderről a következő szavakkal emlékezik: »Idegen országba kerültem, idegen kenyeret ettem egy évig, mely néha édesebb volt, mint a hazai. Emlékszem Bécsre, a zürichi tóra, egy nagyvárosra, ott a tenger közelében… Egy jóságos öreg pap nevelt, aki szívembe csepegtette az Isten és az emberek szeretetét. Ennek az öreg papnak az emlékével jöttem vissza hazámba. Fantáziám tele volt élményekkel, nagy városok emlékeivel… És azzal az elhatározással, hogy szeretni fogom az embereket! Mire hazajöttem, elfogyott az apánk által gyűjtött pénzecske. Szerényen, szűkösen éltünk. Folytattam az iskolát. Élénk, kacagó gyermek voltam, tanulásban mindig az elsők között. Később, hogy ötödik osztályba kerültem, közel volt a templom és én ministrálni jártam minden nap. Az volt az álmom, hogy harangozó lehessek, ha már (a nehéz körülmények miatt) pap nem lehetek.«

A hazautazást követően, levelezés formájában tartották a kapcsolatot. Jacobs atya 1927-es levele mutatja a köztük kialakult, szinte atyai, bensőséges viszonyt.

Leupegem, 26-09-1927
Kedves József,
Nekem és az összes barátodnak igen nagy örömére szolgált a leveled. Nagy szeretettel gondolok és fogok is gondolni rád, annyira üdítőnek hat társaságod, amikor nálam lehettél. Jó és kegyes fiú voltál. Mi mindannyian jó egészségnek örvendünk. Angelika azonban már több napja a fogaival küszködik.

Ha lenne útiköltségem Belgiumba utazásodra, szívesen kifizetném, de sajnálatos módon ez teljességgel lehetetlen.

Köszönet neked, nagyon drága édesanyádnak, és családodnak a buzgó imádságokért.

Mi is minden egyes napnyugtakor imádkozunk a mi hőn szeretett Józsefünkért, hogy legyen mindig kegyes, engedelmes és derék.

Gondolom, hallottad már, hogy az összes Magyarországról jött, itt tartózkodó fiúnak vissza kell térnie hazájába. Úgy tudjuk, a magyar kormány határozott erről így. Csupán feltételezem, mert belga részről az emberek szívesen végigcsinálnák a dolgot.

Ha lehetséges, küldök majd neked hasznosságokat.

Ha a későbbiekben hívnak majd a misei feladatra, írj róla pár szót nekem!

Nagyon sokszor üdvözöllek téged és családodat.

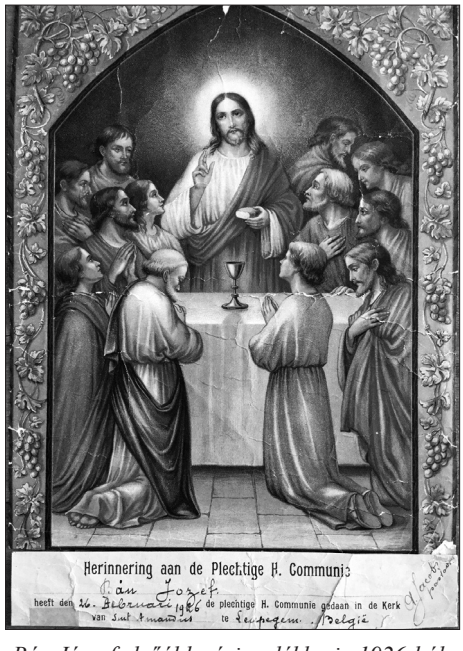
Mindannyiunkat Istennek ajánlom és könyörgöm az üdvünkért.

Krisztusban,

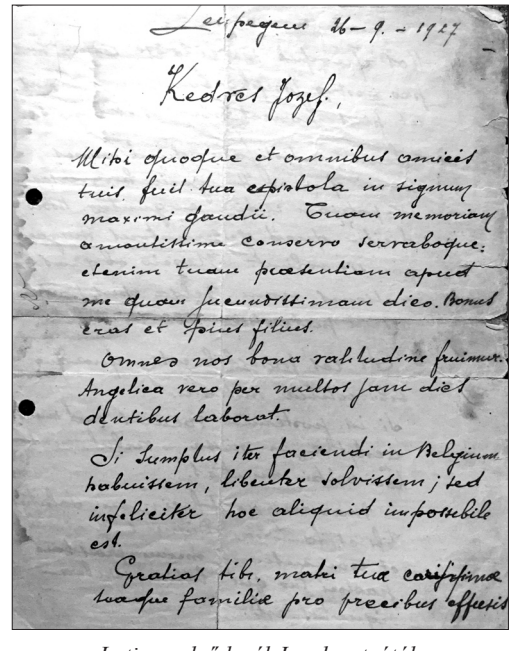
Leupegem, Belgium

A levél szeretetteljes hangneme arra utal, hogy Jacobs atya a távolból is szülői felelősséggel gondolt pártfogoltjára. Egyben a befogadó országok nyitottságát is mutatja arra, hogy újabb magyar gyermekeket szívesen fogadnának. Az anyagi lehetőségek viszont jelen esetben korlátot jelentettek a személyes találkozás realizálására. Néhány volt nevelőszülő viszont Magyarországra látogatott, hogy újból, most már családi környezetben lássa fogadott gyermekét.

Folytatva dr. Bán Erzsébet visszaemlékezését: „*Édesapám másik nagy álma a tanítás volt. Aztán az egri ciszterieknél érettségizett, majd a premontreieknél tanult, de végül élete más irányt vett: földrajz-történelem szakos tanár lett.* A *vágy, hogy taníthasson, megvalósult. 1947*-ben *pályázat útján került Szombathelyre, ahonnan néhány hónap múlva már így írt barátjának: »Most már itt van borbélyom, trafikosom, újságárusom … szombathelyi polgár lettem.«*

Bán József elsőáldozási emléklapja 1926-ból, Belgiumból, Leupegem Sint Amandus-templom (Dr. Bán Erzsébet tulajdona)

Leupegem 26-9-1927

Kedves Józsi,

Mihi quoque et omnibus amicis tuis fuit tua epistola in signum maximi gaudii. Tuam memoriam amantissime conservo servaboque: etenim tuam praesentiam apud me quam iucundissimam dico. Bonus erat et Spiritus filius.

Omnes nos bona valetudine fruimur. Angelica vero per multos iam dies diutibus laborat.

Si tempus iter faciendi in Belgium habuissem, libenter solvissem; sed infeliciter hoc aliquid impossibile est.

Gratias tibi, mihi tua carissima tuaque familiae pro precibus offeris

Latin nyelvű levél Jacobs atyától, Leupegem, 1927. (Dr. Bán Erzsébet tulajdona)

1952-től nyugalomba vonulásáig a Nagy Lajos Gimnáziumban tanított. A *Belgiumban töltött hónapokat soha nem feledte el, kapcsolatait fenntartotta, amíg volt kivel.* A *francia nyelv iránti szeretetét is megőrizte. Egynéhány tárgyi emlékről is említést tett írásaiban: flamand szótár, belga zászló, facipő, de ezek már nincsenek meg.*

Bán József a Nagy Lajos Gimnázium tanáraként – tablófotó, 1959. (Dr. Bán Erzsébet tulajdona)

1969 nyarán valósult meg az a vágya, hogy ismét nyugatra utazzon Franciaországba.

A *Belgiumba, Hollandiába, Angliába induló gyermekvonatok csaknem 100 éve vitték a szegény magyar gyerekek ezreit néhány hétre, hónapra vagy évekre, önzetlen és segíteni akaró emberekhez, a szervezők áldozatos munkájának köszönhetően. E páratlan kezdeményezés és eseménysor mégis majdnem a teljes feledés homályába veszett, ezért is nagy öröm, hogy most kutatások, előadások, könyvek, írások igyekeznek összegyűjteni és közkinccsé tenni a még meglévő emlékeket, dokumentumokat.*

Ravasz László írta az „Emlékezéseim" című írásában: a hajdani gyermekvédő akció »…többet tett a nemzetek közötti megértés és jóakarat terén, mint száz békekongresszus és leszerelési propaganda«.

Utólag is hálával gondolhatunk az ebben önzetlenül részt vállaló minden jóakaratú emberre és szervezetre."

Történelmi rekonstrukcióm még nem fejeződött be. A kutatómunka több új szempontot vetett fel, amely megválaszolásra vár, főként a közigazgatási és egyesületi iratokban. Feltárást igényel, hogy a gyermekvonatok indításában milyen szerepvállalása volt a helyi közigazgatásnak, valamint az egyházaknak és hozzájuk kapcsolódó karitatív egyesületeknek.

Az is motivál, hogy pozitív példával, az írástudók felelősségével ösztönözzem a befogadó, toleráns magatartási mintákat. Hisz Hollandiában se találkoztak olyan felirattal a kiutazó magyar gyermekek, hogy: „*Tilos a fűre lépni.*"[68]

Hálával tartozom dr. Bán Erzsébetnek, hogy újból „bejárta" velem édesapja belgiumi útját, segített együttgondolkodni, s egyben olyan forrásértékű visszaemlékezést adott, amely egy példaértékű együttműködést és életutat tárt fel. Köszönöm Tóth Kálmánnak, a Vasi Múzeumbarát Egylet titkárának, vezetőségi tagtársamnak, a Savaria Múzeum múzeumpedagógusának, hogy értékes módszertani és tartalmi tanácsokkal látott el, és olyan szempontokra is felhívta a figyelmemet, amelyek még árnyaltabbá tették a tanulmányt.

Kutatómunkámat segítették még a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár és a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának munkatársai.

68 Jeszenszkyné, 1936. 32. p.

TÓTH CSABA

„NEM! NEM! SOHA!”

TRIANON A VAS MEGYEI KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

Természetesen tudjuk, hogy a rendszerváltásig beszélni sem lehetett róla, ha készült is volna ilyen témájú képzőművészeti alkotás, biztos, hogy azt közönség nem láthatta. 1956-hoz hasonlóan ez is tabunak számított a közbeszédben.[1] 1945 és 1990 között csak nagyon áthallásosan lehetett erről képzőművészként szólni, mint ahogy ezt Szkok Iván tette néhány munkájában.

Azzal is tisztában vagyunk, hogy 1990-ben hiába voltak szabad választások Magyarországon, a rendszerváltás elmaradt, arra még 2 évtizedet várni kellett, pontosabban arra, hogy egyáltalán elinduljon a rendszerváltoztatás. A trianoni trauma témája tehát valójában 2010-ig nem lehetett szalonképes képzőművészetünkben. Ezt le kell szögeznünk a bevezetőnkben, hogy tisztábban lássuk, miként születhettek meg a Trianont feldolgozó művek napjainkban.

Tanulmányunk[2] első fele a korabeli alkotásokat veszi számba, amelyek persze a tilalom miatt többnyire szintén csak a „fülkeforradalom” után váltak ismertté a mai ember számára. Szándékosan nem foglalkozunk az 1. világháborús hősi emlékművekkel, amik közt néha szöveges, ritkábban jelképes, metaforikus és szimbolikus utalások találhatók – Lipárt (ma: Vasszécseny része), Szombathely, Vép – a trianoni tragédiára.[3] Ezért nem panaszkodhatunk a bőség zavarára a Trianonnal kapcsolatos, Vas megyéhez köthető képzőművészeti alkotások kapcsán.

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy egy ilyen halálos seb, hisz annak szánták, olyan mély fájdalmat vált ki, hogy annak orvoslása, feldolgozása nem is egyszerű feladat, valódi emberpróbáló kihívás. Egy olyan óriási traumát, ami 1920-ban történt az országgal, tehát

1 Az is közös a két sorsfordító időpontban, hogy a képzőművészeti ábrázolásukban igazán nem alakultak ki valódi ikonográfiai toposzok. Az 56-os lyukas zászló, vagy a darabokra szedett Nagy-Magyarország térkép önmagában még nem műalkotás.

2 Nem! Nem! Soha! – József Attila 1922. évi versének címe. A 100. évfordulóra ugyanezzel a címmel a Vasvári Nagy Gáspár Kulturális Központ egy kiállítást szervezett, amit a Covid-karantén meghiúsított. A tanulmány ezt az elmaradt kiállítást szeretné pótolni.

3 Általában a konjunktúra nem kedvez a művészeti értéknek. Az 1. világháborús emlékműveknek 1920 után volt egy másfél évtizedes felfelé ívelő szakasza, de a mennyiség ritkán csapott át minőséggé, Vas megyében talán egyedül Rumi Rajki István néhány emlékműve – Jákfa, 1924; Szentpéterfa, 1926, Szombathely, 1928 – esetében. A köztéri szobrászatnak nincs szerencséje az ideológiai vonatkozású konjunktúrákkal, ami sajnos a műfaj legnagyobb életben tartója.

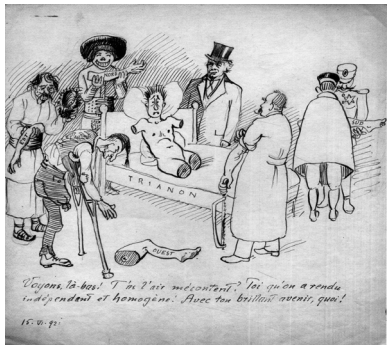
nem könnyű megemészteni, ezért láthatjuk azt, hogy időben a legkorábbi alkotások alig tekinthetők képzőművészetnek, nem viselik magukon egy valódi műalkotás kritériumait, agitatív, néha ironikus képi kommunikációk, tacepaók, karikatúrák csupán, vagy alig többek annál. Tehát, a Trianonhoz kötődő régebbi és újabb művek, alkotóik jelentősége ellenére, gyakran nem emelkednek a remekművek kategóriájába.[4]

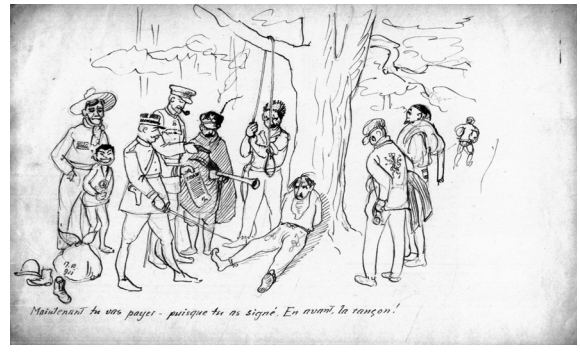
A valódi műalkotások mindig a műterem magányában születnek, többnyire nem külső megrendelésre, inkább belső késztetésre, gyakran hosszú érlelési folyamat végén.

A kiváló személyiség, a mélyen gondolkodó, a humanista és nagyszerű művész, művészettörténész, verebi Végh Gyula rajzai sem haladják meg a vizuális politikai pamflet kategóriáját. Verbális gondolatok képi megjelenítése történik. A két rajz nem mond el többet, mint amit szavakkal is ki lehet fejezni. Amit Karinthy Frigyes vagy Móra Ferenc így tett: „*Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár és ezt Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.*”[5] „*Magyarország halálos ítéletén rajta van a nyugati kultúra bélyege. Csak a lábait és karjait vágták le, csak a szemeit szúrták ki, csak a nyelvét szaggatták ki, csak a gerincét roppantották szét, csak a mellkasát horpasztották be, de a torkát nem vágták el, és a szívét nem szúrták keresztül…* A *huszadik században élünk, nem a tizedikben. Európa bölcsei ültek törvényt nem a kafferek esőcsináló aggastyánai. Csak a sírt ásták meg, amelybe a nemzetnek bele kell süllyedni, mert élete elviselhetetlenebb lett a halálnál, - de kezeiket mossák az igaznak vérétől.*”[6]

Végh Gyula szűkebb baráti körében több arisztokrata ismerőse – pl. Ambrózy-Migazzi István – saját bőrén tapasztalta meg a trianoni döntés tragikus következményeit, amikor birtokaik egy részét is elveszítették.

Ezekből a karikatúrákból sajnos nem derül ki, hogy Végh Gyula milyen nagyszerű rajzművészi tehetséggel rendelkezett, aki tudását 1896-tól a párizsi Julian Akadémián sajátította el.[7] Olyan művészet az övé, ami a látott világból indul ki, azt komponálja képpé a megfelelő gondolat, tartalom szerint. Az illusztrációhoz szükséges képzelőerő nem volt a sajátja.

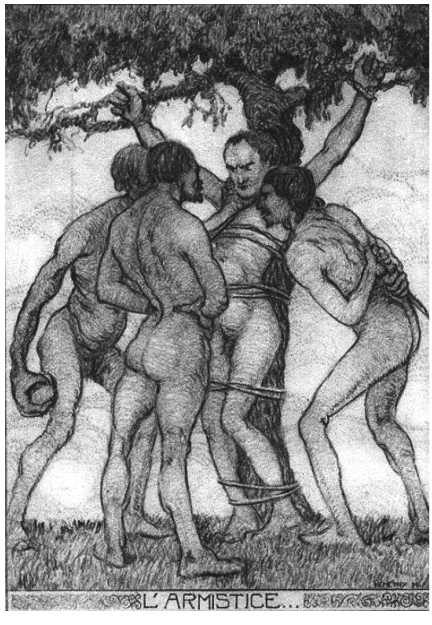

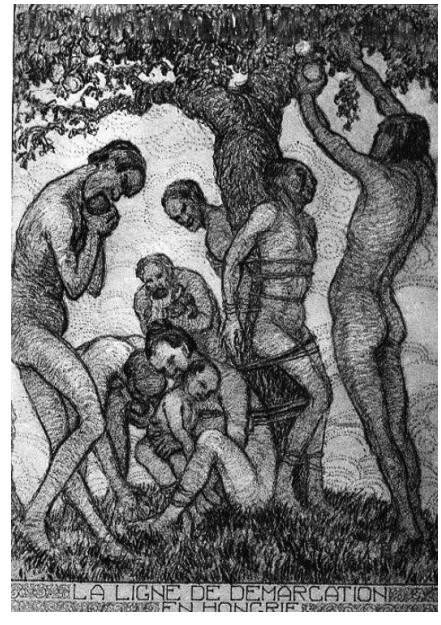
1–2. kép: Végh Gyula: Karikatúrák a trianoni békediktátumról, 1921[8]

4 Nagy költőink Trianonnal összefüggő versei sem kivételek ez alól.
5 *Száraz Miklós György:* Fájó Trianon. Bp., 2020. hátsó borítón.
6 *Móra Ferenc:* A sír hol nemzet süllyed el. In: Trianon kalendárium, 2000. Bp., 1999. 9. p.
7 Gyermekkori portréját az a Reiszig Adolf festette meg, aki később Aba-Novák Vilmos rajztanára és felfedezője volt.
8 A képek az „Élményeim és véleményem” Válogatás verebi Végh Gyula irathagyatékából, 1906–1951. Vál., jegyz. ell., mut. kész. Mayer László és Tóth Kálmán közrem. Bajzik Zsolt. Szombathely, 2008. 249. p. jelentek meg. A könyvet a Vasi Múzeumbarát Egylet adta ki.

A trianoni döntésnek köszönhetően kerül egy rövid időre Vas vármegyébe a bántornyai (ma: Turnišče, Szlovénia) születésű Némethy Miklós, akit Mikes János püspök helyezett a lipárti iskolába menekült tanítóként.[9]

Némethy Miklós korábban kétszer is megfordult a Nagybányai művésztelepen, öccse, Némethy Béla pedig 1921-ben Lipárton festett plein air képeket, aki ekkor Vaszary János növendéke a Képzőművészeti Főiskolán. Némethy Miklós személyesen tapasztalta meg Trianon következményét, amikor a Szerb–Horváth–Szlovén Királyság katonái szülőföldjéről elüldözték, így az ő grafikái átéltek, belülről jövők.[10] Lipártról 1922-től a Zala vármegyei Sárhidára távozott tanítónak és haláláig ott élt.

3. kép: Némethy Miklós: Fegyverszünet, 1920; 4. kép: Némethy Miklós: Demarkációs vonal, 1920[11]

Némethy grafikáit a Tolnay Könyvkiadó adta ki képes levelezőlapokon, a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája megbízásából. Ez az egyesület használta fel a fiatal

9 Egy, a kommünben részt vett, majd elbocsátott tanítónő helyére. Mikes patronálta a szintén menekült Mayer Sándor (1882–1966) szobrászt is.

10 Némethy Miklósnak közvetve köze volt a szalézi rend szombathelyi megtelepedésében. Az ő javaslatára hívták meg a szintén Bántornyán született Törnár Ede szalézi szerzetest a lipárti templomba lelkigyakorlatot tartani, amelyen Ambrózy Teréz is részt vett, aki ekkor határozta el, „ha törik, ha szakad, letelepíti Don Bosco szerzeteseit Szent Márton városába.”

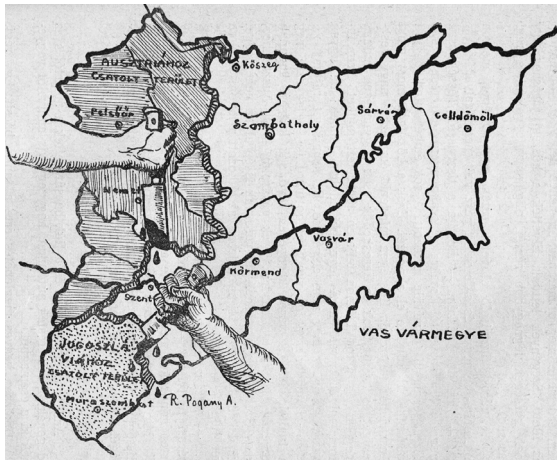
11 A képeket a https://www.mutargy.com/konyv-papirregiseg/6-db-regi-hasznalatlan-magyar-irredenta-muveszlap-a-tolnay-konyvkiado-magyarorszagi-teruleti-epsegenek-vedelmi-ligaja-kiadasaban-szignok-nemethy-miklos-es-unghvary-sandor-kivalo-minoseg-6-pre-1945-unused-hungarian portáról vettük. (Megtekintve: 2020. november 19.)

József Attila versének címét, és tette országosan ismert szlogenné.[12] És valóban, ez a három grafika szinte megelőlegezett illusztrációja József Attila sorainak:

„*Ha eljő az idő - sírok nyílnak fel,*
Ha eljő az idő - a magyar talpra kel,
Ha eljő az idő - erős lesz a karunk,
Várjatok, Testvérek, - ott leszünk, nem adunk!”

A képes levelezőlap hátoldalán még ez olvasható: „*Küldje el külföldi ismerőseinek, és a művelt nemzetek szellemi és dolgozó munkásainak.*”

Nagyon érdekes, az egyik Végh karikatúrán és a Némethy grafikákon is szereplő bibliai életfa motívum, Végh Gyulánál azon akasztják fel a magyarságot jelképező huszárnadrágos férfit, Némethynél épp leszakítják a tudás fájának gyümölcsét a megszállók, miközben a nemzetet jelképező emberpárt a fa törzséhez kötözték. Némethy harmadik grafikáján a „szellemi és dolgozó munkásságot” jeleníti meg a pontozott magyar hímzésmotívum, és a Nagy-Magyarország térkép előtt. Erősen plakátszerű megfogalmazás, művészi értékben a három rajz közül ez a legkvalitásosabb.

5. kép: Csebi Pogány Aladár: Hogy darabolták föl Vas megyét, 1930[13]
6. kép: Szkok Iván: Népballada, 1971

Csebi Pogány Aladár 1918-ban fordult meg a Nagybányai művésztelepen. Nagybánya is odaveszetett Trianonban, de Vas vármegye több mint egyharmad része is, amit ugyanolyan nehézen tudott megemészteni. Térképes grafikáján a véres késes kezek ezt a fájdalmát fejezik ki. Csebi Pogány Aladár több festménymásolatot készített példaképeitől, és a festészet klasszikus műfajaiban dolgozott, ez a rajza azonban inkább csak értelmező illusztráció, amiből szintén nem derül ki festői képessége.

12 https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_Ter%C3%BCleti_%C3%89ps%C3%A9g%C3%A9nek_V%C3%A9delmi_Lig%C3%A1ja A vers a rendszerváltásig cenzúrázva volt a József Attila kötetekből.

13 *Dezső Lipót:* Az én szülőföldem. Két szentgotthárdi fiú barangolása Vasmegyében. Szombathely, 1930. 83. p.

Mint a bevezetőben írtuk, a 2. világháború után a Trianon jegelve lett, vagyis tabusították, Recskkel, Andrássy út 60-nal volt egyenértékű beszélni róla, nyíltan nem is tették.[14] Azonban a rejtett, vagy kódolt szólás is veszélyeket hordott magában, a Felvidéki és Muravidéki gyökerekkel rendelkező Szkok Iván mégis vállalkozott rá, amikor a szétszakított ország jelképét népballadaként ábrázolta, amit szinte nyílt kimondással tekintettek egyenértékűnek a Kádár-korszakban. A térképként kiterített írásos-vésett, karcolt népművészeti motívum Kodályt idézi, a népzenéhez hasonló vizuális anyanyelvünk egységéről, szétszakíthatatlanságáról szól.

1990 után azért már lehetett Trianonról beszélni, de ez is azzal járt, hogy aki ezt tette, az kiírta magát a kortárs művészeti erőtérből, egyet jelentett a marginalizálódással, közgyűjteménybe biztos, hogy nem kerülhetett az ilyen művész, hisz a kultúrában a rendszerváltoztatás első csatái csak napjainkban zajlanak.

Pozsonyi János nem is gondolt ilyenre, hisz ő már korábban önkéntes száműzetésbe vonult, vagyis nem tartott igényt a hazai korlátozott nyilvánosságra. Költői remeklése emblematikusan mutatja fel a Szent István-i Magyarországot. A művész családtörténete ebbe a Nagy-Magyarországba ágazik szét, nem véletlen, hogy a tölgyfa korona mellett a szív formájára is asszociálunk festménye kapcsán. A fekete hálószerkezetet kiadó festékcsorgások a megalvadt vér asszociációját keltik, ugyanakkor mögötte a felfokozott élénk színek gótikus üvegablakok ragyogását idézik, a szív, a lélek derűjét, a hazát és a végleges otthont.

Tornay Endre András Zetelakáról (Zetea, Románia) származott, az erdélyi fazsindelykészítés hazájából. Génjeibe hordozta, és hozta át Magyarországra ezt a faműves kultúrát. Ácsolt illesztékekkel, csapolásokkal konstruált faplasztikái a kortárs magyar művészetben egy külön univerzumot képviselnek. Az itt közölt szobra szinte Márai sorait idézik: „*Népek Krisztusa Magyarország*”, amiben 1956 mellett a trianoni áldozathozatal is benne rejlik, hisz a szobor egy metaforikus, balladai megfogalmazás.[15] Tornay életének utolsó időszakában alkotott művei közül nagyon sok a szülőföldről szól, az azzal való lelki kapcsolat intenzívebbé vált, mint bármikor korábban. A hazakészülés melankóliája hatja át ezeket a végrendeletszerű intelmeket a hazáról, annak szeretetéről.

Nagyon érdekes, hogy Pozsonyi János és Tornay Endre András munkáin egyaránt szerepel a fehér, a barnás–fekete, a kék és a vörös szín.

E sorok írója két festményével szerepel ebben az összeállításban. Madarász Viktor híres festményének parafrázisában azonban Trianon mellett a napjainkban zajló, a Brüsszelből és a tengeren túlról vezényelt új Trianon is benne van, amikor Hunyadi László sorsával a magyarság (Hunnia) kénytelen eggyé válni. Jelenlegi szabadságharcunk 1848-hoz, 1956-hoz méltó valódi élet-halál harc. A festmény helyét nem véletlen találta meg a szombathelyi Premontrei Gimnázium lépcsőházában, Zala György *Aradi vértanú*kat ábrázoló dombormű fala mellett.[16]

14 A szerző ahhoz a nemzedékhez tartozik, akik az iskolában sem tanultak róla. Csehszlovákiában csehek és szlovákok, Romániában románok éltek.

15 Tornay Endre András bartóki életműve méltatlan körülmények közt pusztul Kőszegen, beteg özvegye számára emberfeletti feladat annak gondozása, megőrzése. Egy ilyen fajsúlyú életmű esetében a hivatalos szerveknek rég lépni kellett volna már, és megnyugtató megoldást találni az utókor számára való átörökítésre.

16 2006-ban ajándékozta a gimnáziumnak a szerző. A művész 1997. évi zalaegerszegi kiállításánál is ez kép jelent meg a plakáton, a kiállításról tudósító lap is közölte reprodukcióját, a festmény mégsem ment át a köztudatba. *Fábián László:* Nyelviesedés a festészetben. = Új Magyarország, 1997. szept. 6. 8. p. Az *„Adjátok vissza a hegyeimet”* című festményt viszont volt, aki a pólójára nyomtatta.

A 2. világháború utáni békeszerződés megerősítette a Trianonban eldöntött határokat, Wass Albert 1949-ben írt regénye erről a fájdalomról tanúskodik, amit a Nagybányás Glatz Oszkár képének parafrázisa próbál valamelyest láttatni és átélhetővé tenni a nézővel. Ennek az idillnek vetett véget a két politikai döntés, az első volt az aláírás, a második a pecsét.

A Vas megyei képzőművészetben az ezredforduló körüli évek a Trianon témának egy csomópontját képezik. A szólásszabadság kegyelmi állapotának is nevezhető ez az időszak. Ezekben az években több, jelentős mű is született.

Tóth Lívia iparművész applikált nemezképeiben ekkor fordul a hun, szkíta, avar és honfoglalás kori motívumkincshez, két monumentális nemezmunkáján metaforaként idézi fel a szarvas népének küzdelmét ellenségeivel, amivel így költőien nyúl Trianonhoz.[17] Ez a jelképes képi nyelv a maga módján rendkívül egyedi és szuggesztív a korszak magyar képzőművészetében.

Azért használjuk a képzőművészet kifejezést, habár anyaghasználatban ezek a művek az iparművészethez sorolandók, mert a textilművész mindig a képzőművészet képi igényével lép fel, alkotásai táblaképként funkcionálnak.

7. kép: Tóth Csaba: Trianon Requiem, 1996; 8. kép: Tóth Lívia: Hunnia-allegória, 1998

Tóth Lívia egy későbbi munkáján, a *Reinkarnáció*n, főnixmadárként támad fel halottaiból a Trianonban meggyalázott Mária országa. Ez a prófétikus mű megelőzi a 2010. évi fülkeforradalomkor elindult rendszerváltoztatásunkat, az ország eltiport és megalázott identitástudatának újjászületését. A művész az 2012. évi *Kárpát-medencé*ben meg is fogalmazza a nemzeti újraegyesítés lelki dimenzióját, eufóriáját. Az utóbbi két munkáján már eltávolodott a belső-ázsiai vizuális anyanyelvünktől.[18] A *Kárpát-medence* nagyméretű nemezappli-kációban légiesülnek az országhatárok, a szegélyként funkcionáló ornamentális motívumok

17 Némethy Miklós, Pozsonyi János, Szkok Iván és Tóth Csaba után ő az ötödik művész, akinek életének egy szakasza Lipárthoz köthető, ahol – mint már utaltunk rá – Vas megye egyik jelentős Trianon emlékműve áll. Az emlékmű melletti millenniumi tölgyfára 2012-ben egy *Hétfájdalmú Szűz* festményt helyeztek, ami azt jelképezi, hogy Mária országa hét idegen állam birtokába került a trianoni döntés következtében.

18 Tóth Lívia fotói.

ezt a lelki megbékélést hivatottak megjeleníteni. Ugyanakkor motívumként visszautalnak a hun–szkíta–avar–honfoglalás kori díszítőművészeti örökségünkre, amiből a későbbiekben bemutatott Lakatos József festőművész munkássága is táplálkozik.

Tanulmányunk arra próbál rávilágítani, hogy a képzőművészet, a képi gondolatközvetítés mennyire tisztán, világosan képes felmutatni a társadalmi és történelmi tudatformák és önazonosságok lényegét, legfontosabb karaktervonásait. Ez a képzőművészet ereje, ami évezredeket ível át, és a kép mindenkori, megmásíthatatlan rituális gyökérzetéből táplálkozik. A kép egy olyan archaikus nyelv része, alapegysége, ami a természethez hasonlóan időről időre, ciklikusan képes mindig megújulni, ha megfelelő módon és célra használják, és nem hagyják, hogy képi tautológiává váljon a kezük között, aminek a kísértése végig fennállt az idők mélyétől kezdve, ma pedig különösen.

9. kép: Tóth Lívia: Reinkarnáció, 2009; 10. kép: Tóth Lívia: Kárpát-medence, 2012

Az eddig tárgyalt művészek Trianon fájó emlékét a nemzettudat szintjén élték- és jelenítették meg. Ettől tér el Torjay Valter két monotípiája, ő ugyanis mindezt személyes szinten láttatja, az itt közölt grafikák szinte képnovellák, egyéni élettörténetek, emlékezések.[19] Torjay Valter festészete mindig is a hangulatfestészet örökségét tudta magáénak. Ez a két grafika esetében is így van, amikben rekonstruálja azokat a belső emberi érzéseket, ataviszticus emlékeket, amik talán személyesen nem is hozzá kötődnek, hanem a művész családjában öröklődtek át. Torjay Valter felmenői is a Kárpát-medence egész területéről származnak.

19 Torjay Valter fotói.

11. kép: Torjay Valter: Trianon emlékére (Imre bácsi elmegy a kocsmába és sokat iszik bánatában), 2011; 12. kép: Torjay Valter: Megállj, megállj kutya Szerbia ..., 2012

A tanulmány utolsó két munkája több szempontból is összefoglaló mű. Egyrészt a nemzettragédiát globálisan megjelenítő alkotások, másrészt mindkét művész esetében az életműveiket lezáró alkotások is egyben. A sárvári Lakatos József 2020-ban halt meg, míg Sütő Évának ebben az évben romlott meg visszafordíthatatlanul úgy a látása, hogy bevallottan is a *Trianon zászló*t tekinti utolsó művének.[20]

Lakatos József plasztikus festménye a Szentkorona országaiként ábrázolja a trianoni döntést, a magyar trikolór színei csak a Kis-Magyarország, a Belső-Magyarország maradék területét tünteti fel. Lakatos József egész munkássága a magyarság önazonosságának kutatásából, felmutatásából állt, ez a késői műve méltón koronázza meg küldetését, élethivatását.

Sütő Éva fekete *Trianon zászló*ja egyértelműen a nemzeti gyászra utal, a hagyományos térkép-toposzt így tudja a műalkotás szintjére emelni. Sütő Éva autonóm alkotói tevékenysége során szintén a nemzetkarakterológia fele fordult, a jurta és a nemezsüveg archaikus formáit – burok, héj, védelem – hozta közös nevezőre az „*Őshazáink*” térplasztikai sorozatában.[21]

Azon a bizonyos elmaradt kiállításon szerepeltek volna még a 2018-ban elhunyt Marosits József alkotásai is, tanulmányunkban azonban nem tudunk azokról képet közölni, mert a művész halála után hagyatékához sajnos nem juthattunk el a Covid-járvány második hulláma miatt. Marosits Józsefnek különös érzéke volt a tragikus magyar történelmi valóság megjelenítéséhez. Költői képekben, elementáris erővel láttatta nemzeti sorstragédiáinkat. 1956-ot, és az utána történő terrort, elnyomatást és rabságot katartikus erejű alkotásokban örökítette meg.

20 Lakatos József, illetve Németh József fotója.
21 Sütő Éva évtizedeken keresztül – iparművészként – gyári tervező beosztásban dolgozott.

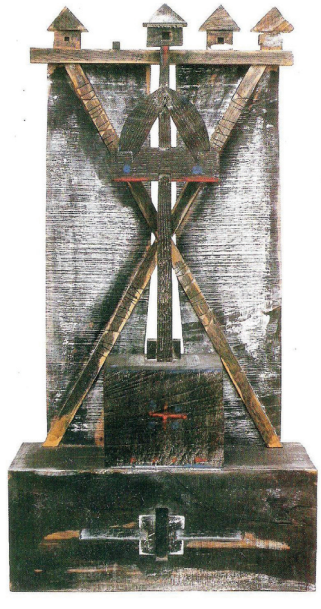
Némethy Miklós: A múltat nem feledve a jövőért dolgozunk, 1920

Szkok Iván: Kőműves Kelemenné, 1971

Pozsonyi János: Magyarország, 1996–1998

Tornay Endre András: Ima a hazáért, 2003

Tóth Csaba: Adjátok vissza a hegyeimet, 1998

Tóth Lívia: Hunnia-allegória, 1998

Lakatos József: Szent Korona allegória

Sütő Éva: Trianon zászló, 2019

„Magyar az, akinek fáj Trianon” – fogalmazta meg axiómaként Patrubány Miklós (is) a Magyarok V. Világkongresszusán 2000-ben.[22] A tanulmányban közölt alkotások mindegyikét ez a fájdalomérzés hatja át, kicsit talán úgy, mint egy amputált testrész esetében. A sajgásra nem találunk oltalmat, mert valójában testünknek az a része már nem létezik, nem tartozik hozzánk.

Illyés Gyula hagyta örökül a valódi gyógyírt a *Haza, a magasban* című versének címében, amit éjjel-nappal hánytorgatnunk kell magunkban. Ha nem tudunk lélekben elszakadni, felülemelkedni e kínzó fájdalomtól, ha nem találunk a felül, a „magasban” vigaszt, akkor *„Jöhet idő, hogy emlékezni bátrabb dolog lesz, mint tervezni”*, pedig nekünk terveznünk kell a jövőt, hogy eljöjjön.

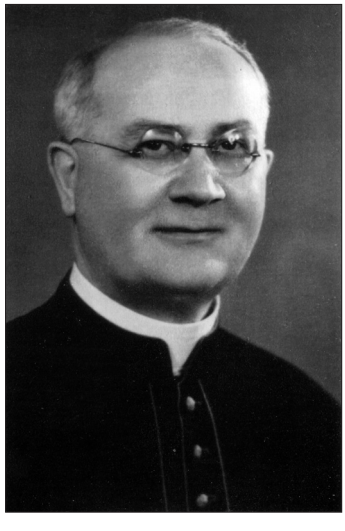
22 Az idézetet hol Illyés Gyulának, hol Patrubány Miklósnak tulajdonítják. https://24.hu/tudomany/2017/06/08/magyar-az-akinek-faj-trianon-hirtelen-felindulasbol-jott/?fbclid=IwAR1YIz4FPnhhQfRzGYcWAeNnZ5_bYG8nej_nqZp_qo2krJBJHG5Z6bH9zDI (Megtekintve: 2020. december 2.) A mondat eredetileg Gyurácz Ferenctől származik, aki egy 1997-ben megjelent írásában használta először. *Gyurácz Ferenc:* Trianon tanulsága. Mentsük meg maradék országunkat! = Savaria Fórum, 1997. máj. 31. 10. p.

SZENDY LÁSZLÓ

SZENT MÁRTON ÉLETÉNEK IDŐRENDI KÉRDÉSEI

EGY ÉRDEKES TANULMÁNY SZENT MÁRTONRÓL

2020-ban ünnepeljük 1703. évi évfordulóját Szent Márton születésének. Jóllehet az európai jelentőségű szent életének történetével sokan foglalkoztak, és nagyszámú publikáció látott napvilágot, még mindig kerülhetnek elő olyan kiadatlan kéziratok, amelyek eddig ismeretlenek voltak a kutatók és az olvasók előtt egyaránt. Ezek közé tartozik az itt publikált kéziratban ránk maradt tanulmány is, amelyet dr. Szendy László címzetes pornói apát, főszékesegyházi esperes-plébános 1966-ban írt.

Dr. Szendy László fotója, 1946 (Családi hagyaték)

A savariai születésű európai szent – de a szombathelyi Szent Márton kultusza, tisztelete miatt is, amely nyugodtan kijelenthetjük országos viszonylatban sem jelentéktelen – születésének időpontja körüli minden gondolat, vélemény igen fontos adat lehet a mai ember számára: legyen az kutató, vagy épp csak egy iránta érdeklődő olvasó.

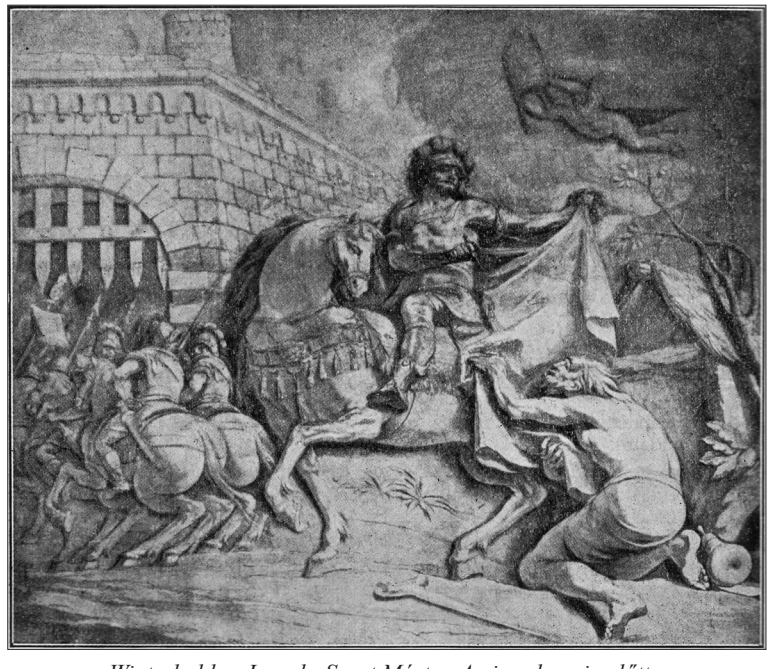
A most közölt tanulmányban[1] Szendy apát úr, Szent Márton születési dátumával kapcsolatban tár fel néhány érdekes, figyelemre méltó gondolatot. A kéziratot teljes terjedelmében – a tartalmat nem befolyásoló egységesítéseket végrehajtva – adom közre, ellátva azt az általam fontosnak tartott jegyzetekkel.

1 A kéziratot Császár Ernő, Szendy apát úr unokaöccse adja közre, aki a család birtokában lévő szellemi hagyatékait őrzi és gondozza.

*

Dr. Szendy László (1896–1969) főszékesegyházi esperes-plébános, címzetes pornói apát, püspöki tanácsos, a szeminárium biblikus- és egyházművészeti tanára, valamint prefektusa. A teológiai tanulmányait Innsbruckban végezte, és ott is doktorált. 1918-ban szentelték pappá. Több nyelven beszélt, írt, olvasott. Művészeti és tudományos területen végzett munkái igen jelentősek. Részt vett az Újszövetségi szentírás szerkesztőbizottságában. Az Újszövetségi szentírást az eredeti görög nyelvről fordította le, magyarázatokkal látta el, amelyhez a héber nyelvű Ószövetségben leírtak nyújtottak segítséget részére.[2] A teljes anyag kézirata 1520 oldalnyi terjedelemben megtalálható a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban. Sokat foglalkozott Szombathely város történetével, történelmi emlékeivel, így többek között Szent Mártonnal összefüggésben is több írása jelent meg. Beszélt angolul, németül, franciául, latinul; görög és héber nyelven írt, fordított.[3]

Császár Ernő

Winterhalder, Joseph: Szent Márton Amiens kapuja előtt
(A szombathelyi egyházmegye története. 2. köt. Szerk. Géfin Gyula. Szombathely,1929. 408. p.)

2 Az Újszövetségi szentírás fordító bizottságába Kovács Sándor püspök delegálta pannonhalmi száműzetése idején. A fordítási munkát itt végezte, feljárva a budapesti ötfős teamhez egyeztetések ügyében, akik közül egyedül Szendy tudott héberül. A bizottság három tagja azonban nem akart a „börtönviselt" pappal együtt dolgozni, ezért mindent elkövettek, hogy nevét elhallgassák, és e tevékenységből száműzzék. Annak a három papnak a neve, akik ellehetetlenítették ármánykodásukkal: dr. Kosztolányi István, dr. Gál Ferenc és dr. Szörényi Andor. Romboló tényked esükről a levéltárban is megtalálható a Kovács püspökhöz írt hosszú levele, amely mindenre megadja a választ. Szendy hagyaték; Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár. Püspökök hagyatéka. Kovács Sándor iratai 5. doboz. III. Papok, szerzetesek, világi személyek, hivatalos levelei. 1966. május 14-ei levél.

3 Életrajzát részletesebben lásd *Császár Ernő*: Szendy László dr. http://szombathelypont.hu/latnivalok/nevezetes-polgarok/szendy-laszlo-dr.3851/ (Megtekintve: 2020. november 20.)

SZENT MÁRTON ÉLETÉNEK IDŐRENDI KÉRDÉSEI.[4]

A különböző Szentek Életének egybehangzó tájékoztatása szerint az 1966/1967. évben ünnepeljük Szent Márton Tours-i püspöknek, Gallia apostolának, a pannóniai Savaria szülöttének 1650 éves születési évfordulóját. Ez a dátum és vele együtt Szent Márton életének több más fontos mozzanata az újabb történeti kutatások fényében igen érdekesen világítja meg szentünk életének körülményeit és betekintést nyújt abba a korba, mely a maga merev felfogásával, aszketikus szigorúságával, az állami, különösen pedig a katonai szolgálat elmarasztaló megítélésével Szent Márton püspökségének nagy keresztjét jelentette. Mellőzve a lezártnak tekinthető vitát Szent Márton születése helyéről,[5] a születési dátum is így igen érdekes és tanulságos kérdések sorát veti fel több mint másfélezer év távlatából is.

A kiinduló pont Sulpicius Severus: Vita Sancti Martini[6] időbeli adatai, melyek magukban is kérdéseket adnak fel az olvasónak. Még komplikáltabbá teszik azonban a helyzetet S. S. (Sulpicius Severus) Dialógusai, nem is említve Tours-i Szent Gergely: Historia Francorum és Liber miraculorum S. Martini tudósításait. Sematikusan feltéve a problémákat, Szent Márton történetírói megoszlanak. Egyesek egy hosszabb kronológia hívei Szent Márton születésének 316–317-re tehető dátumával, míg mások egy rövidebb élettartam mellett törnek lándzsát a születési évnek 334–336 közt való rögzítésével. Vannak, akik egyszerűen a „non liquet”[7] álláspontjára helyezkednek, s két egyesíthetetlen időrendi szisztémát, sejtenek az eltérő adatok nyomán, mások inkább szövegkorrektúrával próbálják áthidalni a kétféle életrajzi adatot.

S. S. Vita-jában 4–5 relatív időmeghatározás található: katechumenatusa[8] 10 éves korában, kívánkozása a remeteélet után 12 éves korban, katonai szolgálatának kezdete 15. életévében, a keresztsége 18. évében és a katonaságtól való búcsúja 20 éves korában. Ez utóbbi adat csak kikövetkeztetés abból a megjegyzésből, hogy keresztsége után még, kb. 2 évet szolgált. Életének abszolút adatai között első helyen áll életkora halálakor. Ezek szerint Szent Márton Caesar és Atticus[9] konzulsága alatt 81 éves korában halt meg, azaz 397-ben, január 1. és december 31. között, 26 évi, 4 hónapi és 10 napi püspöki működés után. Ez adatokat Tours-i Szent Gergely[10] szolgáltatja a „Historia Francorum”[11]-ban. A kézirat variáns lectioi jelentéktelennek: 8o éves életkor, 25 év, 4 hónap és 10 nap püspöki működés. Eszerint Szent Márton születési éve 316–317-re tehető. Ezzel megegyezik Szent Gergely egy másik adata, amely szerint Nagy Konstantin uralkodásának 11. évében született, tehát 316. július 25 és 317. július 25 között.

4 Rómában, Herdernél jelent meg a Studia Anselmiana XLVI. Fasciculusaként 1961-ben a 263. oldalon Saint Martin et son temps. Mémorial du XVIe centenaire des débuts du monachisme en Gaule, 361–1961. A vaskos füzet két részben állít emléket a Galliában létesített első Ligugé-i monastérium 1600 éves alapítási évfordulója alkalmából. Az első rész általánosabb jelentőségű és a monasztikus élet állásáról fest képet, Szent Márton élete idején. A második rész már magának a szentnek alakjával foglalkozik. Ezek sorában a legnagyobb érdekességű J. Fontaine írása: Verité et fiction dans la chronologie de la Vita S. Martini, 48. oldalon. A jelen ismertetés J. Fontaine megállapításait követi.

5 *Csóka Lajos:* A pannonhalmi alapítólevél interpolálása. = Levéltári Közlemények, 1961. 83–99. p.

6 Sulpicius Severus (363–420) 397 előtt írta meg a „Vita Martini” című hagiográfiát.

7 Latin – „nem világos”.

8 A zsidóságból megtérő felnőttek keresztségre felkészítő intézménye.

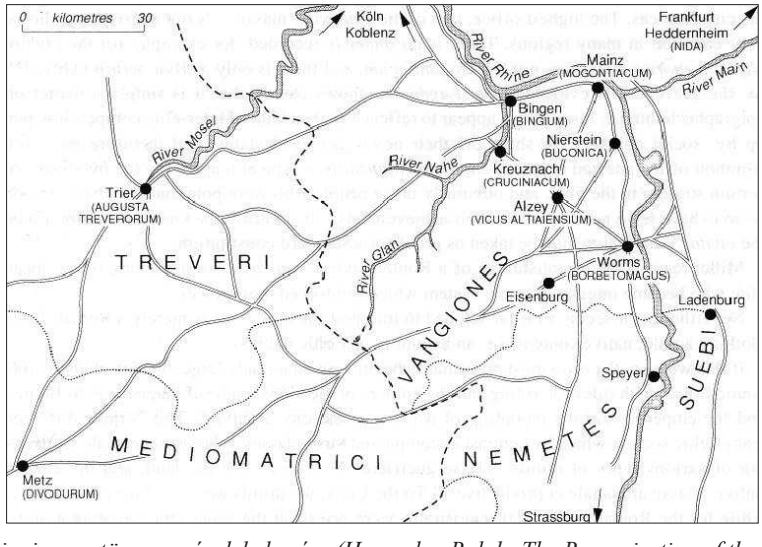
9 Titus Pomponius Atticus (Róma, Kr. e. 110 – Kr. e. 32) lovas rangú családból származó szerkesztő, bankár. Levelezett és szoros barátságban volt Ciceróval.

10 Tours-i Szent Gergely (Averna, 538 – Tours, 593) latin nyelven író középkori frank egyházi író, Tour püspöke 573-tól haláláig.

11 A frankok története.

Püspöki méltóságának kezdete is összhangban van ezzel: Valentinianus[12] uralkodása alatt (364–375) valószínűleg 370. július 4-én lett Tours püspöke. Egy további abszolút időpontot S. S. nyújt Dialógusában. Eszerint Szent Márton, mint „septuagenarius" (hetvenéves) jelent meg Trierben az udvarnál, mikor is a regina, nyilván Maximus felesége saját kezével szolgálja ki az asztalnál. Ez Szent Mártonnak az udvarnál tett látogatásai között az elsőre mutat, mikor Maximus-sal még jó viszonyban állott, tehát Priscillianus[13] kivégzése előtt, ami 386 őszén következett be. Ezzel kapcsolatban van azonban S. S. Dialógusának egy nehezen magyarázható adata is: Szent Márton elkövette azt a hibát, hogy Félix[14] trieri püspökkel közösséget vállalt: „*communionis malum*".[15] Ezután elvesztette csodatevő erejét: „*se detrimentum sentire virtutis. Sedecim postea vixit annos.*"[16] írja róla folytatólagosan. Már most Felix ordinációja Priscillianus kivégzése után történt 386–387 telén. Ettől az évtől számítva viszont Szent Márton haláláig csak 10–11 év telt el. Úgy látszik, hogy a kéziratokban grafikai elírás történt: „virtuti.sdecim". Tehát vagy „sed decim" vagy esetleg „undecim" olvasandó a szerint, amint 10 vagy 11 évet tételezünk fel Szent Márton haláláig. Mindenesetre a „sedecim anni"[17] teljesen izolált adat Szent Márton püspökségének történetében.

A legnehezebb feladatot jelenti azonban a Vita 4. fejezetében Szent Márton 5 évre csökkentett katonai szolgálatáról szóló elbeszélés. E fejezetben arról van szó, hogy Márton Julianus apostoltól elbocsátást kér és kap a katonai szolgálat alól, egy olyan időpontban, amikor barbárok betörése veszélyezteti Gallia földjét, és ezért nagy csapatösszevonásokat hajtanak végre Vangioni–Worms közelében a középső Rajnánál.

A Vangioni csapatösszevonások helyszíne (Haeussler, Ralph: The Romanisation of the Civitas Vangionum. = Bulletin of the Institute of Archaeology, 1993. 45. p.)

12 I. Valentinianus, teljes nevén Flavius Valentinianus (Cibalae, 321 – Brigetio, 375) pannóniai születésű római hadvezér, 364–375 között római császár.
13 Priscillianus (Hispania, 350 – Trier, 385) püspök, felnőtt korban tért meg és a keresztséget nagyon komolyan élte meg.
14 Felix a Trier; Trier püspöke 386–398 között.
15 Kölcsönösen rossz
16 Latin – „a hatalom maga érzi a veszteséget. Tizenhat évvel tovább élt."
17 Latin – „tizenhat év".

Az egész nagyon kidolgozott elbeszélés, irodalmi formáját tekintve, a történelmi valóság és a legenda csodálatos vegyüléke. Ettől függetlenül azonban a geográfiai és kronológiai koordináták egybevetéséből Julianus galliai hadjáratának kezdetére érünk: abszolút értékben 356 első hónapjaiban.

E megállapítással azonban előáll a nehézség: Ha Márton 20 éves korában hagyta el a katonai szolgálatot, akkor nem születhetett 316-ban; ha pedig ez volt születési éve, akkor Márton a 40. évében járt a katonai szolgálattól való megválásakor. Fejtegetésünk célja annak megmutatása, hogy Márton 40 éves kora és a Vita-ban hozott relatív adatok nem szükségképp összeférhetetlenek.

Szent Márton katonai karrierje az abszolút adatok szerint életének 15. és 40. éve között játszódott le, vagyis abszolút értékben 331 és 356 között, ami 25 éves katonai szolgálatra utal. S. S. idevonatkozó szövege elmondja: „*cum edictum esset a regibus, ut veteranorum filii ad militiam scriberentur prodente patre, qui felicibus ejus actis invidebat, cum esset annorum quindecim, captus et catenatus sacramentis militaribus implicatus est.*”[18] E tudósításban nincs semmi, ami a 4. századi, s különösen a 331 körüli katonai állapotoknak ellene mondana. A katonai szolgálat örökletes volta egészen Severusig[19] felvezethető a római hadseregben, de szabályozása Diocletianus nevéhez fűződik. Ebből kitűnőleg a veteránok fiai közt járványossá vált a katonai szolgálattól való menekülés. Egyesek megszöktek, mások elrejtőztek, még öncsonkítások is előfordultak. S. S. texusa sejtetni engedi, hogy valami hasonló fordulhatott elő Márton esetében is. A „prodente patre” arra enged meg következtetést, hogy valami hasonló helyzet alakult ki Márton körül is.

De kik lehettek azok a „reges”,[20] akikre S. S. hivatkozik? Sokan gondolnak arra, hogy a többes számú kifejezés utalást jelent a birodalom felosztására Nagy Konstantin halála után fiai között. Helyesebbnek látszik azt mondani, hogy ez a 326-ban kiadott edictumra[21] vonatkozik, mikor Nagy Konstantin[22] konzulságának 7. esztendejében első ízben veszi maga mellé fiát Constantiust.[23] Ezt követte egy másik edictum, amely a besorozandó veterán fiak életkorát 16 évben szabta meg. Márton 15 éve és a decretum[24] 16 éve között nem kell szükségképp ellentmondást látnunk. A kancelláriai gyakorlat nem volt mindig következetes, mert például Hadrianus császár a 2. században szintén 15 éves korában kezdte meg katonai szolgálatát, úgyszintén a császári hadsereg sok más neves tisztje is. S. S. adata a 4. század viszonyai közt megtartja minden valószínűségét. Különben is S. S. idevonatkozó mellékmondata: „*cum esset annorum quindecim*” egészen jól érthető ekként lefordítva: bár még csak 15 éves volt, tekintettel a megokolásra is, hogy tudniillik a kemény és megcsontosodott pogány katonaapa az első alkalommal „*sacramentis militaribus implicavit*”: hivatkozva a katonai titoktartásra, a még legális kort el sem ért fiát, csakhogy elvonja őt a keresztények közösségétől. Ez a vonás nem volna meglepő nála, hiszen később sem hajlott

18 Latin – „Mikor az uralkodók elrendelték, hogy a veteránok fiait katonáskodás céljából írják össze, atyja árulkodására, aki gyűlölte jámbor cselekedeteit, 15 éves korában elfogták, s megbilincselve katonai esküre kényszerítették.”
19 Flavius Valerius Severus (Illyricum, ? – Ravenna, 307) 306–307 között a Római Birodalom augusztusa.
20 Latin – „királyok”.
21 Latin – kiáltvány.
22 I. Constantinus római császár vagy Nagy Konstantin (Naissus, 272 – Nicomedia, 337) a Római Birodalom császára 306–337 között.
23 Flavius Iulius Crispus (Pola, 299 – Pola, 326), uralkodásának ideje: 317–326.
24 Latin – rendelet.

arra, hogy megkeresztelkedjék. Hogy egy volt tribunus[25] ilyesmit el tudott érni a sorozó bizottságnál, nem kétséges. Ehhez járult még az is, hogy a dunai limes táján nagyon bizonytalan volt a helyzet. A gótok által megtámadott szarmaták a római seregek intervencióját kérték 331–332 telén. Míg Constantinus Magnus volt az egész hadjárat irányítója, fia Constantius kapta a feladatot, hogy a 100.000 főre becsült gót sereggel szembeszálljon, mielőtt még a szarmatákkal is végzett, kiknek hűségében Róma nem bízott. A savariai tribunus fia tehát tulajdonképp a közép-dunai limesnél atyja seregében katonáskodott volna e feltevés szerint. S mert a hadtest biztonsága forgott veszélyben, könnyen elhihető, hogy a paviai sorozás után Márton is itt állta meg a tűzkeresztséget, főképp a 332. évi gót és szarmata hadjárat alkalmával.

S. S. azonban még egy másik megjegyzést is tesz Márton katonáskodásáról: „*Ipse armatam militiam in adulescentia secutus, inter scholares alas sub rege Constantio, deinde sub Juliano Caesare militavit*" (Vita 2,2).[26]

Az adulescentia[27] római mértékkel a 18–30 éveket foglalta magában. Ez volt tehát Márton katonáskodásának első szakasza, mikor is csak „circitor",[28] de mindenesetre még nem valami kiváltságos katonai alakulat tagja. Constantius alatt kerül a scholaresnek[29] nevezett gárda tagjai közé még azelőtt, hogy Constansnak[30] 350-ben bekövetkezett halálával a birodalom nyugati része is fivére Constantius hatalma alá került, s mielőtt a birodalom nyugati részén Julianust a galliai hadjárat vezetésével megbízták volna. S. S. tehát fenti soraiban tulajdonképp Márton katonáskodásának elejét és végét említette fel. Márton eszerint a 331. évi hadjárattal kapcsolatosan került sorozás alá, Constantius Caesar alatt keleten szolgált a gótok ellen, egészen 337-ben történt egyeduralmáig, mikor is Julianust Milanóban Caesarként Galliába küldte azokkal a csapatokkal, amelyben Márton is szolgált. S. S. szövege tehát egészen jól megfér a 331-es sorozási dátummal, és mint Márton katonai pályafutásának kezdete, jól belefér életrajzába is.

Megvilágításra szorul azonban még a wormsi elbocsátás kérdése 356-ban, ha a katonai szolgálat kezdete 331 volt. Mikor Julianus csapatait Vangionban vonta össze, Márton előállt elbocsátási kérelmével. S. S. a „*missionem petere*"[31] kifejezést használja, ami a „honesta missio"[32] szokásos terminus technikusza. A honesta missionak akkor volt helye, ha egy katona szolgálati idejének leteltével legfőbb elöljárójától kérte az elbocsátást: „*honesta missio est, quae emeritis stipendiis vel ante ab imperatore indulgetur.*"[33] A 25 éves szolgálat teljesen megfelel a stipendium fogalmának a birodalom légionáriusainak esetében. Ez a hosszú katonai szolgálat érthetővé tenné S. S. egy másik megjegyzését: eszerint Márton „*(tribuno suo) contubernium familiare praestabat.*"[34] Alig képzelhető el, hogy egy 18–20 éves circitorral a tribunus megosztotta volna sátorát. Viszont mindez érthetőnek látszik egy 40 éves

25 Tribunus militum – alapvetően katonatiszti rang, a római hadseregben az „ezredesnek" megfelelő rang.
26 Latin – „Ő maga ifjúkorában teljesített fegyveres és katonai szolgálatot, majd a tudós gárda tagjaként Constantius uralkodása és Julianus Caesar alatt katonáskodott."
27 Latin – ifjúkor.
28 Latin – „őr".
29 Latin – tudósok.
30 Flavius Iulius Constans (Italia, 320 – Vicus Helena, 350) római császár 337–350 között.
31 Latin – „missziókérés".
32 Latin – „tisztelt misszió".
33 Latin – „tisztes elbocsátás az, amelyet az uralkodó a szolgálat befejeztével vagy előtte engedélyez".
34 Latin – „(parancsnokával) ezredesével családiasan megosztotta sátrát.

öreg katonánál, akinek katonai rangja akkor már nem igen lehetett messze a tribunusétól. Ez megmagyarázná azt is, miért akarta Hilarius[35] Poitiers-i püspök a nála jelentkező Mártont azonnal diakónusává tenni, hogy végre is a kisebb rendekben részesítse őt. Ez időben Hilarius sem volt sokkal idősebb, mint Márton, hiszen születését 311–315 közé helyezi a történelmi kutatás. Azonkívül a búcsúzási jelenet a maga nyílt párbeszédével, sokkal jobban érthető a 25 éves Caesar és a magas tiszti rangot elért, talán praepositus[36]-ig eljutott érdemes veterán között. Ezek szerint tehát a reges edictuma, a besorozás, hosszú katonai szolgálat Constantius és Julianus alatt, a katonai elbocsátó kérése 356-ban tökéletesen beleillenek Márton életútjába. Julianus első katonai sikerei után, mikor éppen a donativum[37] kiosztására került sor, Márton a kedvező pillanatot látta ahhoz, hogy teljes joggal kérhesse elbocsátását a befejezett hosszú katonai szolgálat után.

Továbbra is homályos és érthetetlen, miért helyezi S. S. a katonai elbocsátást abban az időben történtnek, amely a 18 éves fiatal circitor megkeresztelkedése után kb. 2 év múlva következett volna be, mikor egyéb adatszolgáltatása a 40 éves korban történt elbocsátást valószínűsíti. Márton a katonaság után következő életszakában hármas ellenkezésbe ütközött kortársai és főképp püspöktársai részéről. Hilarius Pictaviensis túlságosan korán bekövetkezett halálával 367-ben, Márton lett a galliai aszkétikus irányzat, a szerzetesi tökéletesség képviselője, mint püspök a föld egyszerű népének apostola és a priscillianista[38] eretnekség idején a méltányosság intranzigens képviselője. Mindez elég volt ahhoz, hogy a galliai episcopatus[39] nemtetszésével találkozzék, amiről a Vita és a Dialogi egyformán tanúskodnak. A S. S. által végrehajtott életrajzi simításokat a Vita keletkezésének időpontjában, még Szent Márton halála előtt, csak ezeknek az ellenségeskedéseknek légkörében tudjuk egészen megérteni. A Vita apológiának készült a szó szoros és nemes értelmében. Már a Vita dedikációja is erre mutat. S. S. az aquitániai Didierusnak ajánlja művét, aki vele együtt a nólai Paulinusnak[40] volt barátja és levelező társa. Viszont Szent Paulinus volt a Vita itáliai terjesztője éspedig igen nagy sikerrel (Dial. 1,23,4). S. S. így elérte célját, a szerzetesi tökéletesség védelmezését, amelynek Martinus volt Itáliában és Galliában is előharcosa és megvalósítója. Így, könyve teljesítette feladatát kb. 10 évvel azután, hogy az aszkétizmus elleni harc elindult.

Ez a harc Damasus[41] pápa 384-ben bekövetkezett halálával utódja, Siricius[42] alatt kezdődött. Szent Jeromos is ekkor kényszerült elhagyni a Várost, részben aszkétikus túlzásai, részben az elvilágiasodott római diakónuskollégium elleni fellépése miatt. Siricius 15 évig uralkodott, s ez idő alatt mindig távol tartotta magától Jeromost is, meg Paulinust is, amikor az Rómában járt. A monasztikus aszketizmus elleni bizalmatlanságához kapcsolódott következetesen végrehajtott intézkedése, hogy a klérusba való felvételt megnehezítse, vagy éppen lehetetlenné tegye az öreg katonák számára. Első idevágó intézkedése az úgynevezett 3. levelében olvasható azok ellen „*qui cingulo militiae saecularis adstricti olim gloriati sunt.*”[43]

35 Poitiers-i Szent Hilary (Hilarius) (Pictavium, kb. 310 – Poitiers, 367) püspök, egyháztanító.
36 Latin – főnök.
37 Adomány.
38 Eretnekmozgalom Észak-Hispániában 385–600 között. Támogatói és követői a kivégzett Priscillanust vértanúként tisztelték, emiatt üldözték őket.
39 Latin – püspökség.
40 Szent Paulinus (Bordeaux, 353 – Nola, 431) püspök.
41 Szent I. Damasus (Lusitania, 306 – Róma, 384) pápa, a 37. egyházfő Szent Péter trónján.
42 Szent Siricius (Róma, 334 – Róma, 399) pápa, a 38. egyházfő. A trónon ült 384–399 között.
43 Latin – „az övet úgy rögzítse, mint a világiaknál, dicsekedett egyszer”, azaz úgy, mint akik egykor a világi katonaság egyenruhájában díszelegtek.

A rendelkezés az állami hivatalokban levőket is sújtotta, mert a „cingulum militare”[44] nemcsak a katonák, hanem a közéleti funkcionáriusok egyenruháját is jelezte. 386-ból való az úgynevezett római zsinat 3. kánonjának rendelkezése: „*Si quis post remissionem peccatorum cingulum militiae saecularis habuerit, ad clerum admitti non debet.*”[45] Az úgynevezett Siricius-féle 10. levél, bár authenticitása[46] kétséges, a galliai püspökök kérdésére adott válasz, teljesen hasonló, sőt még kiélezettebb értelemmel. Ez az állami szolgálatban vagy a katonaságnál szolgáltak erkölcsi értékéről vallott lebecsülő vélemény püspöktársai részéről Márton ellen is irányult monasztikus múltja miatt is, katonai szolgálata miatt is. Így érthető Brictio[47] hírhedt támadása is Márton ellen (Dial. 3,13,4): „*Martinus vero et a principio quod ipse diffiteri non posset, militiae actibus sorduisse.*”[48] Ez a vélemény nemcsak az elégedetlen és haragos tanítvány igazságtalan rágalma. Hátterében a római intézkedések ellenséges gyanúval teli légköre fedezhető fel az állam régi szolgáival szemben, akik megkeresztelkedésük után is megmaradtak e szolgálatban. E római rendelkezések kétségtelenül nem közvetlenül Márton személyének szóltak ugyan, de a klérusba való könnyű felvétel megakadályozása mellett vitán felül érintették Márton személyét is.

Mindehhez hozzájárult még a szélsőséges spanyolföldi aszkéta, Priscillianus esete is.

Jellemző, hogy Brictio nemcsak katonai múltja miatt tesz szemrehányást Mártonnak, hanem kiemeli vele szemben a monasztériumban[49] eltöltött egész életének tisztaságát is. Az aszkéta szerzetes és a római zsinat atyái találkoznak a katonáknál jelentkező késői hivatások szigorú megítélésében. Ez teszi érthetővé, hogy S. S. a Vitában a galliai püspökök és szerzetesek felfogásával szemben merész stilizációkat enged meg magának. Így mindjárt az első fejezetben kitűnik, hogy Márton, bár katona volt, de nem olyan, mint mások. Mindjárt mentő körülményeket sorol fel: Márton nem felelős besoroztatásáért, ő csak áldozata volt a törvényes rendelkezéseknek és nem utolsó sorban az apai hajthatatlanságnak, mikor bilincsekbe verve, mint valami szökevény került katonasorba. S. S. kiemeli, hogy csak tribunusa kérése tartotta vissza a katonai életben keresztsége után: „*etenim transacto tribunatus sui tempore renuntiaturum se saeculo polliciebatur.*” (Vita 3,5)[50] A kényszerűségből való katona tehát apostoli szándékból marad vissza a katonaság rontó környezetében keresztelése után is. Azon felül S. S. 30 évvel Julianus halála után írva Vita-ját, nem mulasztja el a fiatal Caesart a „tyrannus” jelzővel illetni, anticipálva mindazt az üldöztetést, melyet az aposztata későbbi uralkodása során elkövetett. Így lesz a szolgálatból való sima elbocsátás ténye is feszült érdekességű dicsőséges jelenetté a 25 éves tyrannussal szemben, így lesz Márton vértanú, „*cuem etsi gladius persecutoris non abstulit, palmam tamen martyrii non amisit.*”[51] Márton katona volt akarata ellenére, veterán apostoli lelkületből, s katonaságát a 3. század vértanú katonáinak dicsősége övezi, bár vére ontása nélkül. Ezért utasítja vissza a donativumot is, mondja magát Krisztus katonájának egy csata előestéjén. S hogy S. S. megfeleljen

44 Latin – „katonai öv”.
45 Latin – „Ha valaki bűnei bocsánata (keresztsége) után megmaradt a világi katonaság kötelékében, azt a klérusba nem kell felvenni.”
46 Hitelesség.
47 Brictio, a Szent Márton alapította Marmoutier-i kolostorból származó pap.
48 Latin – „Márton már kezdettől fogva, amit maga sem tagadhat, katonáskodással szennyezte be magát.”
49 Szerzetesi kolostor.
50 Latin – „Ígérte ugyanis, hogy ezredesének szolgálati idejének leteltével ő is búcsút mond a világnak.”
51 Latin – „Bár az üldöző kardja nem érte utol, a vértanúság pálmáját mégsem nélkülözte.”

a galliai püspökök kánonjainak gyanúsítására, megmutatja azt is, mennyire példás és építő volt Márton katonái között: „*Multa illius circa commilitones benignitas, mira caritas, patientia vero atque humilitas ultra humanum modum.*" (Vita 2,7).[52] Elsorolja az evangéliumi szeretet tényét is: „*adsistere scilicet laborantibus, opem ferre miseris, alere egentes, vestire nudos, nihil sibi ex militiae stipendiis praeter cotidianum victum reservare*".[53] Az Amiens kapujában lejátszódott jelenet és köpenye megosztása csak exemplum[54] azokból a jótettekből, melyek végigkísérték Márton egész katonai pályafutását. Márton tehát áldozat volt egész katonasága alatt. Ez a beállítás magyarázza meg, miért hallgat S. S. Márton katonai karrierjének megrajzolásakor Constantinus Magnusról. Megvallva azt, hogy Márton már Nagy Konstantin alatt szolgált, hősének bemutatásába zavaró vonást vitt volna be. A Milvius melletti csatában való részvétele talán dicsőséges lett volna számára, de a katonaságnál való megmaradása már kevésbé lett volna számára előnyös, gyengítette volna áldozatának nagyságát. Viszont kényszerítve két, a niceai hitvallással szembenálló üldöző uralkodó, Constantius és a később aposztatává lett Julianus alatt a katonaságra, csak annál nagyobb lett hűséges helytállásának dicsősége. Nagy Konstantin említése felhívta volna a figyelmet arra is, hogy Márton 60 évvel a Vita megírása előtt már katonai szolgálatban állott, amit S. S. nem akart kiemelni. Ezért látta szükségesnek, hogy ennek a nagy időnek ötödére vonja össze a Vitában Márton katonáskodásának idejét. Ha a katonai szolgálat 25 évre szólt is, volt valószínűsége az 5 éves szolgálatnak is, s ezt fel is használta Márton katonai szolgálatának tudatos lerövidítésére. Így lett S. S., a jogász, a saját korabeli állapotok becsúsztatásával Márton ügyvédje.

Végül meg kell említenünk egy arithmologiai[55] szempontot is. A Vita Márton ifjúságáról öt számszerű adatot tartalmaz: 10, 12, 15, 18, 20. A számok értelmezése nem volt idegen a pogányság előtt, így a pythagoreusoknál, majd római talajon Varro[56] és Censorius[57] művelik, s tőlük átvették a neoplatonikusok[58] is. Az ószövetség számkabalái eléggé ismeretesek, hogysem fel kellene említeni őket. Az ókeresztény hagiographiában[59] sem ismeretlenek. Jeromos önéletrajzában, Szent Antal életében, Szent Athanáz némely munkájában találkozunk ily számértékelésekkel. S. S. is igyekezett így bemutatni Mártont, különösen ifjúságában, a tőle legtávolabb eső és történelmileg leginkább homályos életkorszakában.

S. S. szerint Márton, „*cum esset annorum decem, invitis parentibus ad ecclesiam confugit et catechumenum fieri postulavit.*" (Vita 2,3)[60] Az arithmologiai hagyományban 10 a tökéletesség száma, szimbolikus kerek szám a pogány görögöktől egészen a korai közép-

52 Latin – „Katonatársai iránt sok jóságot, csodálatos szeretetet és szinte emberfeletti türelmet és alázatosságot mutatott."
53 Latin – „A szenvedők mellé állt, segítette a nyomorultakat, táplálta az éhezőket, ruházta a mezíteleneket, magának pedig a katonai zsoldból semmit sem őrzött meg a mindennapi élelmen kívül."
54 Példa, minta.
55 Számértelmezés és annak következményei.
56 Marcus Terentius Varro (Rieti, Kr. e. 116 – Róma, Kr. e. 27), római költő, író. Az ókor legnagyobb polihisztora, tudományos és irodalmi munkásságát Cicero méltatta.
57 Censorius Dativus (337–365); A római birodalom politikusa, aki II. Constantius császár uralma alatt nagyon befolyásos volt.
58 A 3. századtól a 7. századig virágzott, Platón tanításait kapcsolta össze püthagoreus, orphikus, arisztotelészi-peripatetikus, sztoikus stb. elméletekkel, elemekkel. Legfontosabb képviselői Plótinosz, Iamblikhosz, Porphürosz.
59 Szentek életének irodalma.
60 Latin – „Mint tízéves, szülei ellenére a templomba menekült és kérte, hogy hitújonc lehessen."

korig. Adataink vannak a 4. századból, hogy jámbor szülők 10 éves gyermeküket „*honore futurae beatitudinis consecrarunt*" (Hier.Ep.24,2)[61] S. S., Szent Jeromos[62] barátja is indíttatva érezte magát, hogy hőse a kor szokása szerint 10 éves korban kérje a katechumenek közé való felvételét. Márton másik adata a 12-es számmal kapcsolatos: „*cum esset annorum duodecim, eremum concupivit.*"[63] Ez Paviában[64] történt volna 328 körül. A 12-es számról azt mondja Isidorus:[65] „*plus quam perfectum.*"[66] Mártonnál is e korban jelenik meg a tökéletesebbre hívó vágy az anachorétai[67] életre. Az ószövetségi bibliában is ez a szám a kiválasztottság jele. Az újszövetségben Krisztus első nyilvános megmutatkozása is ehhez a korhoz fűződik. Jair[68] lánya is 12 éves, mikor meggyógyítja az Üdvözítő. A korabeli felfogás szerint a gyerek e korban már képes felfogni a hitből fakadó élet követelményeit. Márton is e korban érezte szükségét, hogy az anachorétai életnek szentelje magát.

Ezekkel szemben teljesen történelminek látszik a 15-ös szám, Szent Márton katonaságának kezdete. A római felfogás szerint az adolescencia[69] ezzel az évvel kezdődött, s egyben ez volt a katonai szolgálat kezdete is. Úgy látszik tehát, hogy ez az epizód történelmi dátum a maga számszerűségében is. Szent Benedek reguláiban is (70. fej.) a 15. évvel ér véget az infantia[70] és kezdődik az adolescencia. Ez volt egyébként a férfitóga felvételének éve is. Hasonló az eset a 18. évvel is. Ennek sem igen van szimbolikus jelentősége. A római jogászok szerint a 18. év a „plena pubertas"[71] éve. A keresztség kiszolgáltatása tekintetében sincs semmi olyan mozzanat, amely valószínűtlenné tenné a szentség felvételét e korban. Eszerint Márton 334-ben vette fel a keresztséget. Az e korban felvett keresztség S. S. számára csak még sürgetőbbé tette annak megvilágítását, miért maradt Márton még 22 évig katonai szolgálatban.

Már annál inkább szimbolikus jelentőségű a 20. év, Márton állítólagos katonai elbocsátásának éve. Isidorus: „Liber numerorum"[72] szerint ez a szám is plus quam perfectum, oszthatósága és sok része miatt. Ehhez járul az ószövetség sok adata: a Num, Ex, Paral szerint 20 éves korral kezdődött Izrael fiainak katonáskodása, Levi e korban nyerte el kiválasztását a tabernaculum szolgálatára. Ebben a korban vett volna búcsút Márton is a katonaságtól és szentelte volna magát a krisztusi katonáskodásra, mikor felvette az exorcistatust.[73] Origenes[74] homíliái szerint e korban történik meg a szent elkülönülése a világtól

61 Latin – „A jövendő boldog élet iránt való tiszteletből (Istennek) szentelték."
62 Szent Jeromos, teljes nevén Sophronius Eusebius Hieronymus (Stridon, 347 – Betlehem, 419) a korai keresztény egyház teológusa, egyháztanító.
63 Latin – „Mikor 12 éves volt, megkívánta a remeteséget."
64 Pavia – város az olaszországi Lombardia régióban. Eredetileg római város Ticinum Kr. e. 2. században volt alapítva. A 6. századtól a Longobárd királyság központja.
65 Sevillai Szent Izidor (latinul Isidorus) (Cartagena, 556 – Sevilla, 636) egyházi író, Sevilla érseke, egyháztanító.
66 Latin – „több mint tökéletes."
67 Johannes Cassianus az 5. század elején általánosan elfogadott szabályt vezetett be: remetévé csak hosszú, közös életben kiállt próba révén lehet az ember. Azóta a remete és a remeteség a keresztény szerzetességhez tartozik. Azóta töretlenül él a hagyomány a szerzetesi (anachorétai) életben.
68 Jair – Yair egy férfi, aki Izraelben bíráskodott 22 évig, a Manasse törzsből származott.
69 Serdülőkor, kamaszkor.
70 Gyermekkor.
71 Latin – „teljes felserdültség".
72 Latin – „Számok könyve".
73 Latin – ördögűző, az a személy, akinek hatalma van az ördög felett. Jézus átadta ezt a hatalmat papjainak (Mt 10,8), akik ezáltal ördögűzők is lettek.
74 Adamantiosz Origenész (Alexandria, 184 – Türosz, 254) bölcsész a 3. századból, görög nyelven alkotó egyiptomi ókeresztény teológiai író, a szentírás-magyarázat tudósa.

Isten kizárólagos szolgálatára (21,1). Atanáz[75] szerint Szent Antal is e korban szenteli magát aszkétikus életre. Ezért aztán S. S. sem késlekedik, hogy Mártont fiktív módon úgy mutassa be, mint aki e korban kezdte el aszkétikus pályafutását, ami valójában csak 356-ban következett be. Az arithmologiai háttér vizsgálata tehát arra mutat, hogy S. S. Márton ifjúságának megrajzolásában engedett kora szokásának, legalább is, ami annak három adatát illeti: a 10., 12. és 20. évét. Ezzel szemben a másik kettő, a 15. és 18. év történelmi hitelességre számíthat.

Összegezve a mondottakat: S. S., a 4. század végi történetíró (396) Szent Márton életét abban az irodalmi felfogásban tárta elő, amely korának kívánságával egyezett. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy szó sincs a két történetíró: Gregorius Turensis[76] és S. S. között ütközésről. Egészen történetiesnek kell tartanunk az abszolút adatokat 356 és 387 között. Ezek szigorúan egyeznek a profán történelem tényével. Az életrajzi adatok szinkronizmusa, és a korabeli történelem egy vagy más vonatkozása meggyőzhet Tours-i Szent Gergely és S. S. Dialógusaiban található összefüggésről.

Kevésbé meggyőzőek a katonai szolgálatra vonatkozó tudósítások. Mikor azonban ezeket a császári rendelkezések fényében nézzük, a legkisebb részletekig meglehetősen elfogadható valószínűségek. Semmi sem áll útjában, hogy az abszolútnak látszó adatokkal kronológiai szempontból összhangba levőknek találjuk őket.

Ezen a szinten túl azonban van egy meglehetősen felhős horizont, ahol történelem és legenda olvad egybe. Történelem a szó mai értelmében és legenda a biographikus[77] irodalom ókori értelmezésében. Itt már szükséges, hogy bizalmunkat visszatartva közeledjünk a szövegekhez. Ezek az adatok és kijelentések túlságosan is pontosak és így a vitathatatlan történelmi tényekkel szemben igen átlátszók. Így az az állítás, hogy Márton 20 éves korában mondott búcsút a katonai életnek, ami ugyan ki nem mondott, de indirekt mégis csak jelzett állítás. Ezzel függ össze, hogy S. S. a Vitában mélyen hallgat Márton születési évéről. Ezen felül van három történelmi kapcsolatot nélkülöző életrajzi mozzanat, míg további kettőnek csak indirekt valószínűsége van. Ha az írót tovább faggatjuk munkája szerkesztése és az azt megelőző évek felől, akkor nemcsak a galliai ellenállás tényére bukkanunk, hanem egy általános gyanakvó légkört is vélünk felfedezni Siricius pápasága idején az állam egykori szolgái iránt. Márton hosszú katonai szolgálata megkeresztelkedése után nemcsak püspöktársai gyanakvását ébresztette fel vele szemben, de az extrém aszkéták szenvedélyes invektiváit[78] is, mint Brictio és más vonatkozásban Jeromos is tette, akik a kegyelem lassú úttörését megbocsáthatatlan tunyaságnak tartották. S. S. a maga „apologia pro vita S. Martini"[79]-nek bátran nevezhető munkájában az öreg katonát akarta megvédeni ellenfelei vádaskodásától. Ezt zseniálisan oldotta meg azzal, hogy a támadási felületet leszűkítette. A katonai elbocsátás óta már 40 év telt el és 65 év a katonáskodás kezdete óta, két oly régi időpont, amelyek tekintetében már nem igen akadhatott olvasó, aki beállítását dementálni[80] képes lett volna.

75 Szent Atanáz (Alexandria, 298 – 373) püspök 328-tól haláláig.
76 Tours-i Szent Gergely.
77 Életrajzzal összefüggő.
78 Becsmérlés, sértő nyilatkozat.
79 Latin – „Szent Márton életének védőirata."
80 Meghazudtolni.

E radikális megoldás mellett bőven kihasználta a hagiografiában[81] szokásos életrajzi genre[82] szimbolikus idealizálásait is. A kor vallási ideálja a mártír, a püspök, a szerzetes. Ennek az irodalmi hagyománynak a követője S. S. is igénytelennek látszó munkájában. Sorra koncentrálja Márton alakja köré az idealizált vonásokat, miközben nem feledkezik meg különösen a vértanú típusról sem. Ezért állítja a fiatal katonát szembe a később oly félelmetes üldözővé vált Julianussal.[83] Ezért kellett a jelenetet még drámaiabbá tenni az életkor megváltoztatásával. Így lett a 40 éves öreg veterán folyamodása fiatal 25 éves feletteséhez, Juliánhoz romantikus szembesítéssé egy 20 éves újonc, vértanújelölt és a félelmetes és kegyetlen aposztata zsarnok között. Ehhez járult Márton lelki fejlődésének egyes szakaszainál a misztikus számrendszer alapján történt bejelölés szinte egy második Szent Antal módjára, de a nyugati környezet aszkétikus szokásainak megfelelően.

Mindez abban a feltevésben állja meg helyét, hogy a Vita nem más, mint egy ügyvédi ügyeskedéssel szerkesztett védőirat. Egy, a folyó eseményekkel nagyon is lépést tartó érzékeny védőirat, mely szem előtt tartotta a 4. század utolsó évtizedének légkörét, mely az antik életrajzok és a középkori keresztény szentek történetének határán áll, s a latin és görög hagiografikus irodalom kidolgozott formáit követi. Meggyőző hangú írásmű, tele valószínűségekkel és behízelgő és megható retorikával. A képzelő erő és a vallásos meditáció összetalálkozása, egy kissé romantikus passio-irodalom, egy kissé allegorikus exegesis, egy kissé színjáték is az arithmologia szabályai szerint. Persze ezért senki sem mondhatja S. S-t sem hamisítónak, sem regényírónak. Ellentmondó sajátságai ellenére sem szabad elfeledni jogászi pontosságú szóhasználatait, különösen a priscillianizmus kibontakozásában, pontosságát, aprólékos óvatoskodását, mikor egy olyan férfi életét írta meg, akit személyesen is ismert, s aki a Vita megírása idejében még életben volt. Ez írói talentumának titka és egyben titka a Vita nagy könyvsikerének is.

dr. Szendy László, 1966

81 Szentek életének leírásával és kutatásával foglalkozó irodalomtörténeti tudományág.
82 Életkép.
83 Julianus barát (13. század) Domonkos-rendi szerzetes, a Keleten maradt magyarok megtérítésére indított négytagú csoport tagja.

CSISZÁR ZOLTÁN

KEMENES

ÚJABB ADATOK A KEMENES TÁJNÉV ETIMOLÓGIÁJÁHOZ

BEVEZETŐ

A névmagyarázatok jelentős része mindig rejt magában bizonytalanságokat. A „látszólag megoldott" eredetű szavak mögött rejlő névtani zsákutca veszélyére már Hadrovics László felhívta a figyelmet.[1] A történeti névtan emblematikus alakja, Benkő Lóránd több munkájában is hangsúlyozta az ezekkel való szembenézés fontosságát : „*arra volna szükség, hogy az egyes szűkebb kutatási területeken belül időről időre történjen meg a tudomány mai szintjén már nem vagy nem teljesen helytálló régebbi nézetek kritikai felülvizsgálata*", a „*babonaként továbbhurcolt téziseket ... szükséges volna a helyükre tenni ... fontos volna a velük való szembenézés*";[2] „*szembenézés egyrészt a névtudományunknak olyan múltbeli nézeteivel, amelyek ma is hordozzák a dogmává merevedés veszélyét*".[3]

Véleményem szerint a fenti problémakörbe tartozik a kizárólagos szlavisztikai szemléletű *Kemenes* Árpád-kori tájnevünk – vagy településnevünk – is. Az érintett földrajzi környezet helytörténeti hivatkozásai elég egyértelműen mutatják, hogy a szláv „*kemen*" (kámen, kameň)-re visszavezetett származtatás már beépült a térség történeti tudatába. Mivel az állítás bizonyítása nem ismert, mindenképp indokolt a probléma komplex – filológia, etimológia, történeti nyelvföldrajz, történeti névtan szemlélete és módszerei – vizsgálata.

A nem igazolt névmagyarázatokkal való szembenézés hiánya nem csak tudományetikai kérdés, mivel „*a rengeteg hibás, kritikátlan, napjaink névtudományi szintjét messze alulmúló névmagyarázat*" egyben „*a téves történeti szempontú következtetések melegágya, és egyúttal a további fejlődés kerékkötőjévé is válhat*".[4] Bár az egyedi nevek önmagukban csak kis bizonyító erővel bírnak, a *Kemenes* tájnévi jellege – amennyiben ez igazolható – miatt jóval nagyobb szociális hatókört képvisel, így tanúságtételi értéke is jelentősebb.

1 *Hadrovics László:* Jövevényszó-vizsgálatok. Bp., 1965. 3. p. (Nyelvtudományi Értekezések; 50.)
2 *Benkő Loránd:* Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1998. (továbbiakban: Benkő, 1998.) 111. p.
3 *Uő:* Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Bp., 2003. (továbbiakban: Benkő, 2003.) 8. p.
4 Benkő, 1998. 115. p.

A JELENLEGI NÉVMAGYARÁZAT PROBLÉMAKÖRE

A Földrajzi nevek etimológiai szótárának (továbbiakban: FNESZ) nincs Kemenes szócikke, a Kemenesre vonatkozó történeti adatokat („1257: in virgulto *Kemnes*", „1257: *Kemnesség*", „1308: *Silvam Kemnes*", „1585 e[lőtt]: *Kemenösaljáť*", „1831: *Kemenes erdő*") a Kemenesalja szócikk tartalmazza, a Kemeneshát lásd Kemenesalja utalással.[5]

A szócikk szerint: „A ***Kemenes*** hn. töve a szláv ***kamenь*** 'kő'; … Lehet, hogy a magyarban egy szláv R." („régi nyelvi") „***Kamenьeь*** hn. … honosodott meg képzőcserével." Példaként („vesd össze") az FNESZ szerb–horvát, cseh és szlovák helyneveket közöl. Magyar hivatkozásai: „gr.: MonÍrók 31: 147", „Horger–Cs. Sebestyén: MNy. 22: 322; Kertész: Nyr. 60: 135; Kog. 2: 215; Viski: EtnCsop: 4", „Erdődi: VasiSz. 19: 110; Zongor: VasiSz. 20: 458; Kósa–Filep: 127, 128; Népr.Lex. 3: 132; Décsy: UrAltJb. 59: 112".

Az FNESZ magyar hivatkozásai közül Erdődi József[6] és Kósa–Filep[7] munkája tartalmaz a szláv „kamen" szóval való kapcsolatra vonatkozó utalást.

Erdődi József a Vas megyei Kámon helynevet és Kemenes tájnevet is a szláv „kamen" származékának tartja. Álláspontja szerint *kamen* > *Kamun* és a *kamen* > *kemen* változás során, az első esetben az első szótag mély *a* hangja, a második esetben pedig a második szótag *e*-je „magához idomította" a szó másik magánhangzóját. Ez esetben viszont elsőként a *kemen* (kő jelentésű) névszónak kellett létrejönnie, de az ómagyarban a kő szó *kw* – 1093/1399, *keu* – 1193 alakja[8] volt használatos.

Feltételezhetően az első közlés, amely ezt már indokolta is 1923. évi, a szerzője a néprajztudós, etnográfus és geográfus Bátky Zsigmond.[9] Közleménye szerint: „*Azt állítjuk, hogy ez a név a szláv kemen szóból van képezve, a köves, kövecses, kövecseges, fövényes analógiájára. Ehhez azt kellene feltennünk, hogy a kemen (kemene) szlovén szó itt valamikor élő szó volt s az átvevő magyarság magyarnak érezvén azt, kemenes-nek hívhatta a köves szántót vagy esetleg hegyoldalt s innen ment át a név később az egész halomságra. Igaz, hogy ilyen szavunk a régiségben nem volt, de lehetett és elmúlhatott.*"[10]

A fő kérdés továbbra is azonos – valójában a korai szlávságtól átvett szóval állunk-e szemben? –, csak a számba vehető nyelvek köre bővült a szlovénnal.

A feltételezés megalapozottságához elsőként, nyelvi szempontból a *kamen*(***-es***); *kemen*(***-es***) > *Kemnes*, *Kemmes* (kezdeti alakváltozat) > *Kemenes* származtatást, illetve, ha a nem abszolút hitelességű *Kemnes*, *Kemmes* alakváltozatokat kizárjuk a *kamen*(***-es***); *kemen*(***-es***) > *Kamenes* (> *Kemenes*), *Kemenes* származtatást kell igazolni.

A *kamen*(**-es**) > *Kemnes*, *Kemmes* változás hangtörténeti okból is problémás – vokális vesztés ugyanis nem jellemző az ómagyarban. A második esetben az Erdődi által „hátraható illeszkedés"-nek nevezett első vokális változás látszólag megoldja a problémát, Bátky szlovén alapszava (*kemen*) esetén viszont az alapszó megléte kérdéses.

5 *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bőv., jav. kiad. Bp., 1988. 1. köt. 711. p. Az 1257., 1308. évi adatok eltérnek az okmánytári alakoktól (helyesen: *Kemnesseg*, *silvam Kemmes*), 1585 előttiként közölt névalak későbbi átírásból vett (eredeti névalak: *kemenews allia*).
6 *Erdődi József:* A Kámon helységnév eredete. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1965. 1. sz. 111. p.
7 *Kósa László – Filep Antal:* A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1975. (továbbiakban: Kósa – Filep, 1975.) 128. p. (Néprajzi tanulmányok)
8 *Szamota István:* Magyar oklevélszótár. Bp., 1906. (továbbiakban: Szamota, 1906.) 527–529. p.
9 *Bátky Zsigmond:* Kemenesalja. = Föld és ember, 1923. 1. sz. (továbbiakban: Bátky, 1923.) 18–20. p.
10 Bátky, 1923. 18. p.

További kérdés, hogy a szláv alapszó magyar képzős formában mennyire tekinthető reális megoldásnak? Az ehhez fűződő bizonytalanságra utalhat, hogy Kiss Lajos elsőként még a „m. *-s* képzővel ellátott szláv *kamenь*"[11] mellett foglalt állást, a képzőcsere csak az új, bővített kiadásba (FNESZ) került be.

Elöljáróban még szükséges megállapítani azt is, hogy Kemen (*Kemen*, *Kemin*, *Kemenus*, *Keminus*) típusú személynevek is léteztek az ómagyarban. Ez a kijelentés azonban egy újabb problémát is felvet, nevezetesen *Kemen* (*Kemin*) személynevek származtatásának a kérdését.

A TÖRTÉNELMI KEMENESVIDÉK BEHATÁROLÁSA ÉS JELLEGZETESSÉGEI

Mivel a természeti környezet általában a jellemző sajátságai alapján kapja elnevezését – „*legföljebb közvetve, azokból lett helységnevekből*",[12] a szláv *kamenь* névintegráció esetén az érintett természeti környezetnek értelemszerűen kövesnek (kövekben bővelkedőnek) kell lennie. Így, a földrajzi környezet behatárolása, geológiai és természeti viszonyainak ismerete lényegi fontosságú. A térségre vonatkozó ilyen jellegű adatokat nagyrészt egy 2016. évi kutatási jelentés[13] alapján közlöm, szükség szerint kiegészítve további adatokkal.

A Kemeneshát és a Kemenesalja részben a nyugat-magyarországi peremvidékhez, részben a Kisalföld nagytájhoz tartozik.[14]

A történelmi Kemenesvidék települései: (*Kadar*) – 1257, (*Kanatha*) – 1257, Kemenessömjén (*Semyeen*) – 1364, Tokorcs (*Tokorch*) – 1411, Kemeneshőgyész (*Howlgeez*) – 1502, Magyargencs – 1502, Ostffyasszonyfa – 1502, Kemenesmagasi *(Maghasi*) – 1521, Vönöck (*Veenechk*) – 1521.[15]

A földrajzi besorolás és a történeti adatok összevetése alapján megállapítható, hogy a Kemenesvidék jelenlegi természetföldrajzi szemléletű területe nem esik egybe a történelmi *Kemenes* források alapján valószínűsíthető területével.

Ez az eltérés időbeli változás eredménye, amely történeti, közigazgatási, néprajzi és földrajzi szemlétű megközelítések hatására jött létre, a változás folyamata a teljesség igénye nélkül az alábbiak szerint vázolható fel: *Kemenes* (*Kemenesseg, Sylva Kemenis*) – középkor → Kemenes alja (Martonfalvay: „*kemenews allia*")[16] – 1585 előtt; Kemenesalja kerület (*districtu Kemines allÿa*)[17] – 1599; Kemenesalja járás (Vályi András: *Keményes allyai járás*)[18] – (1796–1799); Kemenesalja tájnév (Magyarország első iskolai falitérképe:

11 *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1980. 326. p.

12 Benkő, 2003. 175. p.

13 *Kovács Zsolt – Gyuricza György:* Rába szénhidrogén koncesszióra javasolt terület komplex érzékenységi és terhelhetőségi vizsgálati jelentése. Magyar Bányászati és Földtani Hivatal. Bp., 2016. december 21. (továbbiakban: Kovács – Gyuricza, 2016.) 236 p.

14 Kovács – Gyuricza, 2016. 15. p.

15 A felsorolás azokat a településeket tartalmazza, amelyek a lokalizálandó területhez, mint annak határai a források alapján közvetlenül hozzárendelhetők, valamint amelyekhez a forrásokban említett és beazonosítható lakóhelyű személyek tartoztak. Zárójelben a forrásokban szereplő településnevek találhatók.

16 Török Bálint deákjának Martonfalvay Imrének naplótöredéke és emlékirata, 1555–1585. A kézirat hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Szerk. Benkő Lóránd. Bp., 1986. (továbbiakban: Martonfalvay, 1585–1585.) 74 p. (A magyar nyelvtörténet forrásai; 1.)

17 https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/VAMLJegyzokonyvek/33224/view/?pg=70&bbox=379%2C-1539%2C1455%2C-938 (Megtekintve: 2020. augusztus 2.)

18 *Vályi András:* Magyar országnak leírása. 1. köt. Buda, 1796. (továbbiakban: Vályi, 1796.) 393., 444. p.; 2. köt. Buda, 1799. (továbbiakban: Vályi, 1799.) 180., 267. p.

Kemenesalja)[19] – 1866 → Kemenesalja és Kemeneshát tájnevek (Cser, Cserhát)[20] – 1975 → Alsó-Kemeneshát, Felső-Kemeneshát, Kemenesalja kistájak[21] – 1990.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a történelmi Kemenes a jelenlegi Alsó-Kemenesháttal esik egybe, vagy annak csak egy szűkebb részére terjedt ki. A további adatokat így csak erre a területre vonatkozóan közlöm.

Földrajzi meghatározása: A Kemeneshát középtájhoz tartozó Alsó-Kemeneshátat, nyugatról a Rába és a Répce hordalékkúpsíksága (Sopron–Vasi-síkság), északról a Kisalföldhöz tartozó Győri-medence, keletről pedig a Marcal folyó völgye határolja.[22]

Természetes növényzete: A dombság potenciális erdőterület, klímazonális vegetációtípusát száraz és félszáraz lomberdők jelentik. A dombvidék jellegzetes társulása, a genyőtés cseres–tölgyes, Ostffyasszonyfától délre még foltokban megtalálható. A telepített fenyves és akácos állományok ma az erdőterület több mint 70%-át borítják.[23]

Geológiai–földtani viszonyai: Az Alsó-Kemeneshát DNy–ÉK irányban fokozatosan alacsonyodó kevésbé tagolt egységes, fennsík jellegű terület, amely a Rába-völgy és a Marcal-völgy között helyezkedik el. Az átlagos tengerszint feletti magassága 190 m és az átlagos viszonylagos szintkülönbségek (17 m/km^2) egyaránt kisebbek, mint a Felső-Kemenesháton. Az Alsó-Kemeneshát kelet felé a Kisalföld nagytájhoz tartozó Kemenesaljába simul, amely lényegében Kemeneshát a Marcal-völgyig ereszkedő lejtője.[24]

Az agyagbemosódásos barna erdőtalajok legnagyobb, összefüggő területe az alluviális (pleisztocénkori) nagy kiterjedésű kavicstakarón található. A talajképző üledék iszapos–lösszös–homokos, 1 m-nél vékonyabb. A savanyú kémhatású talaj mechanikai összetétele homok vagy homokos vályog. A felszínközeli kavics miatt sekély a termőréteg és szélsőséges a vízgazdálkodás, ami gyenge termőképességet eredményez. Hasznosítása szántó, erdő és rét–legelő.

Közel azonos talajviszonyokról tesz említést Láng Sándor is az 1950-ben a Hidrológiai Közlönyben közzétett tanulmányában: Ostffyasszonyfa környezetében – 1 m-es sárga, csillámos, homokos subaerikus üledék; a Kemenes platójának lapos, sima felszínét vékonyan befedi a glaciális vályog. Kenyeri és Rábakecskéd környezetében – takarója 1m-es barna humusz és agyag. Pápoc környezetében – a földeken sok helyen megtalálható az alluviális térszínbe süllyedő kemenesi plató veresszínű aprós kvarckavicsa; a sötétszínű vékony humuszos talaj alatt felsőpliocén korú terraszkavics látszik. Magyargencs és Várkesző környezetében – a földeken is sok a jól elhintett színes kvarckavics.[25]

Kellő helyismeret birtokában a Kemenes névmagyarázata azért kezdett foglalkoztatni, mert a „*камень* 'kő'" hiánya eléggé szembetűnő a történelmi Kemenes területén. Egy dolog azonban elkerülte a figyelmemet, ez pedig a Kisalföldi bazalttufa előfordulások Kemeneshát–Kemenesalja határára eső lokalizációja. Törmelékszórással képződött tufa-piroklasztikum halmok találhatók ugyanis Kemenesmagasi, Szergény és Magyargencs határában is.[26]

19 *Papp-Váry Árpád:* Magyarország története térképeken. Bp., 2002. 217. p.
20 Kósa – Filep, 1975. 127., 128. p.
21 Magyarország kistájainak katasztere. 2. átdolg., bőv. kiad. Szerk. Dövényi Zoltán. Bp., 2010. 390–397. p.
22 Kovács – Gyuricza, 2016. 16. p.
23 Kovács – Gyuricza, 2016. 24. p.
24 Kovács – Gyuricza, 2016. 16., 21. p.
25 *Láng Sándor:* Geomorfológiai tanulmányok a Rábavölgyben. = Hidrológiai Közlöny, 1950. 7–8. sz. 276. p., 11–12. sz. 465. p.
26 *Jugovics Lajos:* A Dunántúli bazalt és bazalttufa területek. In: A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1967. évről. Bp., 1969. 77. p.

Jugovics közlése szerint a szergényi −kemenesmagasi bazalttufahalmok a „kemenesi pliocén kavicstakaró" határán a Marcal folyó 127 m magas árteréből, alig 20 m-re emelkednek ki, kisebb bazalttufa terület található Magyargencs község északi határában is.[27]

Szergény 1856. évi és Pórmagasi 1857. évi kataszteri térképein a szergényi „Jobbágyok legelője" dűlőben négy helyen (503, 505, 506, 608 számozással)[28] és a vele határos pórmagasi „Külse Tassk", illetve „Külső Task" nevű dűlőkben egy–egy helyen (363, 360 számozással)[29] jelöltek felszíni kőelőfordulást. A későbbi – 1860. és 1870. évi – térképeken „Kőfejtő"[30] és „Urasági Kőfejtő"[31] feliratokkal ellátottak.

Magyargencs 1856. évi kataszteri térképén az Egyházaskeszővel határos „Uj erdei düllő" északi részén, egy helyen (921 számozással)[32] hasonló felszíni képződmény van feltüntetve.

A HONFOGLALÁST KÖVETŐ MAGYAR NÉVADÁS LEHETŐSÉGE

A magyar névadás megítélésem szerint két módon is megvalósulhatott, névszóból képzett tájnévi, valamint közvetlen személyneves településnévi formában. Annak eldöntéséhez, hogy eredendően természeti tájnévvel vagy településnévvel van-e dolgunk azt kell megállapítanunk, hogy milyen térségre vonatkoznak az okleveles forrásanyag említései.

Az ehhez felhasználható filológiai háttér: *Kemnes*, *Kemnesseg*[33] – 1257, silvam *Kemmes*[34] – 1308, *Kemenes* (DL[35] 86167.) – 1364, Kemenes-i Miklós (DL 61245.) – 1382, Kemnes[36] – 1411, *Kemene* possesio (DL 61830.) – 1480, Sylva *Kemenis* (DL 61939.) – 1502, silvis *Kemen=es*[37] (DL 65607.) – 1521.[38]

27 *Uő:* A Kisalföld bazalt és bazalttufa előfordulása. In: A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1970. évről. Bp., 1972. 94., 96. p.

28 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18408/view/?pg=6&bbox=1713%2C-2203%2C5332%2C-180 (Megtekintve: 2020. július 1.)

29 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18230/view/?pg=12&bbox=2768%2C-6529%2C5326%2C-5099; https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18230/view/?pg=13&bbox=5570%2C-1778%2C9188%2C245 (Megtekintve: 2020. július 1.)

30 https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/5431/view/?bbox=-465%2C-5372%2C5992%2C-2511 (Megtekintve: 2020. július 1.)

31 https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/5760/view/?bbox=-646%2C-5937%2C10214%2C-1124 (Megtekintve: 2020. július 1.)

32 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18268/view/?pg=5&bbox=891%2C-4954%2C3450%2C-3524 (Megtekintve: 2020. július 1.)

33 *Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula:* Zala vármegye története. Oklevéltár 1. köt., 1024–1363. Bp., 1886. 34. p.

34 *Nagy Imre:* Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. 1 köt., 1031–1321. Bp., 1878. 168. p.

35 A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL–DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) (Megtekintve: 2020. augusztus 2.)

36 *Mályusz Elemér:* Zsigmondkori oklevéltár. 3. köt., 1411–1412. Bp., 1993. 311. p. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 22.)

37 Az „=" sorvégi elválasztójelként értelmezhető.

38 *Aláhúzott dőlt betű*: ellenőrzött eredeti írásmód; *dőlt betű*: okmánytárban szereplő névalak; normál betű: regesztából vett részlet.

Az első adat a kapornaki konvent Vas vármegyei birtokaira vonatkozó oklevélből származik, az irat szerint a konvent Kanatha/Konetha nevű birtoka határos a *Kemnesseg*-gel. A *Kemnes* alapszóból az elvont tulajdonságot jelölő -ság/-ség névszóképzővel[39] képzett kifejezés nem településértelmű, nagy cserjés területként (*in virgulto eiusdem Kemnes*) jellemzett.

Az 1308. évi adat mint erdőt hivatkozza, amelyet az Osl nembéli Jakab (Ostffyasszonyfa) ad el Viniczk-i (Vönöck) Jakab fiainak.

Az első abszolút hitelességű névalak 1364. évi, szintén Osl nembéliek birtokügyére vonatkozik, az oklevélben leírtak szerint a *Kemenes* határa Semyen (Kemenessömjén) birtok mellett található.

Az 1382. évi adat nem hagy kétséget abban, hogy Kemenes településként is létezett. A perhalasztásra vonatkozó irat Kemenes-i Miklóst és fiait említi, mivel az oklevél a Kisfaludy család levéltárából származik, nagy a valószínűsége annak, hogy a település a vizsgált területhez tartozott.

Az 1411. évi adat csak az oklevél regesztájából ismert, a Kemnes erdőként és birtokként is hivatkozott, az Azzonfalua-i Osl-ok, Sythkei (Sytke) és Tokorch-i (Tokorcs) személyeket tiltanak a nevezett birtokok vonatkozásában.

Az 1480. évi oklevélben birtokként (possessio) szerepel, Ladon-i István és felesége Zsófia asszony bírta zálogban.

Az 1502. évi oklevél erdőként említi, Ladon-i János (Magyargencs) tulajdonaként, az ügyben egy Osl nembéli nemes és két Howlgeez-i (Kemeneshőgyész) jobbágy is érintett.

Az 1521. évi oklevél, szintén erdőként említi Veenechk-i (Vönöck) személyekkel kapcsolatban, a Kemenes és a Maghasi (Kemenesmagasi) erdők, valószínűleg egymással határosak. A Kemenes esetében (*Kemenes et Maghasi*) szembetűnő az ***-i*** képző hiánya.

A fenti adatok ismeretében megállapítható, hogy a középkori információk kizárólagosan a jelenlegi Alsó-Kemeneshát (Cser) területére vonatkoznak, a kora Árpád-kori Kemenes helység létezése igazoltnak látszik, bár a Kemenes határnévként – erdő és mezőgazdasági terület – történő említése az általános. Az Árpád-kori település maradványa lehet a későbbi Kemenespuszta[40] (helyi példák: *Kanatha* → Kanota puszta, *Ekl* → Eköli major). Az a tény, hogy Kemenes név határnévként való fennmaradása csak két szomszédos település – Kemeneshőgyész és Kemenesmagasi – egymás melletti környezetében igazolható, szintén a településnévi előzményekre utal.

A történelmi Kemenesvidék valószínűsíthető települései: Magyargencs, Kemeneshőgyész, (***Kemenes***), Kemenesmagasi, Vönöck, Kemenesszentmárton, Kemenessömjén, Kemenesmihályfa, Tokorcs, Nagysimonyi, Sitke, (*Kanatha*), Ostffyasszonyfa, (*Kadar*), Csönge, Kenyeri, (*Kechked*), (*Miklosfalua*), Pápoc, (*Chataber*), (*Ekl*), Kemenesszentpéter, Egyházaskesző.[41]

39 *Keszler Borbála:* Szóképzés. = Magyar Nyelvőr, 2000. 1. sz. (továbbiakban: Keszler, 2000.) 69. p.

40 Kivonat Vasvármegye törvényhatósági bizottságának Szombathelyen, 1906. évi szeptember hó 17-én és folytatva tartott rendes közgyűlése jegyzőkönyvéből. 8781–906. szám. = Vasvármegye Hivatalos Lapja, 1906. szept. 27. (továbbiakban: Kiv. 8781–906.) 274. p.

41 A felsorolás azokat a településeket tartalmazza, amelyek közvetlenül a lokalizált területhez tartozónak tekinthetők. A jelenlegi településnevekkel megadott települések közötti zárójelekben a már nem létező települések Árpád-kori nevei találhatók.

A KEMENES FÖLDRAJZI NÉV ÓMAGYAR SZÁRMAZTATÁSA

Elsődlegesen településnévnek tekintve, adott a közvetlen személyneves származtatás lehetősége: Keménes (keményes jelentéssel) > Kemenes > óm. ***Kemenus***, ***Keminus***.[42]

Az Árpád-kori személynévtár *Kemenus* és *Keminus* személynevei a *Kemen* és *Kemin*[43] (kemény jelentésű) személynevek módosulatai. További előfordulások és alakváltozatok 1267: *Kemyn*, 1334: *Kemeyn*;[44] *Kemenus* (10), *Keminus* (15), *Kemen* (210), *Kemin* (63 előfordulás).[45]

A későbbi határnév, illetve tájnév ez esetben a környezet jellegzetességét is tükröző településnévből alakulhatott ki. De fordított irányú képzés – településnévből személynév – lehetősége sem kizárt. Természeti névnek tekintve a képzés az ómagyar kemény szóból származtatható: Keménes (keményes jelentéssel) > Kemenes > óm. ***kemen*** + (***-es***) ahol az ***-es***/***-s*** denominális névszóképző.[46]

A keményes szó használata a 19. században még elég gyakori lehetett, jelentése Czuczor–Fogarasi szerint: „*Keményes, (kem-ény-es) mn. tt. keményes-t v. ~et, tb. ~ek. Szeliditő kifejezés, midőn valamiről nem akarjuk mondani, hogy valóban kemény, hanem csak oly keményféle, keményded. Keményes sült, kenyér.*” [47]

A névadást ez esetben a környezet jellemző sajátossága, a nehezen művelhető, keményes állagú talaj motiválhatta.

A *Kemnes, Kemmes* névalakok mivel visszaellenőrzésük nem biztosítható, nem tekinthetők abszolút hitelességűnek, a középkori Magyarország levéltári adatbázisában Kemnes vagy Kemmes alakok nem mutathatók ki. A kemény szóból való származtatás lehetőségét már Bátky Zsigmond felvetette, de ezt az ómagyar alapszó ismeretének hiányában kénytelen volt elvetni: „A *lágy, lágyas (tőzeges, lápos határrész pld. mintájára a kemény, (kemén) keményes képzés és származtatás is lehetséges, de a hosszú „é” itt ennek ellene mond.*”[48] A Bátky által vélt ellentmondás valóban csak látszólagos, mivel a magánhangzók hosszúságát általában még a 16. század végén sem jelölték.

Az ómagyar *kemen* névszó (melléknév) igazolása a Schlägli magyar szójegyzék alapján történhet: „colis — *kemen vth* — kemény út.”[49]

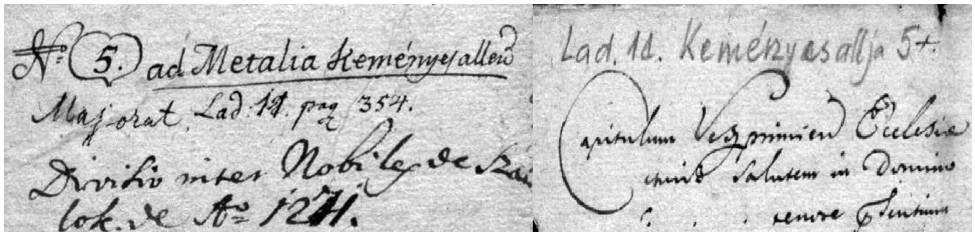
A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára további három ómagyar előfordulást is közöl: 1372 után/1448 körül: „*kemen* penetencieye mÿat”, 1416 után/1450 körül: *kémeñ*, 1495 előtt: *kememben*.[50] Még a 16. század végén is változatlan formában használták: Martonfalvay: „*kemenews*” (kemenös), 1597: „Egj kŵ *kemen* bene azis törödöth”.[51]

42 *Fehértói Katalin:* Árpád-kori személynévtár, 1000 – 1301. Bp., 2004. (továbbiakban: Fehértói, 2004.) 890. p.
43 Fehértói, 2004. 882., 883. p.
44 Szamota, 1906. 471. p.
45 https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozepkori_magyar_okmanytarak/ (Megtekintve: 2020. március 10.)
46 Keszler, 2000. 69., 70. p.
47 *Czuczor Gergely – Fogarasi János*. A magyar nyelv szótára. 3. köt. Pest, 1865. 502. p.
48 Bátky, 1923. 19. p.
49 *Szamota István:* A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Bp., 1894. (továbbiakban: Szamota, 1894.) 87. p.
50 *Benkő Loránd:* A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. 2. köt. Bp., 1970. 437. p.
51 Szamota, 1906. 591. p.

Az ómagyar kemény szavunk írásmódját tekintve azonos a Schlägli magyar szójegyzékben 1052. és 1059. számon szerepeltetett óm. *kemen* — kémény szóval,[52] ezzel lehet kapcsolatban a Zongor Ferenc által közölt népietimológiásnak tekinthető Kemenesalja = „kémények alja" névmagyarázat.[53]

A NÉVHASZNÁLAT KÖZVETETT MEGERŐSÍTÉSE

Azt, hogy már eleink is a keményes értelemben használták a tájnevet több hiteles forrás is igazolja. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa DL 101648., 101654., 101662., 101671., 101682., 106794. jelzetű okleveleinek hátuljára két eltérő kézírással, tollal és ceruzával *Keményes allenz* és *Keményes allja* rávezetések találhatók. Bár a köcski vonatkozású oklevelek nem közvetlenül a történelmi Kemenes vidékhez tartoztak, de hajdani két levéltárosunk idejében már ide tartozónak tekintették. Sajnos, a rávezetések időpontja nem azonosítható be, azt viszont biztosan tudjuk, hogy Vályi András, Magyar országnak leírása című könyvének kiadása idején (1796–1799) a „**Keményes** allyai járás" már létezett. Vályi ugyanis Hőgyész, Bögöte, Csönge, Káld és Csehi falvakat ehhez tartozóként említette.[54]

Az oklevelek korai levéltári rávezetései
(DL 101648.)

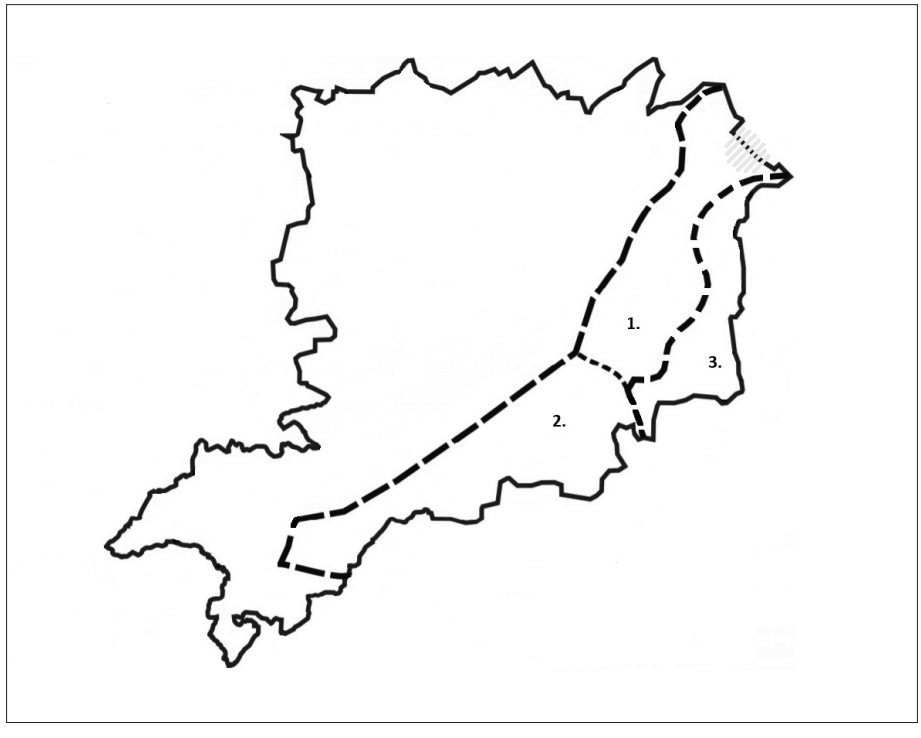
A NÉV UTÓÉLETE

A történelmi *Kemenes*, *Kemenis* helynév vagy határnév mellett a török hódoltság korában jelent meg a Kemenesalja tájnév, illetve közigazgatási név, bár a táj, illetve közigazgatási értelmű névhasználat még nem egyértelmű – a megye földrajzi névanyagában az „alja" lexéma utótagként elég gyakori. Első nyoma Martonfalvay naplótöredékében található, két helyen is *kemenews allia*[55] alakban. Az FNESZ-ben szereplő 1585 előtti „*Kemenösalját*" változat valószínűleg a Szopori Nagy Imre-féle átírásból származik „*Mikor az budai, pesti, esztergami és fejérvári török nagy haddal az Kemenösalljá̋t mind elrabolá, néhol égeté is, ...*" – 1543).[56]

52 Szamota, 1894. 48. p.
53 *Zongor Ferenc:* Kemenesalja és kémények alja. Egy népi névmagyarázat. = VSZ, 1966. 3. sz. 458-459. p.
54 Vályi, 1796. 393., 444. p.; Vályi, 1799. 180., 267. p.
55 Martonfalvay, 1555–1585. 20., 29. p.
56 *Nagy Imre:* Egy magyar emlékirat a XVI. századból. = Századok, 1867. 51. p.

Biztosan közigazgatási névként való használatának első írásos nyoma 1599. évi „*districtu*" (districtus) „*Kemines allÿa*", Kemenesalja kerület jelentéssel.[57] Ezt a 17. század elején válthatta fel a Kemenesalja járás – 1607 elnevezés,[58] de a *Keniery* (Kenyeri) melletti történelmi *sylva Kemenes dicta* – 1622 létezése továbbra is igazolható.[59]

Annak feltárása céljából, hogy a Kemenes határnév használata milyen térségre terjedt ki, elvégeztem a történelmi Kemenesvidékhez sorolt települések határneveinek vizsgálatát az 1856. és 1857. évi kataszteri térképek alapján. Ennek eredményeként leszögezhető, hogy Kemenes határnév csak két település „Magasi Por" és „Hőgyész" között mutatható ki,[60] ez jó egyezést ad a középkori forrásokból megállapítható lokalizációval.

A *történelmi Kemenes helyzete a jelenlegi Kemenesvidéken*
1. Alsó-Kemeneshát, 2. Felső-Kemeneshát, 3. Kemenesalja és Marcal-völgy, vonalkázott részlet: a történelmi Kemenes valószínűsített területe

57 https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/VAMLJegyzokonyvek/33224/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrZW1lbmVzYWxqYSAifQ (Megtekintve: 2020. augusztus 2.)
58 https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/VAMLJegyzokonyvek/33682/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrZW1lbmVzYWxqYSAifQ (Megtekintve: 2020. augusztus 2.)
59 https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_07_0131/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrZW1lbmVzIn0 (Megtekintve: 2020. augusztus 2.)
60 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18230/?list=eyJxdWVyeSI6ICJQXHUwMGYzcm1hZ2Fza-SAxODU3In0; https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18227/view/?pg=0&bbox=-1329%2C-2828%2C3789%2C33 (Megtekintve: 2020. július 1.)

A Cser határnév 11 településnél fordul elő, kővel kapcsolatos határnév csak egy helyen létezett „Kőlemény" néven[61] Egyházaskesző Várkesző melletti, Rába felöli oldalán. A Gérce–Sárvár vonal után már nincs Cser nevű határrész.

A vizsgálat alapján a *Kemenes* és Cser azonossága nem bizonyítható, „Por Magasi" határában egymás mellett is kimutathatók.

A jelenlegi Alsó-Kemeneshát jellemző tájneve a Cser („*Régi népi neve: Cserhát, Cser.*")[62] – a Cserhát népi használata azonban nem igazolható. A formáns nélküli névhez a hely jellemző sajátosságát kifejező növénynév, vagy az 1257. évi oklevélben hangsúlyozott cserjés (*in virgulto eiusdem Kemnes*) jellegű erdőség szolgálhatott alapul.

A jelenlegi nyolc Kemenes előtagú település neve mind újkori, a Kemenesalja tájnév megjelenése utáni névadás. Az 1857. évi állapot szerint még csak két település nevében fordult elő utótagként (Marton Sz. **Kemen** és Mihalyfa **Kemen**) ómagyar alakjában és valószínűleg eredeti jelentéssel. E települések nevei a középkor végén: *Zentmarthon* – 1508, *Myhalfalua* – 1479.[63] A jelenlegi Kemenesmagasi 1906-ban megállapított nevei még három településre vonatkoznak: Nemesmagasi, Pórmagasi és a hozzá tartozó Kemenespuszta.[64]

A pórmagasi és hőgyészi határnevek vizsgálata rámutat egy lényegesnek tűnő ellentmondásra is, ami mindenképp magyarázatra szorul. A hőgyészi térképrészleteken a „**Kemenes**" dűlőnevek és házas helyhez tartozóan a „Kemenes" helynév, a pórmagasi térképrészleteken viszont „**Kamenes**" dűlőnevek szerepelnek. Mindkét határtérképen utólagos ceruzás rávezetéssel több helyen is „Kemenes puszta" felirat látható. A Kemenes és Kamenes nevű dűlők nyugati, illetve keleti oldalai egymással határosak, a hőgyészi Kemenes terület a nagyobb kiterjedésű. A dűlök által lefedett határrészek a két településtől északnyugatra találhatók és Magyargencs, Pápoc, Nemesmagasi, Szergény települések határai közé esnek.

Az ellentmondás a hőgyészi, és a pórmagasi dűlőnévhasználatban van. Ennek feloldására csak egy feltételezéssel élhetek: mivel a probléma filológiai háttere és a későbbi névhasználat is egyértelműen magyar névadásra utal, a szláv „kamen" szóval való kapcsolatra vonatkozó feltételezésnek már a 19. század közepén léteznie kellett. Mindkét határtérkép 1856. évi, a Kamenes dűlőnévváltozatnak nincs forrással igazolható középkori előzménye.

61 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18159/view/?pg=6&bbox=752%2C-4762%2C5870%2C-1900 (Megtekintve: 2020. július 1.)
62 Kósa – Filep, 1975. 128. p.
63 *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp., 1894. 776., 798. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7.)
64 Kiv. 8781–906. 273., 274. p.

BENCZIK GYULA

DOMONKOSFA, 1526–1690

Domonkosfa (ma: Domanjševci, Szlovénia) története ebben az időszakban, a mohácsi csatától (1526) a török kiűzéséig (1690) egységes egészként tárgyalható, amelynek a földesúri Darabos család és a domonkosfai Sebők, Gál, Póczak, Sáncza stb. családok a főszereplői. Ekkortájt rögzült a falu neve 2 évszázadra: 1521-től 1720-ig mindig következetesen Damakosfalvának, Damokosfának nevezik, szemben a korábbi Domonkusóccal és a később hivatalossá vált Domonkosfával.[1]

A mohácsi csata után az ország nyugati szélén eleinte nem a török megjelenése okozta a mélyreható változásokat, hanem az évszázad közepétől terjedő protestantizmus. A tekintélyes Nádasdy család a reformáció lutheri ágának követője lett, ennek a famíliának egyik ágát alkották a Darabosok. A kezdeti forrongó időszakból egyetlen Domonkosfát érintő, kellően nem tisztázott eseményt ismerünk, eszerint 1559 őszén Basyka Gergelyt, a domonkosfai parókiális egyház plébánosát az országúton állomáshelyére tartva, az ivánci erdőben éjszaka meggyilkolták.[2]

1 A helybeliek által használt Damakosfalva falunév átváltása a „hivatalosnak" vélt Domonkosfára jól látható a 18. század első felében az egyik földesúri összeírásban: a főcímben Domonkosfalva szerepel, a kifejtő részben kétszer is visszatér a népi „Damukosfalva". Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (továbbiakban: OL) Mikrofilmtár. Az Esterházy család cseszneki ágának levéltára (továbbiakban: Filmtár) C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 18. No. 2. (1735); Domonkosocz (1517) MNL OL Mohács előtti gyűjtemény DF (továbbiakban: DF) 58280.

2 MNL OL E 200 Magyar Kamara Archívuma. Acta diversarum familiarum. Ivánczy Péter levelei (1559) 186. fol. Idézi *Benczik Gyula:* Ivánc. H. n., 2001. (továbbiakban: Benczik, 2001.) 42–43., 162. p. (Száz magyar falu könyvesháza); MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) A Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára. Litteralia Instrumenta (továbbiakban: VSZSZHL Litt. Instr.) Fasc. 40. No. 16.; Bogyay Tamás Domonkosfa-tanulmányához Géfin Gyulától kapta az utóbbi adatot, ami egyébként Horváth Tibor Antalnak az oklevélről készített feljegyzése volt: *„... der Pfarrer von Damokosfalva, Gregor Basyka, von der Verfolgungen flüchten musste*". *Bogyay Tamás:* Die Löwe mit dem Kreuz. Das Tympanon von Domanjšovci (Domonkosfa) und verwandte Denkmäler. In: Zbornik za umetnostno zgodovino. N. V. letnik 5–6. Lavreae F. Stelé septvagenario oblatae. Ured. Stane Mikuž. Ljubljana, 1959. 153., 172. p. A hónap és a nap nélkül hivatkozott 1560-as keltezésű irat helyén a káptalan hiteleshelyi levéltárában jelenleg csak egy gépelt utalójegy található. Ez a hiány szinte lehetetlenné teszi a további kutatást. Egy Horváth Tibor Antal és Géfin Gyula figyelmét annak idején elkerülő másik káptalani irat, amely 1560. május 27-én kelt, és amelyben Basyka ügyei után nyomoztak, már „néhainak" mondja a plébánost: „*honorabile condam Gregorio Basika dicti plebani ecclesie parochialis de Damokosfalwa*". MNL VaML VSZSZHL Litt. Instr. Fasc. 41. No. 29. Ezek után, Ivánczy Péter 1559. őszi leveléből – Benczik, 2001. 42–43. p. – és az utóbbi oklevél tartalmából adódik a következtetés, hogy az 1559. őszi papgyilkosság áldozata a domonkosfai plébános lehetett.

20 év múlva már a török előretörése okozott gondot Vas vármegyében. A domonkosfaiakat a fehérvári törökök megadóztatták ugyan 1582 után, de rövid idő után vége szakadt a korai hódoltságnak.[3] Nem úgy 1600 után: Kanizsa várának eleste 90 évre tartósan török adófizetővé tette a falu népét. Az oszmán hódítók nem csak a várépítési robotot és a pénzadót hajtották be kíméletlenül, de nem maradhatott ki a bor, a méz, az aszalt szilva és a nyestbőr sem a követeléseik közül.[4] Nem meglepő, hogy 1609-ben 12 lakatlan ház állt a faluban.[5]

A Darabos Gergely által képviselt Nádasdy-ág 1564-ben új adományt nyert a birtokaira, amelyek a következők voltak: Döröske, Döbörhegy és Szőce teljes, Molnári (ma: Püspökmolnári), Nádasd, Magyarósd (ma: Őrimagyarósd), végül Damokosfalva és Farkasfalva részbirtokok.[6] A két utóbbi, egymással szomszédos falu kisebb, de nem jelentéktelen részét képezte a 40 jobbágyportát elérő családi vagyonnak. A következő Darabosok voltak a falu birtokosai 1526 után, időrendben, a rovásadó-összeírások alapján: Ferenc, Gergely, László, István, Gáspár, végül az ifjú László, akinek a halálával valamikor 1670 előtt kihalt a neves família.

A török ellen harcoló Darabosok szerény végvára Magyarósdon állt, amit ők „aprólék végház"-nak neveztek.[7] A katonáskodás miatt a család anyagi, gazdasági túlélése állandó veszedelemben forgott. A folytonos háborús állapotban a hadbaszálló nemesek ritkán kerülhették el a török rabságot, a tetemes váltságdíj előteremtése a család teljes anyagi erejét igénybe vette. Mind Darabos Gergely, mind öccse Gáspár 2000–3000 ezüst tallér sarc kifizetése ellenében szabadult.[8] A rokonság részéről különösen Darabos Istvánt érték méltatlan támadások birtokait illetően az 1600 körüli években. Hiába volt vármegyei alispán, országgyűlési követ, dunántúli alkapitány, a Darabos-leányok rangon aluli férjei vagy gyermekeik gyámjai – Bellovits, Geiger, Keserű, Rajky – megpróbálták kiszorítani őt az ősi birtokokból, köztük Domonkosfáról. István, akit hivatalviselése érthető módon akadályozott a nőági örökösök intrikái elleni intézkedések megtételében, a legnagyobb határozottságot mutatta velük szemben. Domonkosfát különösen a magáénak érezhette, mert két ízben a vármegyei törvényszék előtt kijelentette, hogy bírósági végzés ellenére sem adja át a falut nekik.[9] 1606 után a falu legértékesebb részét, a szőlőhegyét csak nehézségek árán, peres úton lehe-

3 MNL OL E 158 Magyar Kamara Archívuma. Conscriptiones Portarum (továbbiakban: E 158) Vas megye (1582) 851 fol. 1588-ban is hódolt még, 1598-ban már nem: 1022., 1134. fol.

4 MNL OL P 1315 Batthyány család iratai. Batthyány I. Ádám iratai 4. csomó. Másolati könyv (1649).

5 MNL OL E 158 Vas megye (1609) 693., 720. fol.

6 MNL OL Filmtár 1073. A Darabos család iratai Fasc. 17. No. 21. (1564). A Domonkosfalva és Tótkeresztúr (ma: Križevci, Szlovénia) között fekvő Farkasfalva minden más forrás szerint a Keresztúry és Prosznyák rokonságé volt, 1564. évi szerepeltetése a Darabos-donációban egyelőre magyarázat nélküli. Utóbb sem találjuk a Darabosok birtokában. Farkasfalva lokalizációjához: MNL OL DF 67787 (1433): „*ultra fluvium Kersyche vocatum, penes metas Ffarkasfalua vocata*" egy Kerca-patak melletti keresztúri telek kapcsán. A falu a 18. századra Keresztúrba olvadt, mára emléke sem maradt, a helységnévtárak sem ismerik.

7 *Benczik Gyula:* Az őrimagyarósdi és tótfalusi kastélyok a török elleni védelemben. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1992. 2. sz. 45–56. p.

8 *Benczik Gyula – Zágorhidi Czigány Balázs:* A Vas megyei Nádasdi Darabos család birtokainak és levéltárának Esterházy kézre kerülése. In: Az Esterházy család cseszneki ága. Források és tanulmányok az Esterházy család cseszneki ágának történetéről. 1. Szerk. Márkusné Vörös Hajnalka. 2. jav. kiad. Veszprém, 2013. (továbbiakban: Benczik – Zágorhidi, 2013.) 15–30. p., különösen 25. p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványa; 28.)

9 *Tóth Péter:* Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1., 1595–1600. Szerk. Feiszt György. [Szombathely], 1989. Darabos Istvánról: 21., 22., 32., 45., 48., 49., 64., 65. sz., Domonkosfáról 1595-ben 32., 48., 64. sz. (Vas megyei levéltári füzetek; 2.); MNL OL E 158 Vas megye pl. (1601) 471, 472. fol.

tett a jogtalan foglalóktól visszaszerezni.[10] Bárhogy alakult, előbb–utóbb érvényesítették tulajdonjogukat a Darabosok. Bár mindvégig kimutatható Domonkosfán a folyton változó nőági örökösök birtokrésze (1538: Prosznyák, Hegyi; 1648: Rajky, Tarródy),[11] az alárendelt maradt az övükével szemben.

Már 1574-ben a falu gazdálkodását egy helybéli gazdatiszt irányította, a Darabosok gondosságát dicsérve.[12] A patakon 1622 és 1635 között vízimalom őrölt, ismerjük az idevaló molnár nevét is: Sebők János.[13]

A falu ebben az időszakban, kisebb ingadozásoktól eltekintve, 10–15 jobbágygazdaságból állhatott. Fennmaradt egy 1640 körüli összeírás, amely az itt élő 14 családfőt név szerint felsorolja.[14] Többségében féltelkes jobbágyokról van szó, kevés negyedtelkessel. Igavonónak legalább két ökröt tartottak, tejelő tehén szintén legalább kettő minden családban. A családnevek, amelyek a környék magyar anyanyelvű falvaiból ismertekhez hasonlóak, a következők:
Balla (Bala, Balla) 2 fő
Bors 1 fő
Gál (Gal) 2 fő
Póczak (Poczak) 1 fő
Sebők (Sebok) 3 fő
Szabó (Zabo) 3 fő
Tóth (Thovth) 2 fő.

A legkorábban név szerint ismert domonkosfalviak Bors Péter, Kalmár Balázs és Szabó Péter, akiket 1560-ban plébánosuk ügyében tanúként kihallgattak.[15] A Póczak Mihály 1609-ben a szőlőhegy perében tanúskodik, ő a később sokat szereplő Póczak család legrégibb ismert tagja.[16] A fent idézett 1640 előtti névsorban szereplő Gál, Póczak, Sebők, Szabó mellett új nevek 1651-ben: Kóczán, Márkus, Sáncza.[17] Végül 1673-ban az Osvát nevűekkel bővül a sor, míg a Domonkosfáról elköltözöttek között Kis és Horváth nevűt említenek.

A családnevekből tehát a lakosság jelentős állandósága megállapítható, a Gál, Póczak, Sebők és Szabó családbeliek törzsökösek, akik később Kóczán, Márkus, Osvát és Sáncza nevűekkel gyarapodnak. Ezzel szemben nem találjuk már1640 után a Balla, Bors és Kalmár nevűeket. A helyben maradás ellenére a jobbágyköltözések sem ismeretlenek. Az okok között elsősorban a török hódoltság viszonyait kell keresnünk. Az 1664. évi nagy hadjárat idején a törökök elől menekülve a domonkosfaiak falujukat pusztán hagyták, később erre mint „futás”-ra emlékeztek. A szentgotthárdi csata után néhányan nem tértek vissza, mint Horváth Istók és fiai sem, akik egy Hármasmalom nevű helyre távoztak. Darabos Gáspár özvegye,

10 *Tóth Péter:* Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2., 1601–1620, 1631–1641. Szerk. Feiszt György. Szombathely, 1992. 82. p. (1609) 1135. sz. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.); MNL OL Filmtár C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 72. No. 55. A tanúk így mondták el 1609-ben: *„A damakosfalvai szőlőhegy mindenestül az Darabos-földön vagyon, ... a Prosznyákok és Rajkyak erővel vették meg, de a Darabosok észbe kaptak, visszavették, ... hogy Darabos Gergely megholt, kaptak volt az Rajkyak bele, de mihelen Darabos László fölnevelkedett, mindjárást visszafoglalták tőlök.*”
11 MNL OL E 158 Vas megye A legkorábbi: (1538) 26., 92–93. fol., a legkésőbbi: (1648) 1302. fol.
12 MNL OL E 158 Vas megye (1574) 615. fol.
13 MNL OL E 158 Vas megye (1622) 968., (1630) 1184., (1635) 1230. fol.
14 MNL OL Filmtár C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 12. No. 99.
15 MNL VaML VSZSZHL Litt. Instr. Fasc. 41. No. 29.
16 MNL OL Filmtár C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 72. No. 55.
17 MNL OL Filmtár C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 12. No. 105.

Lőrinczfalvy Éva nyomoztatott utánuk 1673-ban. Ismeretlen időben költözött Szabó Istók Pankaszra, Kis István Mindszentre.[18]

Páratlan dokumentum az az 1651. évi domonkosfai falutörvény, avagy községi rendtartás, amelyet a földesurak írásba foglaltak, és amely a faluközösség belső életét szabályozva az önkormányzatiság bizonyos elemeit is felmutatja. A bíró és a 12 esküdt testülete az olyan kis falu esetében, mint Domonkosfa, azt jelentette, hogy gyakorlatilag minden férfi családfőnek részt kellett vennie a falu „székén". Jól megismerhetjük a statútumból a falu mindennapi életét, konfliktusaival együtt. A községbíró a maga házánál tartotta a kalodát, a falu közepén pellengérbe állíthatta a vétkes asszonyokat. Az egész Muravidéken nem ismerünk egyetlen ehhez hasonló korabeli rendszabást.[19]

A protestáns vallásgyakorlás eleinte zavartalanul folytatódhatott. Darabos Gáspárt a dunántúli lutheránusok neves patrónusaként említik 1646 körül.[20] A század közepére a Nádasdy család visszatért a katolikus hitre, innentől fogva falunkban, ezen az elszigetelt Nádasdy-birtokon egy időre a hitbuzgalom is alábbhagyott. Ezt látjuk abból, hogy kimaradt az 1650-es évek egyházlátogatási jegyzőkönyveiből, lelkészeit sehol sem említik. A későbbiek során erősödtek meg Domonkosfa kapcsolatai a hodosi (ma: Hodoš, Szlovénia) lutheránusokkal. Egészen pontosan Perenyey Bálint lelkészsége idején történt, aki 1678-ra a korábban virágzó hodosi református eklézsiát váratlanul áttérítette az ágostai hitvallásra. Perenyey kiemelkedő személyiség volt, Wittenbergben tanult, az evangélikus Kőszegen töltött be vezető állásokat, de tisztázatlan okokból végül innen elüldözték. Így került 1670-es években száműzöttként Hodosra, őt tekinthetjük hodosi evangélikus egyházközség megalapítójának.[21] Domonkosfa e nagy területet, őrségi és tótsági falvakat egyaránt magában foglaló hodosi egyházközség egyik filiája lett.

Fordulatot hozott a falu további életében a Darabos család férfiágon történt kihalása. 1670 után három Darabos-leány között oszlott meg az ősi vagyon. Domonkosfát Darabos Mária, Sankó Miklósné örökölte, így egy szerényebb család kezébe jutott a birtok – a másik ágon az Esterházyak örököltek –,[22] ami hamarosan még tovább darabolódott.

A török uralom végére még 2 évtizedet kellett várni. Már több év eltelt Buda visszafoglalása óta (1684), amikor sikerült végre a Dunántúl délnyugati részét is Kanizsa török őrségét elűzve felszabadítani. 1690 májusában Domonkosfa török hódoltsága is véget ért.[23]

A sorsfordulót jelentő török alóli felszabadulás mégsem hozta el minden téren a kedvező változást. A Darabos család kihalásával a falu igazi gazda nélkül maradt, számos részbirtokos osztozkodott rajta. Jól mutatja ezt, hogy például 1728-ban özvegy Sankóné Kisfaludy Anna, özvegy Nádasdyné Tamásné Meszlényi Éva, Korcsmáros György, özvegy

18 MNL OL Filmtár C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 13. No. 37. 1673-ban Darabos Gáspár özvegye, Lőrinczfalvy Éva nyomoztat elköltözött domonkosfai Darabos-jobbágyok után. Horváth Istók „*az futáskor ment el*", a többiek a „*háborúság után*" nem tértek vissza.

19 MNL OL Filmtár C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 12. No. 105. Közölve: Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény. 1. köt. 871–1849. Viri za zgodovino Prekmurja. Zbirka dokumentov. 1. zvezek, 871–1879. Szerk. Mayer László, Molnár András; ford. Magda Berden. Szombathely–Zalaegerszeg, 2008. 148–150. p. 53. sz.

20 *Payr Sándor:* A dunántúli evangélikus egyházkerület története. 1. köt. Sopron, 1924. 684. p.

21 *Benczik Gyula:* Hodos, Kapornak és Domafölde története a magyar honfoglalástól a 19. század közepéig. In: Hodos és Kapornak története. Zgodovina Hodosa in Krplivnika. Lendva, 2005. 23–24. p.

22 Benczik – Zágorhidi, 2013. 15–30. p.

23 A falu és környéke kimaradt a közvetlenül a kanizsai hódoltság megszűnte után készített kamarai összeírásból: MNL OL E 156 Magyar Kamara Archívuma. Urbaria et Conscriptiones 29/1 (1690).

Hertelendy Lászlóné Deső Krisztina a földesurak, de még Nádasdy Imrének is volt itt egy negyed telke.[24] A földesurak maguk sem tartják már értékesnek az egy–két jobbágytelket jelentő birtoktöredékeket, egyikük, Palásty Éva így panaszkodott 1735-ben: *„... és damakosfalvai jószágokbul reánk szállott porcióknak csekélységekre nézve, ... ha azok fölosztatnának, igen kevés, vagyis semmi hasznát nem vehetnénk”*.[25] A 18. század kezdetétől Domonkosfának új és másfajta problémákkal kellett szembesülnie.

FÜGGELÉK

1.
Domonkosfa községi rendtartása, 1651. július 3.
(részlet)

Mi, Nádasdy Boldizsár és Darabos Gáspár egyező akaratbul ide Magyarósdra jövén, mivelhogy az mi damakosfai jobbágyink között sok veszekedések voltak, hogy ennek utána azon veszekedések ne legyenek közöttök, ilyen rendet szabtunk:

Legelsőben is választottunk falu bírájának Sebők Andrást, az mellé tizenkét esküdtet, úgymint Póczek Mártont, Szabó Istvánt, Kóczán Tamást, Kóczán Jánost, Sebők Mihályt, Kóczán Balázst, Gál Pétert, Sebők Balázst, Sebők Mártont, Poczek Balázst, Sáncza Mártont, Markus Gergelyt, úgyhogy azután az mi veszekedés lenne közöttök, törvényesen eligazítsa az falu négy forintig.

Szabadsága legyen az falunak az egymás ellen való bírsághlásra.

Az lélekmondás[26] nélkül ellegyenek, 4 forént bírsága legyen. Az asszonyember, ha az falu böcsületi ellen szól, egyszer intse meg az falu, ha másszor is engedetlen lenne az faluhoz, pilingerben tegyék, délig ott tartsák.

Az kik penig az falu szabad útját elfoglalták, az falu reá menjen, igazétásba vegye, az mint azelőtt volt.

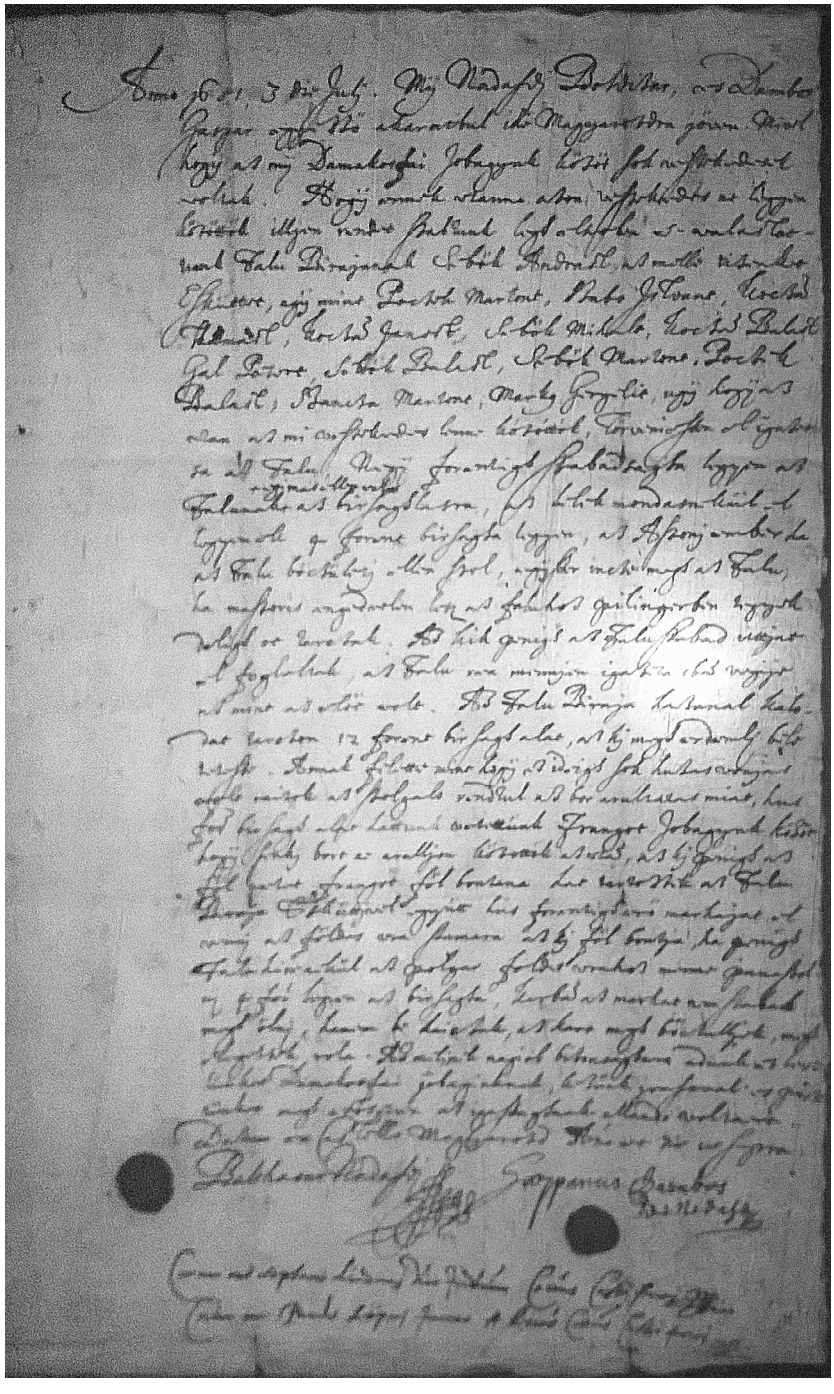
Az falu bírája házánál kalodát tartson, 12 forént bírság alatt. Az ki megérdemli, beletétesse.

Annak felette, mint hogy ezideig sok húzás-vonyás volt rajtok az szolgáló rendttül az borárultatás miatt[27], húsz forént bírság alatt hagytunk, vetettünk frangot[28] jobbágyink között, hogy senki bort ne áruljon közöttök ezután. Az ki penig az fölvett frangot fölbontaná, hát tartozzék az falu bírája esküdtivel együtt húsz forintig érő marháját elvenni az földesura számára.

Ha penig az falu híre nélkül az polgár az földesurához menne panaszolni, 4 forént legyen az bírsága.

Kárban az marhákat nem szabad megölni, hanem behajtsák, az kárt megböcsüljék, [a kárvallottat] megelégítsék róla.

24 MNL VaML Vas vármegye adószedőjének iratai. Országos összeírások, 1728. 2. köt. 72–75. p.
25 MNL OL Filmtár C 1073. A Darabos család iratai Fasc. 12. No. 19.
26 Szitkozódás, átkozódás.
27 A jobbágyoknak csak az év bizonyos időszakában volt joguk saját borukat árulni, a domonkosfaiak az őriszentpéteri hajdúkkal súlyos konfliktusba kerültek ennek be nem tartása miatt.
28 Letett pénzösszeg, illetve az erről szóló szerződés.

Az melynek nagyobb bizonságára adunk ez levelünket damakosfai jobbágyinknak, kezünk írásával és pecsétünkkel megerősétvén, az igazságnak állandó voltáért.

Eredeti tisztázat, a földesurak gyűrűspecsétjével hitelesítve.
MNL OL Mikrofilmtár C 1073. Szlovák Központi Állami Levéltár. Esterházy család cseszneki ágának levéltára. Nádasdy Darabos család iratai Fasc. 12. Nr. 105.

2.

A domonkosfai jobbágyok összeírása, 1640 körül[29]
(részlet)

Damokosfalvaiak
Gál Márton fél heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 2
Bors András fél heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 2
Sebők Gergely fél heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 3
Tóth István fertál heles, vagyon ökre 4, fejős tehene 9
Tóth György fertál heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 2
Szabó János fél heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 1
Szabó István fél heles, vagyon ökre 2, fejős tehene (?)
Balla Péter másfél fertált bír, vagyon tulka 1, fejős tehene (?)
Balla Márton másfél fertált bír, vagyon ökre 2, fejős tehene 2
Póczak Márton fél heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 2
Gál Péter fél heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 3
Sebők Tamás fertál heles, vagyon ökre 4, fejős tehene 2
Sebők János fertál heles, vagyon ökre 2, fejős tehene 2
Szabó Gergely fél heles, vagyon ökre 4, fejős tehene 4

Eredeti fogalmazvány, datálatlan.
Szlovák Állami Levéltár, Pozsony. Az Esterházy család cseszneki ágának levéltára. A Darabos család iratai Fasc. 12. No. 9. A magyarósdi kastélyhoz tartozó jobbágyok összeírása. Datálatlan.

29 A közelítő datálást tesz lehetővé Benedek tizedes említése Magyarósdon, továbbá a kivétel nélkül lóval bíró magyarósdi jobbágyok felsorolása ugyanebben az iratban. A magyarósdi kastély katonai szerepe az 1640 körüli években felel meg a fenti adatoknak.

BARISKA ISTVÁN

KŐSZEG A REFORMÁCIÓ HAJNALÁN

A HATALOM ÉS EGYEZKEDÉSEI

Nem tudom, hogy mehettem évekig el két olyan levél mellett, amely fényt vet arra, hogy mi is történt Kőszegen közvetlenül a reformáció előtti években. A kőszegi német tanító leveleire gondolok. Azokra, amelyeket 1559. április 15-én, illetve április 21-én írt.[1] Ezeket az írásokat a kőszegi szenátoroknak foglalta össze. Akkor még bízott abban, hogy megtarthatja oskolamesteri állását. Kiderült ugyanis, hogy a tanító nagy vitába bocsátkozott a magyar lelkésszel, Somlyói Simonnal. Mindketten az egyház szolgálatában álltak. Ez az oka annak, hogy ez a perlekedés olyan hihetetlen gazdag érveket szállított az utókornak arról, hogy mi történt akkor a templommal és az iskolával.

Élt a 16. század derekán Kőszegen két ember, a lelkész és a tanító. Nem állhatták egymást. Nincs ebben semmi különös, csakhogy ők mindketten az egyház szolgálatában álltak. Somlyói Simon káplánról és Caspar Stingeli tanítóról van szó. Az egyikük magyar, a másikuk német ajkú volt. A közöttük feszülő ellenszenv azonban ezzel csak részben magyarázható. Katolikus hitük ugyanis összekötötte őket. A káplán azonban a helyi rangsorban magasabban állt, mint a tanító, aki csak ezután következett.

Azonban – igen, éppen a káplán – szembefordult az ősi hagyományokkal. Tehette azért is, mert az augsburgi béke megszüntette azt a gyakorlatot, hogy a katolikus egyház és a fejedelmek eretneknek tekintsék az ágostai, az evangélikus hitűeket.

A győri püspökség mindig megőrizte jogait a nyugat-magyarországi Habsburg zálogterületeken, felekezetileg meg is hajolt a bécsi udvar előtt. Ahogy a maga szolgálataiban a katolikus Caspar tanító is. A város és az uradalom viszont úgy tartotta – Augsburg után joggal – hogy ők itt az augsburgi lelki, szellemi örökösei. Békében élhettek volna, csak éppen a kor sem kedvezett ennek. Történetük valójában a reformáció helyi históriájának része lett. 1559-ben vagyunk, pár évvel az 1555. évi augsburgi vallásbéke után, amelyben a Luthert követő tartományok és a birodalmi városok urai a hit dolgában szabadságot kaptak. Pontosabban fogalmazva ők igen, de alattvalóik nem. Kőszegen ezt a hatalommal járó szabadságot ketten követelték maguknak: a város és az uradalom. Simon káplán és Caspar tanító ennek

1 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Kőszegi Fióklevéltár (továbbiakban: MNL VaML KFL) Acta Miscellanea (továbbiakban: Act. Misc.) Kőszeg, 1559. április 15., 21. Caspar Stingeli levelei.

ugyan tudatában voltak, a tanító azonban ellenállt a hitbéli változásoknak, és ahhoz igazodott, amit Habsburg I. Ferdinánd várt el alattvalóitól. Ki-ki fenn is tartotta magának, hogy a döntés joga őt illeti meg. Szelet vetettek aztán és vihart arattak. A város nem engedett abból, hogy papot csak ő választhatott, az uradalom meg abból nem, hogy a személyt jelölhesse. Eközben mindkettő Bécsre tekintett, így az Alsó-ausztriai Kormányszéktől és Kamarától várták, hogy az udvar a saját pozícióját erősíti meg. Az evangélikus, alsó-ausztriai zálogos urak 1541-ben benyújtott kérelme után ez az egyik első eset a régióban, hogy a reformáció hívei a bécsi udvartól várták el, hogy a helyi protestánsok a kegyúri jogait támogassa. Ellentmondásosnak tűnik, hogy a katolikus Bécs az ágostai hitű Kőszeg hóna alányúl? Annak, persze. Felemás módon, de ez így történt. Először, de nem utoljára fordult ez elő, hiszen Kőszeg a 17. század első felében ezt az elvárást Béccsel szemben szinte szó szerint megismételte.

Egymásnak ellentmondó érdekek keresztezték tehát egymást. A Habsburg udvar háborúban állt a Portával. Pénzszűke ezért állandósult. Ebből az égető szükségből táplálkoztak azok az engedmények is, amelyeket az uralkodó tett a protestáns rendeknek. És ők nyomban ki is használták ezt. A föld haszonvételeiből, továbbá alattvalói, jobbágyi erőforrásokból, a háborús konjunktúrára számító kereskedőktől készpénz érkezett az udvarba, és így Bécs kénytelen volt tekintettel lenni az urak és a városok felekezeti szabadságára. Inkább arra figyeltek odafenn, hogy a záloguradalmak élén osztrák birtokosok álljanak. Ez történt a nyugat-magyarországi uradalmakban, de Kőszeg városában is.

Kőszeg azonban ekkor észbe kapott. A jegyzői hivatalát felkészült jogászdoktor vette át. Neki köszönhető, hogy a város szembefordult az uradalom földesuraival. Kereste az önállóságát. Első lépésben a szőlőbirtokokat vették számba 1552-ben. A hegykönyv alapján tisztázták, hogy mennyi hegyvámmal tartozik a város az uradalomnak. Kőszegnek mégis 18 évet kellett még arra várni, hogy önállóan telekkönyveztesse a polgárházait és vagyonát. Ez a második lépés. Újabb 2 év elmúltával már az önkormányzati jogok teljességének birtokába került. A folyamat nyertesei persze már az új hit képviselői voltak.

Történetünk akkor kezdődött, amikor már nem V. Károly viselte a német római császári címet, hanem az öccse, I. Ferdinánd, aki jó katolikusként őrködött a Habsburg-ház hitén. Amikor hitvese, Jagello Anna meghalt, élete végéig gyászolta. Mégis megengedte, hogy gyermekei nevelését részben a protestáns főúr, Hans von Weispriach felesége végezze. Von Weispriach is azok közé tartozott, aki 1541-ben a prágai rendi gyűlésen az evangélikus főurak szövetségéhez pártolt. 1550-ben ő adta át Kőszeg zálogát vejének, az ugyancsak protestáns Christoph Teuffelnek. Nos, Somlyói Simon éppen ekkor érkezett a német ajkú Michael Altz, kőszegi plébános mellé magyar káplánnak. Christoph Teuffel, a zálogbirtokos engedélye nélkül erre nem kerülhetett volna sor.

Michael Altz plébános 1558-ban még teljes szívvel támogatta, hogy a város a jól képzett, katolikus Caspar tanítót fogadja szolgálatába, akinek leveleiből azonban más is kiderült. Nevezetesen az, hogy ehhez uradalom akkori zálogos ura, a protestáns neuhofi Nikolaus Jurisics beleegyezésére is szükség volt. Sokféle érdek ütközött ekkor, olykor feloldhatatlanul ellentmondva egymásnak.

Ennyi bevezetőre tellett most, hogy megismertethessem a szereplőket. Somlyói Simon káplán 1550-ban került Kőszegre. 1578-ban kivett tanúvallomás világosan beszélt erről. A káplán aztán csaknem negyedévszázadig maradt a városban. 1570-ben egy per tanúnévsora magyar prédikátornak nevezte a közben protestánssá vált egykori, katolikus lelkészt.

Megnősült. Felesége, Brigitta 1572-ben annak a pernek az alpereseként szerepelt, amelyben fellebbezést nyújtott be a városi hatóságoknak. Az adatok egybevágnak azzal, amit a tanúk mondtak róla a vasvári káptalan előtt. Azok úgy tudták, hogy Somlyói Simon 1574-ig maradt Kőszegen. Addig tehát, amíg Franz Schönaich, az uradalom akkori zálogosa, neuhofi Nikolaus Jurisics veje, aki végül Sziléziába települt. Az uradalom elég sokáig gyakorolhatta azt a jogot, hogy a kőszegi papot ő jelölje, de csak ezt, a választást Kőszeg nem engedte át. A kegyúri jogot ugyanis a város harcolta ki magának.

Caspar tanító – ahogy magát nevezte – oskolamester 8 évvel később, 1558-ban került a kőszegi plébániaiskola élére. 1559-ben újra kérelmezte, hogy hadd maradjon a kőszegi iskolában és a vele járó templomi szolgálatban. Kérésével végül egyedül maradt, szomorú pillanat lehetett számára, amikor szekérre ülve el kellett hagynia a várost. Nem tudott magyarul. Úgy adódott, hogy a fordításban az egyik szenátor segédkezett neki. Leveleiben viszont szépen formált manuszt, kézírást látni. Jól iskolázott tanítónak számított, aki ifjúságától fogva arra készült, hogy elsajátítsa a kor tudományágait, a *hét szabad művészetet*.

Az egészen bizonyos, hogy Caspar tanító a szomszédos, osztrák tartományból jött. Ő maga írta, hogy *„tartományi szokás szerint*" oktatott, és a templomi szolgálatait is aszerint látta el. Ha lett volna akkor Kőszegen olyan cím, hogy a katolikus hít védelmezője, akkor erre ő lett volna a legérdemesebb.

„*Nem akarom azt állítani* – írta a második levelében – *hogy a régi, istenfélő és dicséretes szokásokat teljeséggel eltörölték.* A *szokatlan ceremóniákról sem állítom ezt, amelyeket a szent keresztény egyház rendelt el*". Ezekben a mondatokból egy dolog bizonyossá vált, az nevezetesen, hogy a katolikus szertartások megváltoztak Kőszegen. A német tanító világossá tette, hogy a szenátorok is tudtak I. Ferdinánd idevágó parancsáról. Ők is hozzájuthattak – folytatta a levelet – a *legkegyelmesebb urunk, ő császári felsége és a tartomány ura keresztény, atyai, Istenben buzgó lelkületéből előírt mandátumához*, *amely a szent keresztény egyház régi dicséretes és keresztény szokásait és szertartásait szentesíti*".

Abban nincs vita, hogy a kőszegi szenátorok is ismerték az uralkodó utasítását. Tény azonban, hogy már nem vették figyelembe. Méghozzá az ausgburgi vallásbéke jegyében nem. Caspar tanító lehetett tehát az utolsó, aki betartotta ezeket az intelmeket. A fent idézett sorok azt igazolják, hogy a tanító felekezetileg lojális maradt a Habsburg-házhoz. A hitvallások összecsapásnak mégis ő lett a vesztese.

Ha a két főszereplő emberi minőségét vesszük górcső alá, gyengeséget mind a kettőben találni eleget. Nem szerették egymást. Azonban sem lakó-, sem szolgálati helyük alapján nem voltak egymástól elkülöníthetők. A kőszegi plébánia, a plébániaiskola, továbbá a tanító lakása az ősi Szent Jakab-templom bal oldalán állt. Akkor bontották le, amikor a 17. század végén felépült a jezsuiták kőszegi székháza. Telkét ma a jezsuiták utódai, a piaristák, majd a bencések székháza foglalja el. „*Nem akar szomszéd módjára élni*" – méltatlankodott Simon káplán Caspar tanító miatt. Itt nem csak arról panaszkodott, hogy a káplán nem tartotta jó szomszédnak a tanítót, hanem az is kiviláglik belőle, hogy a szomszédos plébánia, illetve az iskola épületében laktak. És ez csak növelte a feszültséget.

A tanító sem maradt persze a káplánnak adósa: „*Pár napja* – dohogott Caspar Stingeli a levélben – *az ajtó elé dobta a szalmazsákot*", máskor pedig „*a ruháját vágta elém*". Ember legyen a talpán, aki ezekből az odavetett zsörtölődésekből valami értelmeset össze tud rakni. Nekem alig sikerül. A lényeget azonban az, hogy nem tudták egymást elviselni. Caspar tanító attól félt, hogy a dolgok tettlegességig fajulnak. Attól tartott, hogy a káplán a házába

is „*beoson”*. Valóban, ezt a szót használta, hogy „*beoson*”. Azért hangsúlyozom ezt, mert láttatni szeretném, hogy a tanítón egészen úrrá lett a rettegés, valamifajta üldözési rögeszme: „*Ha megtette volna* – fakadt ki egyszer –, *meg is sújtottam volna*”.

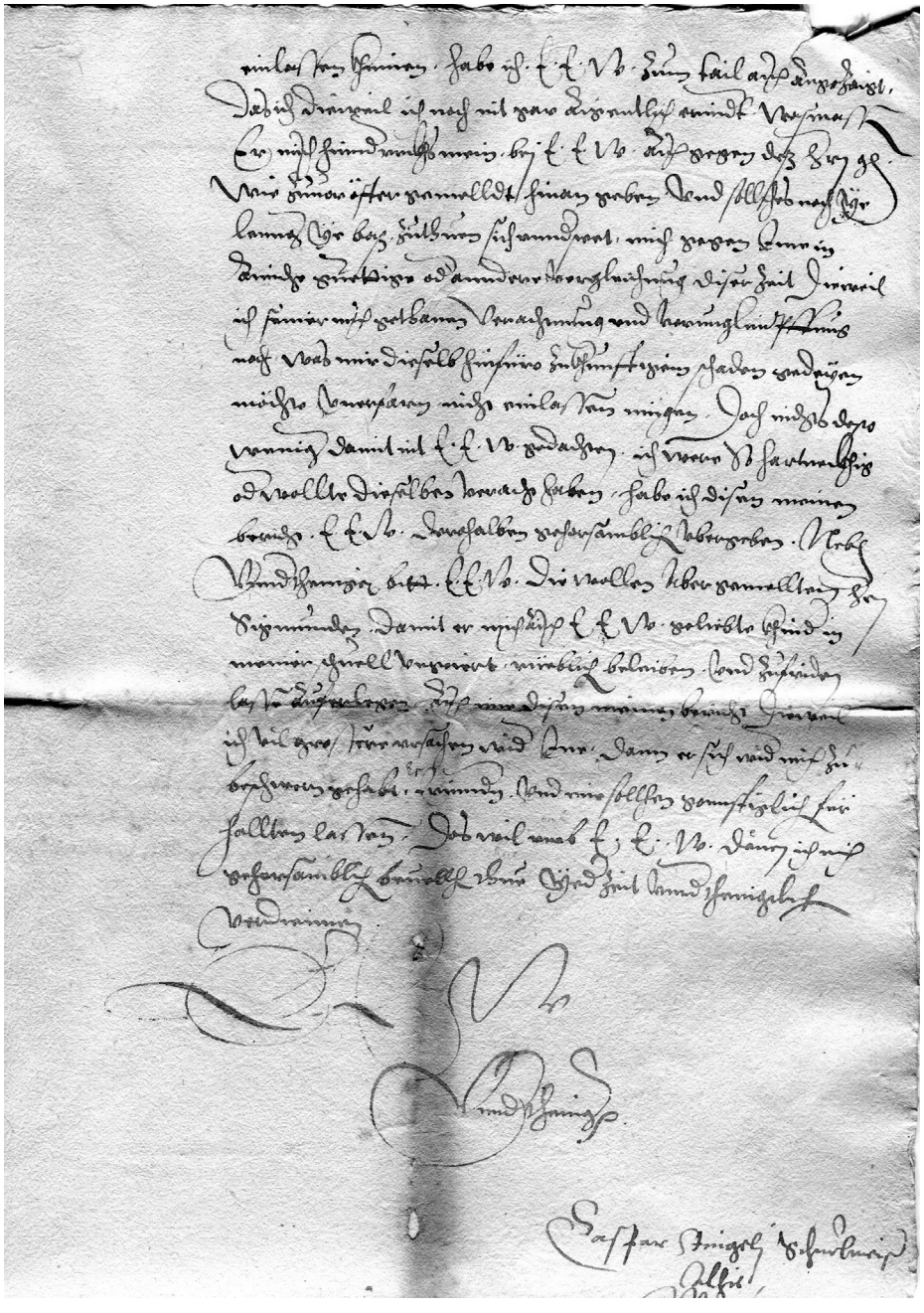
Hogy mi okozta a feszültséget, arra, ígérem, visszatérek. Van azonban ebben az őszinteségben valami érthető. A tanító félt attól, hogy a város elöljárói miattuk mérgesek lesznek. A durva fenyegetés ugyanis veszélybe sodorhatta Caspar tanítót. Ennek tudatában vállalta, amit csinált. Vállalta, mert ezzel meg akarta őrizni a hitelét. *„Úgy kellett táncolnom, ahogy ő fütyült, ráadásul semmi galiba nem lett ebből a tanácsurak előtt”* – fakadt ki az oskolamester a káplánra. Nem csoda, hiszen a tanítónak kisebb volt a presztízse, és több a veszteni valója. Ha meggondoljuk, hogy milyen fennkölt ügyekben csapott össze ez a két ember, akkor értjük csak meg igazán, hogy milyen elszomorító az a kicsinyesség, ahogyan az egyházfik egymásnak estek. Lehet, hogy azért, mer gyűlölték egymást? Meglehet, nem jártak jó példával a hívek és az ifjúság előtt.

NEM BÍRTA IDEGEKKEL: LEVELET ÍRT.

Itt megállítom az időt egy percre. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy a fordításban segédkező szenátor katolikus volt. Járatosnak kellett lennie a kora újkori liturgiában, máskülönben nem értette volna meg a vita lényegét vagy félreértette volna azt. Az is lehet, hogy fel sem fogta volna az egészet. Ráadásul mély együttérzéssel kellett rendelkeznie, mert különben a tanító bizonyosan elhárította volna, hogy segítsen neki. Elvégre bizalmi ügyről volt szó. A szenátor megbízhatósága és hitelessége tehát vitathatatlan lehetett, hiszen a segítségén múlott, hogy a szenátortársak szavahihetőnek tartják-e a tanítót, vagy sem.

Minthogy Caspar Stingeli mind a latiniskolai, mind pedig a templomi szolgálatában alárendeltje a plébánosnak és a káplánnak, szava kevesebbet nyomhatott mind a szenátorok, mind pedig az uradalom földesura előtt. Végig érződik a levelek szövegében az a felgyülemlett indulat, amely akkor kapja el az embert, amikor azt hiszi, hogy ettől függ az élete. A tanító ideges lett. Kétségei támadtak arról, hogy vajon képes lesz-e meggyőzni a döntéshozókat az igazáról. Nyugodtnak kellett volna lennie, de nem bírta már idegekkel. Hírt kapott ugyanis arról, hogy új tanító érkezik Kőszegre. A megélhetése került tehát veszélybe. Ezért mindkét levele olyan, mint egy–egy drámai védőbeszéd.

Csak néhány szenátort ismerünk ebből az időből, meg a városbíró, Mathe Inckhofer nevét. Arról a szenátorról, aki melléállt és segített neki, hallgatnak a források. Ő legalább megérezte, hogy gyámoltja nélküle soha nem lett volna képes arra, hogy megvédje az érdekeit. Neki köszönhető egyedül, hogy Caspar Stingeli végül nekiveselkedett: és írt, és írt, és csak írt. Összehozott vagy 15 oldalt önmaga, az iskolája és a katolikus szertartások védelmére. Hogy mit ért el vele? Azt majd meglátjuk. Ebből a több mint egy tucat oldalnyi oldalból és a Forintos-féle perből jöttem rá, hogy valójában mi is történt a kőszegi reformáció hajnalán.

Caspar Stingeli 1559. április 21-én kelt levelének részlete
(MNL VaML KFL Act. Misc.)

A TEMPLOMÉRT ÉS AZ ISKOLÁÉRT

Reményik Sándor 1925-ben erdélyi kisebbségi közegben költeménnyel védelmezte a magyarság intézményeit. A *Templom és iskola* című nagy hatású, megrendítő versében szólt sorstársaihoz, mondván, „*Ehhez Isten mindannyitoknak / Vitathatatlan jogot át: / Ne hagyjátok a templomot /* A *templomot s az iskolát*!". A keresztény kultúrkörben a 16. században bekövetkezett, második nagy szakadás próbára tette a közösségeket. Ki gondolta volna, hogy a hit és tudás testvériségének terepén népek, nációk, közösségek sorsa dől el? Ki hitte volna, hogy még a 20. században is felüti a fejét a gyűlölet, ahogy az a reformáció idejében is történt.

Megnéztem, utánajártam tehát, hogy mi állt a konfliktus mögött. Caspar tanító 1559 márciusában és áprilisában kétszer is tollat ragadott ebben a hatalmi és felekezeti akaratok által keresztül-kasul szabdalt régióban és városban. Jól tette. Olyan fordulatokról értesítette így az utókort, amelyek nélkül most esély sem nyílna arra, hogy megértessem, hogyan is zajlott le az átmenet a katolikus és a protestáns gyakorlat között. És hogy milyen személyes drámák kísérték mindezt.

Caspar Stingeli éppen a húsvéti ünnepkörben látta szükségét annak, hogy megvédje iskoláját és templomi szolgálatát. Szinte egyetlen lendülettel írta le panaszait. Többek között azért, hogy lássék, hányadán állt ekkor, az 1550-es évek végén az egyházi év szentmiséinek rendje Kőszegen.

Mindez tehát húsvétkor és a pünkösdöt váró, liturgikus hetek közepén történt: forma szerint tisztán a katolikus hagyományok jegyében. Simon, a magyar káplán és Caspar, a német tanító külön-külön úgy fogta fel, hogy egyikük a templomért, másikuk az iskoláért harcol ebben a vitában. Elfogadták azonban a plébános felsőbbségét, egyben azt is, hogy már nem a győri püspök, hanem a város dönt a kegyúri teendőkben. A város? Még ez sem biztos, hogy egyedül a város, mert az uradalom egy valamihez csökönyösen ragaszkodott, nevezetesen ahhoz, hogy a papok, lelkészek személyére ő tehessen javaslatot.

A két fél vitájában feltűnt egy különös érv, amelyre feljebb már utaltam. Caspar tanító gondolata így hangzott: *„Én nem tanultam […] semmiféle más mesterséget, mint a hét szabad művészetet, melyre a szeretett szüleim ifjúságom óta rendeltek"* – írta az első, húsvét után közvetlenül fogalmazott levelében. A sorok közt érezni lehet az oskolamesteri elhivatottságot, egyben egzisztenciális félelmét is. Érthető, hogy kétségbeesett. Nem lehetett tudni, hogy továbbra is megtartják-e a kőszegi oskolában és a vele járó egyházi teendőkben. Mint látni fogjuk, második írásában is nagy elszántsággal érvelt. Ráadásul nem egyszerű, szolgálati, hanem liturgikus kérdésekben is.

A HÉT SZABAD MŰVÉSZET

A tanító helyzete értelmezhetetlen, ha nem beszélek a *hét szabad művészetről (septem artes liberales)*. Hadd maradjak egy gondolat erejéig ennél a kérdésnél, amit Caspar tanító a maga megélhetése miatt olyan kényesnek tartott. 1560 júniusából találtam egy érdekes, korszerű példát, amely közelebb visz a dolgok velejéhez. Az új oskolamester, Paul Dauchner, a későbbi jegyző és városbíró táblázatáról beszélek. Egy olyan kimutatásról, amelyben részletesen felsorolta a *hét szabad művészet* elemeit.[2] Csak úgy süt az egészből, hogy az, ahogy

2 MNL VaML KFL Act. Misc. Kőszeg, 1560. június 3. Paul Dauchner táblázata a hét szabad művészetről.

ő a középkor a tudományokat és a mesterségeket felosztotta, annak keretei ekkora már szűknek bizonyultak.

Az is kiderült, hogy éppen Dauchner az az új tanító, akitől Caspar Stingeli olyan kétségbeesetten féltette az állását, mondván, hogy ha suszter vagy szabó mestersége lenne, akkor mesteremberként – ha a céhes kereteken belül is –, de szabadon űzhetné a foglalkozását. Az oskolamestert azonban jobban kötötte a helyzete a kegyúrhoz – ez esetben a városhoz –, mint a mesterembert. Ezért hangsúlyozta, hogy a szenátusnak illett volna legalább egy negyedévvel előbb szólni, mielőtt felmondtak neki. Persze, az új tanító az egyik szenátor, Valentin Dauchner rokonságához tartozott. Működött tehát a kapcsolati tőke. Két szenátort tehát már név szerint is ismerünk ebből a korból: a városbírót és Valentin Dauchnert. Mindketten a felekezeti reform hívei voltak. Még bizonytalanul állítom ezt. Reform helyett talán reformációt kellene mondani, de ezt ebben az ügyben még félve teszem. Az 1561. évi Forintos-féle boszorkányper ébresztett fel végre, hogy ekkor titokban ugyan, de mégis drámai módon folyt a felekezetek közti őrségváltás.

A helyzet tehát roppant érdekes, szinte pikáns, mert éppen Caspar tanító utódja, Paul Dauchner szerkesztette az addig ismert, legrészletesebb táblázatot a közép- és a kora újkorban oly annyira népszerű *hét szabad művészetről,* vagy, ahogy ma mondanának *tudományról*. Ezekre hivatkozva állította ugyanis a tanító, hogy helyzete kötöttebbnek bizonyul. Szemben a mesteremberekkel, akiknek szabad választásuk van.

Hogy is van ez? Ugyanis úgy tudtuk, hogy a tudományokat csak *szabad* emberek tanulhatták. Ezek közé tartoztak a nemes és polgári rendűek. Most meg kiderül, hogy a szabad foglalkozásúak sokkal, de sokkal jobban függtek földesuraiktól, a kegyuraktól, esetünkben Kőszegről és annak egyházától, mint a céhekbe tömörült mesteremberek? Bizony így van. A lelkészek, tanítók a kenyéradóik kezében voltak.

Dauchner táblázata elfért egyetlen, sűrűn írt lapra. Valójában a tudományok, a művészetek és a mesterségek idővel változó, egyben rohamosan bővülő kategóriáinak egy változata került a papírívre. Caspar tanító már nem láthatta ezt a latinul készült összefoglalást, mert 1560-ban már nem ő okított a kőszegi latiniskolában. Utódja mégis őt igazolta, hiszen amíg a tudományok művelése nem számítottak örökölhetőnek, addig a mesterségeket át lehetett adni. Ezért magyarázta oly nagy hévvel, hogy őneki *„nincs olyan mestersége, mint a szusztereknek, meg a szabóknak"* – írta. Emiatt emelte ki, hogy őt kora ifjúságától a hét szabad tudományra nevelték. Tehát olyasmit tanult, amit nem lehet csak úgy továbbadni. Ez tette olyan feszültté a viszonyt 1559-ben Caspar tanító és a döntéshozók között.

Hadd emeljek ki önkényesen egy részt a Dauchner-féle táblázatból! Nevezetesen az ún. *septem artes mechanicae,* tehát a *hét szabad mesterség és gyakorlati ismeret* csoportját. Ebben a részletben tűntek fel az olyan dolgok, mint a szabómesterség *(lanificium),* a hadviselés *(militaris),* a hajózás *(nautica)*, a földművelés *(agricultura)*, a gyógyítás *(chirurgia)* és az építészet *(fabrilis ut architectura).* Dauchner az egyébként briliáns táblázatot a bécsi egyetemről hozhatta magával. Onnan, ahol Aeneas Sílvius Piccolimini, a későbbi II. Pius pápa híres, 15. századi, szerelmi történetét is lejegyezte, és a kőszegi formuláskönyvbe írta.[3]

Ahogy a táblázat is mutatja, ezeket a mesterségeket az előkelőbb rangú, *szabad művészetek*, azaz a *tudományok* alá sorolták. Most meg az derült ki, hogy Caspar tanítót hiába taníttatták szülei a hét szabad ismeretre: az *aritmetica, geometrica*, a *musica*, az *astrologia*, a *logica*, a *rethorica* és a *grammatica* oly hangzatos tudományára?

3 MNL VaML KFL Kőszeg város tanácsának iratai. Formularbuch Güns, 1560–1595. 1. köt. fóliószám nélkül.

Igen. Világossá vált, hogy éppen ez műveltség lett a veszte. A mesteremberek a maguk céhes szervezetén és műhelyén belül azonban szabadon tevékenykedhettek. Stingeli – mint említettem – arra panaszkodott, hogy ő nem tud átváltani a szabók és a suszterek mesterségére. Nagyon újszerű kesergés ez. Olyan, mintha egy mai diplomás értelmiségi állását elvesztvén azon siránkozna, hogy nem tud magával mit kezdeni, mert nem ért a kétkezi munkához.

Mindezek ellenére inkább áldozatnak tartom Caspar tanítót, mint az érdekeit egzisztenciális okokból rosszul védő, tudós tanítónak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy 1559 húsvétjára az ő tragikumát az új felekezetek oltalmazói váltották ki. Ezek érvényesítésére – legyen szó az ágostairól vagy a helvétről – új szereplőket keresett a kegyuraságot kezében tartó városvezetés, de az uradalom is. Dauchner, aki Bécsben doktori fokozatot szerzett a római- és az egyházjogban is, nem csak a tanításra állt készen. Lehetett volna belőle akár papi ember, de írás- és jogtudóként a város jegyzője is. Mint ahogy idővel azzá is vált.

Most azonban éppen arra teszek kísérletet, hogy megtudjam, hogy mi is történt 1559-ben. Azt faggatom, hogy miként és miért került szembe egymással az oskolamester és az akkori káplán. Kiváltképpen érdekel, hogy mi az oka annak, hogy a liturgia olyan nagy szerepet játszott ebben a szócsatában.

Nincs szó öncélúságról. Sokkal inkább arról, hogy a helyi, katolikus egyház a reform vagy a reformáció jegyében újjá szerveződő, helyi hatalom szolgálatába szegődött. Gyaníthatóan ezért, mert a katolikus szertartással szemben támasztott igények megváltoztak. Kicsit durván fogalmazva: elavultak. A változás támogatóit inkább a szenátusban kell keresni, mint az uradalomban. Ennek egyszerű az oka, hiszen az uradalmat csak az izgatta, hogy ő jelölhesse a lelkész személyét. Az, hogy a város milyen módon ellenőrzi templomai szertartási rendjét és az azért a káplánnal egyetemlegesen felelős tanítóját, nem nagyon érdekelte. Annak ellenére sem, hogy a magyar ajkú káplánt, Somlyói Simont még neuhofi Nikolaus Jurisics elődje, az uradalmat 1554-ben is zálogoló Christoph Teuffel, az egyébként lutheránus osztrák birtokos hozta Kőszegre. Nincs itt valami ellenmondás? De igen. Az egész folyamatot át- és átszövi a hol nyílt, hol meg rejtett érdekharc.

A GETSZEMÁNI ÁRULÁS LÉGKÖRÉBEN

Az első levél közvetlenül 1559. március 26-ka, azaz húsvét után született. Olvasható benne ugyanis egy olyan rész, amely világosan utal erre. „A *körültekintő, böcsületes és bölcs urak* – kérdezte a tanító – *netán azért bocsátottak el, mert nagypénteken Annásra és Kaifásra emlékeztem és hivatkoztam, miközben semmi kárt nem okoztam és nem tettem tanúbizonyságot tudatlanságról sem?”*.

A levélrészlet áthallásos módon idézte meg az újszövetségi szenvedéstörténet, a passió egy fontos részletét, hiszen az oskolamester azt a saját drámájához hasonlította. A jelenetet csak János evangélista beszéli el. Úgy tudta, Jézust, miután a getszemáni kertben elfogták, először az egykori főpap, Annás házába vitték kihallgatásra. Ezután jutott az ő veje, Kaifás elé, aki akkor a már zsidó főtanács, a 71 tagú szanhedrin élén állt. Hihetetlen indulatok gyűltek fel a főtanács embereiben, hogy Jézust színvallására késztessék. Itt ugyan bűntelennek találták, de miután úgy vallott, hogy ő a Messiás, az isten fia, felhördültek. „*Káromkodott! Mi szükségünk van még tanúkra?*” – kiáltották az Ószövetség hívei, amiért – zsidó szokás

szerint – halál jár. Ezzel a váddal küldték Jézust a római helytartó, Pilátus elé, hogy helyettük ítélkezzen felette.

A kőszegi német tanító úgy érezte, hogy őt is elárulták. Azt magyarázta, sőt, újra és újra ismételgette, hogy a kudarcát végül az okozta, hogy miként tanított a húsvéti ünnepkörben Jézus szenvedéstörténete legmegrendítőbb éjszakájáról. Arról a drámáról, amelyben Jézust nem csak elárulták, de tanítványai is elhagyták, Simon Péter pedig háromszor megtagadta. Az Újszövetség történeteit az evangélisták különféleképpen hagyományozták át. Az Annás–Kaifás-féle jelenetről azonban tényleg csak János evangéliumában lehet olvasni. Abban a változatban, amely a legközelebb áll az ótestamentumi sugallatokhoz. Ahhoz, amely Jézus halálának napját – szemben a másik három evangélistával – nagycsütörtökre teszi. Arra a napra, amikor zsidó szokás szerint a pészáhot ünneplik. A negyedik evangélista így az utolsó vacsora eseményét még csak meg sem említette.

Ebben a János-evangéliumban mondja Jézus Pilátusnak, hogy *„Az én országom nem e világból való. Ha ebből a volna az én országom, harcra kelnének szolgáim, hogy ne kerüljek a zsidók kezére*”. Szép, bibliás mondat ez Jézus égi királyságáról. Egészen bizonyos vagyok abban, hogy a város és egyháza magára vette Caspar tanító kifakadásait, amelyekből a szenvedéstörténet áthallásai olyan nyilvánvalóvá váltak. Ezt azonban éppen a tanító nem vette észre. Sem Pilátus, sem a szanhedrin szerepét nem oszthatta volna ki az ő helyi vezetőire. Mire erre rádöbbent, már késő volt. Eltávolítása már eldöntetett.

Az oskolamester is végzetesen egyedül maradt. Egyszerre került szembe mindenkivel: a káplánnal, a plébánossal és a tanácsnokokkal is. Nem értette, hogy Michael Altz plébános miért nem támogatja úgy az ő iskolai szolgálatában, ahogy azt egy esztendővel korábban, 1558-ban tette. A szenátus pedig ingerülten vette tudomásul, hogy a tanító – ha nem is mondta ki – de az újszövetségi szenvedéstörténethez hasonlította az ő személyes sorsát. A tanító szerint pedig a szenátus cselekedett úgy, mint ahogy azt a szanhedrin, a zsidó főtanács tagjai tették. Úgy fogta fel, hogy őt is színvallásra kényszerítik. A kőszegi oskolamester iskolázott embernek számított. Nem csoda, hogy így gondolta végig a történetét. Keserűségét ráöntötte a káplánra, a plébánosra és a szenátusra is. Így érezte, megteheti. Melléfogott.

A levélrészlet írója tehát egy nagycsütörtöki megszólalásához kötötte azt, hogy vele szemben elveszett a bizalom. Azt gondolta, hogy Somlyói Simon káplán megalázta, a szenátus bölcs urai pedig hitelt adtak a róla szóló pletykának. Szerinte ekkor – húsvét idején, de még az április végi választások előtt – határoztak arról, hogy nem engedik tovább szolgálni. Írásainak egyikében ezzel kapcsolatban szó szerint is említette Krisztus emberré válását *(„Menschenwerdung christi”)*. Sorsát odakötötte tehát a húsvéti misztériumhoz, ezzel részévé tette azon dogmatikai vitáknak, amelyek során megváltak tőle. Függetlenül attól, hogy az evangélisták többsége úgy vélte. Csak János evangélista gondolta azt, hogy tudniillik Jézus a húsvéti bárány, az igazi áldozat, így aztán halála megelőzte a pészachbárányok feláldozását. Ezért nem említette az utolsó vacsorát.

A tanító érezte, hogy elfogyott körülötte a levegő. Ráadásul, mint említettem, rossz hírt kapott. Megtudta, hogy a tanács új perceptort, tanítót készül felvenni. Tehát megvan az utódja, aki nem más, mint Valentin Dauchner tanácsnok rokona, Paul Dauchner. Én már tudom, amit a tanító akkor még nem tudhatott. Azt nevezetesen, hogy a kirchschlagi származású Paul Dauchner személyében Kőszeg legfelkészültebb jogászdoktora lett Caspar Stingeli utóda, aki később nagy karriert csinált a városban. Nem csak a kapcsolat motiválta

az egészet, hiszen Dauchner kivételes jogi felkészültsége – és persze reformhajlama – minőségi cserét ígért.

A Caspar azt állította, hogy a magyarok őt, *„a német kutyát agyon akarják ütni*". Elveszítette a türelmét, kiváltképpen a tanács magyar tagjaival szemben. Úgy érezte, hogy katolikus tanítóságában mindenekelőtt azzal van baj, hogy német ajkú, aki nem tud magyarul. Nem zárom ki, hogy jól látta ezt az etnikai feszültséget. Valósággal frusztrálta a sok kihívás. A dolog természete szerint azonban a maga ügyét mégis csak belülről nézte, a külső okokra így nem láthatott rá. Ugyanakkor bizonyos dolgokat jól érzett meg, hiszen elhárította, hogy ő lenne azért felelős, amiért fellazult a templomi szertartások rendje.

Könnyű lenne etnikai feszültségre terelni az ellentétek mibenlétét. Nem ilyen egyszerű azonban az, aminek itt tanúi vagyunk. A plébániaiskolában latinul folyt az oktatás. A szentmisét is ezen a nyelven tartották, a hívekhez azonban anyanyelven kellett szólni, a szentgyónás alkalmával is. Michael Altz plébános jórészt a német, Somlyói Simon káplán a magyar szentbeszédért felelt. 10 esztendővel később, amikor a plébános már nagybeteg, éppen Paul Dauchner jegyző az, aki az alsó-ausztriai kormányszék biztosaitól már olyan pap jelölését kéri, aki németül prédikál. Cserébe felajánlotta, hogy az uradalom jelölhesse a lelkészt. Tudta ugyanis, hogy a domínium egyetért majd a német módon tartott istentiszteletttel, hiszen a kormányszéki biztos urak – lévén német ajkúak és lutheránusok – egyként azon voltak. Erős túlzás lenne azt állítani, hogy a német tanítóból a város jegyzőjévé vált Paul Dauchner kilépett a semlegesség kényelmes szerepköréből. Aligha.

ELMARADT INSTRUKCIÓ A HARANGOZÁSRÓL

A harangszó a keresztény szertartások legszebb kísérő hangja. Vele szólították a híveket imára, szentmisére, istentiszteletre. Hogy mikor és kinek a dolga lehetett akkor a harangozás, arra vonatkozóan Caspar tanító fontos részletekre derített fényt. A legfőbb ok, ami miatt a „*körültekintő, böcsületes és bölcs urak rá a leginkább megnehezteltek",* a harangozás volt. Még pontosabban amiatt, hogy „*nem jókor, nem az elrendelt időben kondultak meg a harangok*". Azt is a szemére vetették, hogy *„egyszer elmulasztotta, hogy imára hívjon a harangozással."*

A plébános először az óraigazítót bízta meg ezzel. Caspar tanító meg is nevezte benne Hans Finkh személyét, aki az új, ekkor jóváhagyott boradóért *(„Zapfmas")* is felelt. Állítja, hogy egy bizonyos Pilich nevű ember helyett is ő harangozott, mert, mint mondta, egyiküknek sem volt kedve hozzá. A böcsületes község rájuk mégsem neheztelt meg, azért a tanító átvette a feladatot, hogy „*az imára ő harangozzon" („gepet leüt"*).

Így történhetett, hogy végül őt marasztalták el, hogy *„az imára szólító harangozást egyszer túl korán, máskor pedig túl későn*" végezte el. „*Pedig a körültekintő, böcsületes és bölcs urak is tudják, hogy ha akkor éppen nem járt a toronyóra"* – kesergett a tanító. „*Az egyházgondoktól („Zechmeister") is megkaphatta volna a harang óráinak a sorrendjét, továbbá utasíthatta volna, hogy csak előírt napon menjen fel harangozni*" – toldotta meg a mondókáját. Tehát azon a napon, amelyen *„szent keresztény egyház a harangozást elrendelte, hogy az a vallásunk és Krisztus emberé válása díszére váljon"*. Nem az olyan kongatásról van szó, mint amikor a város kapuját felnyitják, vagy becsukját, mondta, hanem az olyan latin nyelvű imaóráról, amelyet így hívnak „*Salutatio angelica*" *(„Angyali üdvözlet")*.

Ez a megtestesülés imádsága, amely Lukács evangéliumából (Lk. 1.26–28) öröklődött át, mi pedig „*Üdvöz légy, Mária*" imádságként ismerünk.

A helyi hívők napi háromszor: a reggeli, a déli és az esti harangozás idején imádkozták a megtestesülés eme angyali üzenetét, amely az üdvtörténet része lett. Az, hogy Caspar tanító az *Angyali üdvözletet* külön kiemelte, az kétségtelenné teszi, hogy ez a harangozás körül felcsapott vita még a tisztán katolikus hagyományok körül folyt. Legalábbis szerinte. Amit a tanító tehát a plébánostól követel, az olyan szabályozás vagy instrukció, amelyben le van írva a harangozás időpontja és mikéntje. De tovább is megy egy lépéssel, amikor azt kérte, hogy foglalják írásba a tanító más egyházi szolgálatát is *(„Andrer meiner Kirchn dienst halben")*, hiszen a plébános ezzel is adós maradt. Nem érdektelen itt megjegyezni, hogy az első instrukció csak 1630-ból maradt ránk Kőszegen.

A harangozás rendjében ma is él egy kivételesen elrendelt harangszó: a déli imára felszólító harangozás. III. Calixtus pápa 1456. június 29-én, tehát Hunyadi János nándorfehérvári győzelme előtt csaknem 1 hónappal kiadott bullájából idézek: „*jel adassék minden hívőnek, hogy imáikkal segítsék azokat, akik a török ellen harcolnak*". Rendelete tehát egybeesett a déli, a hatodik imaórára hívó harangszóval. VI. Sándor pápa 1500-ban pedig azzal újította meg ezt, hogy „*minden időben és fontos helyen*" szóljon ez a jel. „*Minden időben*", azaz örökké.

Akár valós ez a hír, akár legenda, két dolgot ki kell emelni. III. Calixtus pápa imára szólító bullája a nap szokásos, hatodik imaórájára telepedett rá. Vagy talán beépült az akkor elhangzott imák közé? VI. Sándor az egész keresztény világra terjesztette ki a déli harangszót. Mára az egyetemes kereszténység harangozását már csak a szerzetesvilág imaórája követi. A kőszegi, 11 órás harangozás emléke pedig beépült a 9 órakor esedékes ötödik és a déli imaóra közé. Gyanítható, hogy ehhez magasabb egyházihatósági hozzájárulás szükségeltetett. A győri, püspöki széken Mohács óta azonban üresedés volt. Lehet, hogy az engedélyt VII. Kelemen pápa kúriáján adták ki? Ki tudja? Hogy az eseményt benedikálni kellett, azaz áldás kísérhette, az azonban egészen bizonyos.

Kicsinyes dolognak tűnik ez az egész huzavona a harangozás körül, pedig az ügy ennél több figyelmet érdemel, hiszen egyházhatósági jogkörbe tartozott. Gondosan át kellett a Caspar-féle levél többi részét is gondolni. A tanító ugyanis joggal hiányolta a helyi egyházi *instrukciót* a templomi imaórákra és más egyházi szolgálatokra. A harangozás attól függött, hogy miként rendelkezik a plébános. Ha nincs betartható utasítás, és abból bajok keletkeztek, akkor az nem róható fel a tanítónak. Abban az esetben, ha tudott volna mihez igazodni, „*mindig készséget mutattam volna*, *hogy aszerint járjak el"* – tette hozzá mintegy igazolásképpen Caspar tanító, aki ugyanakkor érzi, hogy egy kicsit messze ment.

Caspar tanító személyisége határozottságot sugall. Mégis mintha mentegette volna magát amiatt, hogy az instrukció hiányáért a plébánost tette felelőssé: „*Isten a tanúm* – zárta a levelét – *hogy nem akartam* a *körültekintő, böcsületes és bölcs urakat sem cselekedetben, sem szóban a legkevésbé sem megbotránkoztatni"*. A legalázatosabban könyörög azért, hogy tanítói mellett tartsák meg egyházi szogálatában is „*a fiatalság tanítására és nevelésére*", ehhez kéri *„támogatásukat, védelmüket és oltalmukat" („Protection, schutz vnd schirm").* Mint tudjuk, nem kapta meg. Nem csak rajta múlt.

BÚCSÚ SZENT BENEDEK REGULÁITÓL?

A második, 1559 áprilisában papírra vetett levél több liturgiatörténeti kérdést vet fel. Persze korai újfelnémet nyelven, aminek értelmezése nyelvileg is próbára tesz az embert. A kiadott *Liturgika* adatai azonban sokat segítettek, noha maradtak kétségek a fogalmak megértésében. A tanító hozzáértő módon védekezett a káplán vádjaival szemben, úgyszólván semmit sem hallgatott el, amikor levelét megírta a szenátoroknak.

„*Mintha nem lennék képes sem vesperát, sem misét énekelni*" – panaszkodott Caspar Stingeli tanító a káplánra. „*Mintha szent karácsony napján a templomban nem történt volna obláció, felajánlás"* – védekezett. Úgy tűnik, joggal, hiszen igazságtalannak érezte, ahogy bántak vele. Úgy érzi, a káplán azt mindig kihasználta ellene, amikor a plébános éppen távol volt. Ha ez az érvelés igaz, akkor a káplán azzal is vádolható, hogy rosszhiszeműen támadt rá a tanítóra.

Hogy miként öntötte ki keserűségét a tanító a harangozás ügyében, azt fentebb már leírtam. Különösen fájlalja azonban, hogy a káplán személyében előkelő rangú, papi személy emelt kifogást, miszerint ő arra sem képes, hogy megvárja legalább a prédikáció végét. Meg hogy sem a vesperát (vecsernyét), sem a primát nem énekelte Altz plébános távollétében. Caspar Stingeli tanító tudja, hogy a reggeli, első imaóra, a *príma* alkalmához a *Hiszek egy* is hozzátartozik. Hiányolta káplán a tanító vallásos áhítatát is a mise és a príma idején. A tanító tudva tudja, hogy mi az a szent vagy keresztény áhítat vagy buzgóság, amikor *vesperát*, az *Üdvöz légy, Mária*-t vagy mást kell énekelni. Tisztában van azzal – írja Caspar Stingeli –, hogy mit kell énekelni az istentiszteletek alkalmával, és azzal is, hogy mi illik a vecsernyéhez. Nehezen viseli, hogy a keresztény templomokban nem szabályszerű ceremóniáka rendeltek el.

A levél számos fogalma magyarázatot kíván. Minthogy a görög és a latin mellett a szláv is a liturgikus nyelvek közé került, a keleti, bizánci rítusú egyházban *utrenye* (reggeli istentisztelet) és a *vecsernye* (esti istentisztelet), a nyugatiban pedig a *vecsernye* szó maradt meg a latin rítusú, *esti imaórák* elnevezésére. A *zsolozsma* vagy a liturgiai órák (latinul *hora*) pedig esti dicséretére szól.

A levélben szereplő *Ambt (officium)* már kényesebb kifejezés. Valójában vehetjük úgy is, hogy a fogalom minden liturgikus cselekményre vonatkozhat. Így nevezték a papok és a szerzetesek kötelező imaórának elmondását is, akár kórusban, akár egyedül imádkozták. Az imaórák szerkezetét Szent Benedek *Regulája* alapozta meg, de ezt a világi egyház is átvette. A reggeli dicséret *(prima, laudes)* és az esti vecsernye az imaórák *két sarokpontjának* tekintették. Ez egészült ki a húsvéti *vigilia* az éjszakai imaórájával, a *matutinummal*. Az első imaórát 6 órakor imádkozták. A hatodikra 12 órakor került sor. És így tovább. Na, ezeket a Szent Benedektől átörökölt miserészeket és imaórákat kezdhették ki a szabálytalanul bevezetett ceremóniák – írta a tanító.

Amikor az idők során a *közösségi* ima *egyéni* lett, akkor szerkesztették meg a *breviáriumot.* Minthogy a liturgia eme része *közösségi* jellegű volt, ezért *harangozni* kellett a hívőknek. Ez lett a *zsolozsmázás (liturgia horarum)* lényege. A harang tehát vagy arra szólított fel, hogy a hívők templomba menjenek, vagy arra, hogy ki–ki magában végezze el otthon az imádságát.

Ezeken zsoltárokat, szentírási olvasmányokat és himnuszokat, azaz *officium divinumokat* olvastak és énekeltek. Kérdés marad persze, hogy mit kell Caspar tanító levelének *Ambt*

(officium) kitételén érteni. Azt hiszem, itt *szentmisét*, *egyházi szolgálatot* jelent, mint ahogy az a *Hochamt (nagymise)* szóban mind a mai napig meg is maradt. Erre utal az is, hogy Caspar tanító a vecsernyével együtt kettős tagadásban emlegeti a levelében. Azt állította ugyanis a káplán, hogy a tanító sem a *vecsernyét*, sem a *szentmisét* nem tudja énekelni. Ha ez valamely imaórára vonatkozott volna, nem lett volna szüksége, hogy ezt elkülönítse a vecsernyétől, az esti imaórától. Arról árulkodnak ezek a sorok, hogy a tanítónak sokkal több egyházi szolgálatot kellett teljesíteni – nyilván tanítványaival együtt – mint valaha. Azaz a katolikus plébánia e tekintetben nyomást helyezett a tanítóra. Ha ez így van, márpedig a levélből ez derül ki, erről tudnia kellett a városnak mint kegyúrnak, de az uradalomnak is.

Ami a *himnusz (a szimbólum)* műfaját illeti, láttuk, hogy ez a *Credo*-ra, a *Hiszek egy Istenben* kezdetű imádság niceai zsinaton elfogadott változatára vonatkozik. A levél említ még egy liturgikus imaformát, az *áhítatot (Andacht)*. Az értelmezések szerint ezt a nép nyelvén mondták, amely egyes részegyházak vallási gyakorlatai közé tartozott. A feltűnő az, hogy az áhítatról abban a szövegösszefüggésben fordul elő, ahol Caspar tanító a plébános távollétében folytatott szertartási gyakorlatot említi. Magyarán, a tanító szerint a káplán szabad választásától függött az, hogy tart-e áhítatot vagy sem.

Minthogy Simon káplán magyar volt, fel kell tételezni, hogy az áhítat is magyarul folyt. Maradjunk abban, hogy ez inkább feltételezés. A szertartástörténet szerint hívek az áhítatot előimádkozóval is végezhették. Én bizonyos vagyok, hogy a Szent Jakab-templomban ezt a káplán vezette. Kár, hogy a levél annyira zaklatott, de még nagyobb kár, hogy a liturgia történetében nem igazán vagyok otthon. Hogy miről folyt a két egyházfi között a vita, az azonban, remélem, világos.

IRODALOM

Biblia sacra. Vulgatae editionis. Regensburg–Roma, 1914. XVIII, 1280, [3] p.
Biblikus teológiai szótár. Xavier Léon-Dufour irányításával szerk. Jean Duplacy et al. Bp., 1972. 1518 p.
Gecse Gusztáv: Biblia történetek. Bp., 1981. 405 p.
A keresztény művészet lexikona. Szerk. Jutta Seibert; ford. Harmathné Szilágyi Anikó. Bp., 1986. 328 p.
Várnagy Antal: Liturgika. Bp., 1993. 567 p.
Piccolomini, Enea Silvio: Euryalus und Lucretia. Lateinisch/Deutsch. Übersetzt und herausgegeben von Herbert Rädle. Stuttgart, 1993. 127 p.

Szerzői megjegyzés: A „Történetek könyve – Kőszeg” című mű – amelynek egyik, a reformációról szóló fejezete fentebb olvasható – tudománynépszerűsítő formában és nyelvezetben készül, ezért csak részben használok tételes hivatkozási jegyzeteket. Inkább a felhasznált irodalmakat adtam meg.

KOVÁCS ESZTER KATALIN

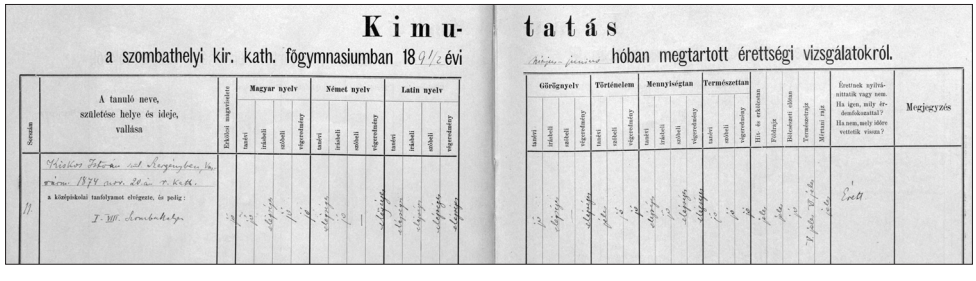
MOZAIKOK KISKOS ISTVÁN (1874–1945) SZOMBATHELYI POLGÁRMESTER ÉLETÉBŐL

1. RÉSZ

A KEZDETEK (1874–1914)

Szergényben született 1874. november 20-án. Édesapja Kiskos Antal, édesanyja Koczián Mária. November 30-án az István Pál Béla névre keresztelték.[1]

1879-től a szombathelyi királyi katolikus, vagyis a Premontrei Rendi Gimnázium tanulója.[2] Az 1886–1887. tanévtől a főgimnáziumi dalárda egyik tagja.[3] Az 1890–1891. tan-

Kimutatás
a szombathelyi kir. kath. főgymnasiumban 18 91/2 évi
hóban megtartott érettségi vizsgálatokról.

Sorszám	A tanuló neve, születése helye és ideje, vallása	Ekkénti magyarázatok	Magyar nyelv				Német nyelv				Latin nyelv				Görögnyelv				Történelem				Mennyiségtan				Természettan				Ill. m. etikáma	Földrajz	Bölcsészeti előism.	Természetrajz	Mértani rajz	Érettnek nyilvánittatik vagy nem. Ha igen, mily érdemkönyvvel? Ha nem, mely időre vetteték vissza?	Megjegyzés
			tanári	írásbeli	szóbeli	végeredmény	tanári	írásbeli	szóbeli	végeredmény	tanári	írásbeli	szóbeli	végeredmény	tanári	írásbeli	szóbeli	végeredmény	tanári	írásbeli	szóbeli	végeredmény	tanári	írásbeli	szóbeli	végeredmény	tanári	írásbeli	szóbeli	végeredmény						
11.	Kiskos István ref. Szergényben Vasm. 1874. évi Nov. 20-án. r. kath. a középiskolai tanfolyamot elvégezte, és polg: I-ső Szombathely		jó	jeles	elégs.	jó	—	elégs.	elégs.	elégs.	elégs.	elégs.	elégs.	elégs.	jó	jeles	jó	jeles	jó	jeles	jó	jeles	elégs.	jeles	jó	jeles	jó	jeles	jó	jeles	jeles	jeles	jeles	Érett	

Kiskos István érettségi bejegyzése
(MNL VaML A Szombathelyi Premontrei Gimnázium iratai. Érettségi kimutatás 11/1891–1892.)

1 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Kemeneshőgyészi római katolikus születési anyakönyv 41/1874.
2 Értesítvény a szombathelyi kir. katholikus főgymnasiumból, 1879–1880. Szerk. Kuncz Adolf. Szombathely, 1880. 93. p.
3 Értesítő a szombathelyi kir. kath. főgymnasiumról, 1886–87. Szerk. Kőfalvi Vidor. Szombathely, 1887. 128. p.
4 Értesítő a szombathelyi kir. kath. főgymnasiumról, 1890–91. Szerk. Kőfalvi Vidor. Szombathely, 1891. 125. p.

évben az ifjúsági segítő egyesület választmányi tagja,[4] a következő tanévben már az alelnöke, valamint az önképzőkör segédkönyvtárosa is.[5] 1892 május–júniusában tett érettségi vizsgát.[6] Iskolájával a későbbiekben is kapcsolatban állt: 1928. június 6-án, amikor megalakult a Premontrei Diákszövetség,[7] az alakuló közgyűlést ő vezette, ahol társelnöknek is megválasztották.[8]

Kiskos István mint tanácsnok, helyettes polgármester, 1911. (MNL VaML Fotógyűjtemény)

1892 őszétől a budapesti Királyi Magyar Tudomány-egyetem joghallgatója,[9] amelyet államtudományi vizsgával és történelmi szigorlattal fejezett be.[10] 1896-ban a győri ítélőtáblára került mint díjas joggyakornok.[11] Rövidesen azonban hazatért Vas vármegyébe, s a szombathelyi királyi törvényszéken gyakornok.[12] 1896. november 16-án Szombathely rendezett tanácsú város aljegyzőjévé választották.[13] Karrierje ettől kezdve felfelé ívelt: 1901. július 25-től Czedera Gyula betegsége miatt a főjegyző helyettese,[14] december 28-tól városi főjegyző,[15] 1902. szeptember 23-án már másodtanácsos,[16] majd Dunst János halála után tanácsnok lett. Az 1902. szeptember 25-ei közgyűlésen első városi tanácsossá választották.[17] 1904. december végén a megyebizottsági választásokon Szombathely második kerületében bizottsági tag lett.[18] 1908. szeptember 16-ai közgyűlésen már helyettes polgármesterként szerepel,[19] amely tisztségben utoljára az 1914. április 23-ei közgyűlésen tűnt fel, amikor nyugdíjazták Brenner Tóbiás polgármestert.[20] A visszavonuló ve-

5 Értesítő a szombathelyi kir. kath. főgymnasiumról, 1891–92. Szerk. Kőfalvi Vidor. Szombathely, 1892. 118. p., 116. p.
6 MNL VaML A Szombathelyi Premontrei Rendi Gimnázium iratai. Érettségi kimutatás 11/1891–1892.
7 A szövetség védnöke Burány Gergely, a csornai premontrei kanonokrend főpapja. A Szombathelyi Premontrei Diákszövetség megalakulása. = Magyarság, 1928. jún. 12. 9. p.
8 Új diákszövetség alakult. = Budapesti Hírlap (továbbiakban BH), 1928. jún. 13. 8. p.
9 A budapesti Királyi Magyar Tudomány-egyetem almanachja MDCCCXCII.-XCIII. tanévre. Bp., 1893. 91. p.
10 Vasmegyei fejek. Szerk., kiad. Halász Imre. Szombathely, 1930. (továbbiakban: Halász, 1930.) 25. p.
11 Hivatalos rész. A győri kir. itélőtábla elnöke ... = Budapesti Közlöny, 1896. jún. 27. 1. p.
12 Halász, 1930. 25. p.
13 MNL VaML Szombathely város képviselő-testületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Szv. Közgy. jkv.), 1896. november 16. 876. p.
14 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1901. július 25. 372. p.
15 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1901. december 28. 469. p.
16 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1902. szeptember 23. 602. p.
17 Tisztujitás Szombathelyen. = Alkotmány, 1902. szept. 26. 4. p.
18 A vasmegyei választások. = Pesti Napló (továbbiakban: PN), 1904. dec. 30. 8. p.; Megyebizottsági választások Vasmegyében. = Pesti Hírlap (továbbiakban: PH), 1904. dec. 30. 13. p.; Szombathelyen és … = Budapesti Napló, 1904. dec. 30. 4. p.
19 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1908. szeptember 16. 383. p. Meghívó.
20 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. április 23. 932. p.

zető gyengélkedése miatt levélben javasolta az utódjának helyettesét, Kiskos Istvánt. A képviselő-testület zöme, a 127 tagból 84 támogatta a jelölést.[21] A levélből Az Est idézett: *„elhatároztam, hogy a polgármesteri állásból távozom s azt a tekintetes képviselőtestületnek rendelkezésére bocsátom, hogy tetterős, fiatal erővel tölthesse be."* [22] Az újság úgy fogalmazott, hogy *„Ez a megokolás, úgy látszik, nyílt demonstráció a reménybeli utód, Kiskos István, ez idő szerint való polgármester-helyettes mellett, a ki hosszú időn át Brenner mellett dolgozott s akivel együtt próbálták helyrehozni a város zilált anyagi ügyeit."*[23] A következő, május 20. napján tartott tisztújító közgyűlésen töltötték be a megüresedett polgármesteri széket, amelyre két szabályos pályázat érkezett: Éhen Gyula ügyvédé és Kiskos István városi tanácsnoké. A név szerinti szavazás során Éhen Gyulával szemben, 46 szavazattal 71 ellenében, Kiskos Istvánt a megyeszékhely polgármesterévé választották.[24] Ezután a város új első embere letette az esküt,[25] majd *„ismertette nagyszabású városfejlesztési programját, melyet a képviselőtestület élénk helyesléssel fogadott."*[26]

A PROGRAM – „A VÁROST ÖNZETLENÜL KÍVÁNOM SZOLGÁLNI"[27]

Kiskos a program bemutatása előtt röviden összefoglalta céljait: *„A közjóra irányuló tevékenységemet tervszerűen meghatározott ütemben egymást követőleg akarom kifejteni, mert csak egy teljes egészet alkotva remélhetem törekvésem céljának elérését, városom további fejlődését és jövendő nagyságát."*[28] Az élet csaknem minden szegmensére kiterjedő terveiben a város további modernizálását tűzte ki célul:

- ügyosztályok létrehozása élükön egy–egy tanácsnokkal, mellette a főjegyző és a jegyző,
- a kezelési hivatalok felügyeletére egy irodafelügyelői állás szervezése, amely hatáskörébe kívánta vonni többek között a közigazgatási és árvaügyi kezelés felügyeletét és ellenőrzését,
- a műszaki igazgatás átszervezése, egy újabb mérnöki állás létrehozása az egyre szaporodó építkezések miatt, valamint egy ellenőrző közeg kialakítása,
- az adóhivatal és a számvevőség szétválasztása úgy, hogy az adóhivatalnak csak az ellenőrző funkciót hagyja meg,
- a hatékonyabb ügyintézés érdekében hivatali óra bevezetése a városházán, amikor az ügyeket intézheti a lakosság,
- a városias jelleg emelése érdekében egy új városháza mielőbbi felépítése, a Stadler-féle ház befoglalásával, amelyre tervpályázat kiírását javasolta,
- a szervezési teendők mellett, velük párhuzamosan a város anyagi, erkölcsi, szellemi tovább haladását serkentő munka megindítása,
- a városi kölcsönök mielőbbi törlesztése,

21 Uj polgármesterek. = Pécsi Napló (továbbiakban PéN), 1914. ápr. 23. 1. p.
22 Polgármesterválasztás Szombathelyen. = Az Est, 1914. ápr. 21. 4. p.
23 Uo.
24 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. május 20. 948. p.
25 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. május 20. 946–949. p.
26 Polgármester-választás Szombathelyen. = BH, 1914. máj. 21. 19. p.
27 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. május 20. 954. p.
28 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. május 20. 950–951. p.

- a város közszükséglete, lakosai nagy része által használt üzemek, mint a gázgyár, villamosmű és temetkezési vállalat községesítése: a gázgyárat meg kell váltani, önálló villamosművet kell létrehozni, ha nem lehet előnyös szerződést kötni, temetkezési vállalatot kell létesíteni,
- a városi jövedelmek szaporítása: a telekérték emelkedési adó bevezetése, a piaci helypénz emelése,
- a helyi ipar és kereskedelem élénkítése: a helyi üzemeknek konkurenciát nem jelentő üzemek áttelepítése,
- a városi kisgazdák munkájának megkönnyítésére a dűlőkhöz vezető utak karban tartása,
- a közegészség fenntartása, a köztisztaság ápolása: az aszfaltburkolatok tisztítása, a szemét megsemmisítése,
- aszfalt gyalogjárdák építése,
- városrendezési terv készítése, amellyel lehetővé válik a végleges csatornahálózat kiépítése, valamint a csatorna és szennyvizek tisztítása,
- városterv pályázat kiírása,[29] amelyben fontosnak tartotta Kámon és Gyöngyössziőllős[30] fejlődésének módjait is belevenni, hiszen így tud Szombathely is fejlődni,
- a vezetékes víz vastalanítása, az emelkedő vízszükséglet kielégítése,
- parkok, sétálóhelyek létesítése, gondozása,
- Perint patak medrének tisztítása,
- közvágóhíd, ehhez kapcsolódóan jéggyár felállítása, városi tejcsarnok létesítése,
- járványkórház építése, melynek fele költségét az államkincstár fedezi,
- Tuberkolosis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület gyermekotthonának felállítására adandó építési segély,
- építési szabályrendelet készítése,
- rendőrség és tűzoltóság fejlesztése,
- közsegélyre szoruló szegények ellátása,
- iskolaépítések: polgári leányiskola, I. és III. kerületi elemi iskola, új községi elemi iskola, felsőkereskedelmi iskola kibővítése, tanonciskola, városi zeneiskola megépítése.[31]

„Nagy és nehéz munka ez, de amelyet kellő ügybuzgalommal és a városi adófizetőknek súlyosabb megterheltetése nélkül, a józan takarékosság elvének figyelembe vételével, az idő és szükségesség követelte ütemben kívánok csak végrehajtani.”[32] – fejezte be mondanivalóját.

A tetszetős tervek végrehajtásának megkezdését keresztbe vágta a világháború kitörése. A város új, megoldandó feladatok elé kellett nézzen.[33] Az 1915. december 18-ai tisztújító közgyűlésen a polgármesteri állásra egyedül pályázó Kiskos István megválasztása utáni beszédében már ekképpen nyilatkozott a másfél évvel korábban bemutatott programja megvalósításáról: *„Sajnos a világesemények tornyosulása mellett eltörpült szerény tervem*

29 A témában lásd *Horváth Ferenc:* Szombathely város harmadik városrendezési terve. = Vasi Szemle, 1970. 3. sz. 429–441. p.; *Melega Miklós:* A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. Szombathely, 2012. (továbbiakban: Melega, 2012.) 82–84. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 5.)

30 Gyöngyössziőllőst 1933-ban, Kámont 1950-ben csatolták Szombathelyhez. *Kovacsics József:* Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 4. Vas megye. Bp., 1993. 122., 154. p.

31 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. május 20. 954–962. p.

32 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. május 20. 963. p.

33 Melega, 2012. 65. p.

megvalósíthatásának kérdése, elhallgatott tépelődő lelkem, mert belékerültünk a borzalmas világháborúnak forgatagába, elültek a szenvedélyek, a pártoskodások, mert a nemzet léte forgott veszedelemben […] a hatóságok is bevetették a formalitások nehézkes kereteit, számukra is új hatáskört jelölt ki az új élet, a háború sietett a hadbavonultak családai segélyezésére, és a lakosság élelmezésének biztosítására. Gondozója lett a harcolók családjainak és közvetítője az elsőrendű életszükségleteknek. Ebben merült ki az én tevékenységem is és kell hogy folytatódjon a háború bizonytalan tartama alatt is. Ennek folytán mai megválasztásom alkalmából nem is adhatok annyira programot, mint inkább beszámolót tartok."[34]

A Városok Lapja az újraválasztás hírül adásakor a következőképpen fogalmazott Szombathely első emberéről: *„Az a tüntető bizalom és lelkesedés, amely a polgármester választásnál megnyilvánult, méltó elismerése annak a lankadatlan tevékenységnek, amit Kiskos István rövid polgármesteri működése alatt kifejtett.* A *nehéz háborús viszonyok között Kiskos nemcsak derekasan megállotta helyét, de különösen a közélelmezés terén kitűnő városvezetőnek bizonyult."*[35]

A VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ ÚJ FELADATOK

A VILÁGHÁBORÚ ÉS A MEGYESZÉKHELY

1914. július 28-án kitört háború gyors lefolyásában való bizakodás kezdetben érezhető volt a megnyilatkozásokban. Az 1914. augusztus 3-ei közgyűlésen a polgármester még úgy fogalmazott, hogy a fontosabb ügyek tárgyalását a békésebb időkre halasztja, hiszen a képviselők közül is többen honvédelmi kötelességüknek tettek eleget.[36] A lelkesedés jól látszódott a Budapesti Hírlap 1914. december 3-ei tudósításából, amely szerint Belgrád (ma: Beograd, Szerbia) elfoglalásakor Szombathelyen is ünnepséget szerveztek, ahol Ernuszt József főispán és Kiskos István polgármester lelkesítő beszédet tartott.[37]

Ősszel azonban már kezdtek mutatkozni a problémák: elsőként 1914 októberében az élelmiszerárak emelkedése.[38] Az 1914. december 3-ei közgyűlésen már beszámolt a polgármester, milyen intézkedéseket tett a drágaság enyhítésére: egyeztetett a város kereskedőivel, hogy a lakosság az alapvető élelmiszerekhez a lehető legalacsonyabb áron jusson hozzá, valamint a városi pénzintézetek előlegezésével a város lakosságának ellátásához burgonyát, szenet és sót rendelt. A termékek elhelyezésére 1700 korona költségből egy raktárat építtetett. További tervei között szerepelt tej- és húscsarnok létrehozása.[39] Az intézkedésektől például a burgonya árának mérséklődését várták.[40]

Az 1915. októberi rendkívüli közgyűlésen 100.000 korona hadikölcsön jegyzését, valamint a Közélelmezési Központ létesítésére 50.000 koronát szavaztak meg.[41]

34 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. december 18. 215–218. p.
35 Tisztújítás Szombathelyen. = Városok Lapja (továbbiakban: VáL), 1915. dec. 25. 421. p.
36 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. augusztus 3. 1030. p.
37 Belgrád elestének hatása. = BH, 1914. dec. 3. 9–10. p.
38 Városi burgonya. = VáL, 1914. okt. 17. 497. p.
39 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1914. december 3. 1101–1102. p.
40 Városi burgonya. = VáL, 1914. okt. 17. 497. p.
41 Szombathely… = Az Ujság, 1915. okt. 30. 20. p.

Decemberben bejelentette a polgármester, hogy az 1916. évi költségvetést csak a februári közgyűlésen tudja beterjeszteni. A háború miatt viszont az 1914. évi költségvetést 16.270 korona mínusszal zárták le, amelyet az 1915. évi megtakarításból kívántak fedezni.[42]

1916 augusztusában Kiskos István beszámolt városa háborús helyzetéről. E szerint a vasi megyeszékhely maximálisan támogatta az államot és a hadsereget, mindenki bevonult, akit behívtak, nagyértékű hadikölcsönt jegyeztek. Ám Szombathely lakosságának a nagy része szenvedett a háború miatt, hiszen a megélhetési viszonyok egyre nehezebbé váltak. A kisipar is nehéz helyzetbe került, s csak néhány kereskedő és iparos gazdagodott. A termelési ágazatok a hadiszükségletet elégítették ki, emiatt a munkások jobb körülmények közé jutottak. *„Az általános helyzet tehát kielégítő.* A *megélhetés bár nehéz, igényeinket a háborús idők nehézségeihez viszonyítva le kellett szállítanunk, de nyomor, vagy szükség nincs a városban.”*[43] – fogalmazott.

Ugyanekkor a városi közgyűlés egyhangúlag 4000 korona jutalmat szavazott meg a polgármesternek, meghálálva a közélelmezés tekintetében tett sok fáradozását, amellyel a város lakossága a piaci árnál olcsóbban jutott hozzá a legszükségesebb élelmiszerekhez.[44] A jutalmat dr. Náray-Szabó László terjesztette a közgyűlés elé.[45]

1917 decemberében még mindig komoly fejtörést okozott a közellátás. Kiskos István a városok kongresszusán néhány hónappal előbb azt szorgalmazta, hogy a rendezett tanácsú városok közélelmezését önállósítsák, hiszen a megyei közvetítés mind az alispánnak, mind a városnak nehézkes, s egyben felesleges bürokrácia. Így azt kérte, hogy a rendezett tanácsú városoknak tegyék lehetővé a közélelmezési minisztériummal való közvetlen tárgyalást. Az elképzelést az Országos Közélelmezési Minisztérium is támogatta.[46]

1918 szeptemberében Szombathelyen már nagyszabású ünnepséget szerveztek a katonai özvegyek és árvák megsegítésére, amelyen több királyi főherceg és főhercegnő is részt vett.[47] A korabeli sajtó tudósítása szerint ott volt Mária Terézia főhercegasszony, a király nagyanyja, Mária Anna királyi hercegasszony, a királyné édesanyja, valamint a királyné testvérei, Mária Antónia és Izabella főhercegasszonyok, Félix és René főhercegek.[48]

KÖZELLÁTÁS – GABONAFÉLÉK ÉS LISZT

A város 1915 februárjában a tej, tojás, hús és liszt ellátását a felügyelete alá vonta. A február 4-ei közgyűlésen számolt be Kiskos, milyen intézkedések születtek minisztériumi szinten a gabona és liszt mennyiségének növelésére. E szerint fél évre meg kell állapítani a szükségletet és a hiányzó mennyiséget a minisztérium pótolja, majd ezt a város malmaiban őrölik

42 Szombathely város… = Az Ujság, 1915. dec. 5. 35. p.
43 Nyilatkozatok a város és vármegye háborús életéről. (A polgár mester Szombathelyről.) = Az Ujság, 1916. aug. 27. 9. p.
44 Jutalom egy polgármesternek. = VáL, 1916. aug. 12. 693. p.
45 Négyezer korona jutalom egy polgármesternek. = Szeged és Vidéke, 1916. aug. 8. 5. p.
46 Kaposvár önálló közélelmezése. A városok kongresszusának sikeres akciója. = Somogyvármegye (továbbiakban: Svm.), 1917. dec. 2. 3. p.
47 A királyi család Szombathelyen. = PéN, 1918. szept. 24. 2. p.
48 A királyi család tagjai Szombathelyen. = Az Est, 1918. szept. 21. 4. p.; A királyi család hat tagja Szombathelyen. = Az Est, 1918. szept. 24. 5. p.; A királyi család tagjai Szombathelyen. = 8 Órai Újság, 1918. szept. 21. 4. p.; A királyi család tagjai Szombathelyen. = BH, 1918. szept. 21. 6. p.; A királyi család tagjai Szombathelyen. = Magyarország, 1918. szept. 21. 6. p.

meg. A napi adagot fejenként egyharmad kilogrammban szabták meg, így Szombathely 30.000 lakosát figyelembe véve napi 1 vagon[49] gabonanemű kellett, 6 hónapra így 180 vagon.[50] A polgármester a lisztkereskedőkkel folytatott tárgyalás után megállapodott velük, hogy ezentúl meghatározott áron lehet csak a helybeli malmokban megőrölt lisztet az utalvánnyal rendelkező szombathelyi lakosoknak eladni, méghozzá napi egyharmad kilogrammot fejenként.[51] Az első utalványok március 1–7. tartó időszakra vonatkoztak, s háromféle lisztet lehetett rajta vásárolni együttesen. Az egy utalványra vásárolható liszt mennyiségét táblázatos formában állapították meg, amely azonban ugrásokat tartalmazott, nem az egy főre jutó liszt mennyiséget szorozta be a családtagok számával.[52] Szeptemberben értekezleten tárgyaltak a liszt minőségének javításáról, azonban megállapodás ekkor még nem született.[53] Mindenesetre a következő évi termés biztosítása érdekében a földművelésügyi miniszter által kiadott rendelet végrehajtására Szombathelyen a polgármester vezetésével gazdasági bizottságot alakítottak. Ennek célja, hogy azokat a területeket, ahonnan az őszi vetés kiveszett vagy parlagon hever, újra művelés alá vonják.[54]

A gabonaellátás sikerességéről a következő, március 4-ei közgyűlésen számolt be, miszerint 15 vagon búza, 10 vagon árpa, 10 vagon rozs mellett Öttevényről még plusz 2 vagon búza érkezését várták, így a lakosság liszttel való ellátása biztosítva lett.[55] Áprilisban már arról beszélt, hogy a földművelésügyi miniszter további 50 vagon tengerit utalt ki Szombathelynek, amellyel az új termésig, augusztus 15-ig előreláthatóan megoldotta a lisztellátást.[56] A gabona őrlésére a körmendi gőzmalommal kötött szerződést, melynek értelmében a malom a maximális áron vette át a gabonát, maximális áron adta vissza a lisztet, viselte az összes szállítási költséget és métermázsánként[57] 40 korona térítést adott, a város ezzel körülbelül 40.000 korona extra jövedelemhez jutott. A szerződés ellen dr. Geszner Imre emelt kifogást, mondván, hogy házi őrlésben célszerűbb lett volna a gabona darálása. A polgármester válasza után azonban a képviselő-testület jóváhagyta a megkötött szerződést.[58]

1915. augusztus 5-ei közgyűlésen tárgyalták a város liszttel való ellátását. A képviselő-testület a kormánytól kívánt vásárlási jogot szerezni 400 vagon gabonára, amelyre 200.000 koronát biztosítottak volna a polgármesternek. A lisztkereskedők kérését, miszerint a gabonát adják át nekik a szükséges liszt mennyiségével, s ők azt megőröltetik, Kiskos nem támogatta. A közgyűlés végül úgy határozott, hogy 1916. augusztus 15-ig beszerzik a gabonát. Első körben az 1915. szeptember 15. napjáig szükségeset, majd figyelve az árváltozásokra, fokozatosan a többit is. Az őrlésre vonatkozóan a polgármestert bízták meg árajánlatok bekérésével. Az így előállított lisztet a helyi kereskedők útján kívánták árusítani úgy, hogy ne a legmagasabb ár felett kapja meg a vevő, de még a kereskedőnek is legyen a haszna rajta.[59]

49 1 vagon = 10 tonna, 1 t = 1000 kg.
50 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. február 4. 4. p.
51 Szombathely lisztellátása. = PH, 1915. febr. 23. 10. p.; Szombathely lisztellátása. = BH, 1915. febr. 23. 18. p.
52 Szombathely város lisztellátása. = BH, 1915. febr. 26. 14. p.
53 A liszt minősége. = BH, 1915. szept. 23. 16. p.
54 A gabona- és lisztkészlet és a termés biztosítása. = BH, 1915. febr. 14. 24. p.
55 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. március 4. 30. p.
56 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. április 1. 48. p.
57 1 métermázsa = 100 kg.
58 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. június 4. 79–81. p.
59 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. augusztus 5. 84/1915. 103–110. p.

A szeptember 13-ei közgyűlésen számolt be Kiskos a fejleményekről: versenytárgyalási kiírást tett közzé a gabona beszerzésére, szállítására és őrlésére. Erre összesen öt pályázat érkezett: a Bach-hengermalomtól, Holczer Mártontól, a Szórádi-féle malomtól, Ungár Zsigmondtól és a körmendi gőzmalomtól. Legutóbbi határidő lejárta után adta be ajánlatát, a két első pedig csak őrlésre tett javaslatot, beszerzésre nem, így a maradék kettőből, a Szórádi és az Ungár malom ajánlatáról tárgyaltak a pénzügyi bizottság előtt. A két versenytárs ezután a sajtóban sorra jelentette meg a pótajánlatát. Végül a pénzügyi bizottság a város szempontjából jóval kedvezőbb Szórádi-féle ajánlatot javasolta elfogadásra, amelyet a képviselő-testület jóvá is hagyott.[60] A malom felé a megrendelőlevelet az október 7-ei közgyűlésen tárgyalták s egyben jóvá is hagyták.[61]

A Szórádi malommal kötött szerződés 1916 év elején lejárt. Ekkor a kormány határozata szerint a gabonát a budapesti árakon a Haditermény Rt. szállította, így a liszt árának 5%-os emelkedését jósolták. A polgármester azonban biztosította a képviselő-testületet, azon lesz, hogy ez az emelkedés kevésbé sújtsa a szegényebbeket. A növekedésnek 70%-át a nullás és a főzőlisztre, 30%-át pedig a kenyérlisztre kívánta hárítani.[62]

1916 őszén a polgármester a lisztellátás nehézségeinek kiküszöbölésére 30 vagon burgonyát vásárolt a Burgonya központnál, valamint 6 vagont a taródházi uradalomtól. A kilogrammonkénti árat 20 fillérben határozta meg a város lakosságának.[63]

1917-ben nem termett a lakosság ellátásához elégséges gabona Szombathelyen és környékén, ezért kérték az Országos Közélelmezési Hivatal engedélyét a Szombathelyi és a Vasvári járásban való vásárláshoz.[64] Ezt az engedélyt nagy nehézségek árán, de megkapta a város, így a már lekötött gabonát meg tudta vásárolni. Az őrlés a vevő tetszése szerinti malomban történhetett.[65] Erről a kedvezményről a Pécsi Napló is tudósított.[66]

1918. október 3-án a közgyűlésen a polgármester bejelentette, hogy az eddig megállapított 18 vagon lisztszükségletet ezután gabonában fogja a város kapni, az alispán előzetes ígérete szerint.[67]

A liszttel való ellátás érdekében 1918 novemberében a főispán és az alispán engedélyével az Export malom, az Ungár malom és a körmendi malom készletéből vásároltak 230 vagon gabonát.[68]

A háború után, 1919. augusztus 28-tól a városi tanács a finomliszt árát 5 korona 60 fillérben, a kenyérlisztét 1 korona 60 fillérben állapította meg kilogrammonként.[69] Az év végén liszthiány lépett fel. A rendelkezésre álló 5 és egynegyed vagon liszt 8–9 napra volt csak elegendő, így gyors közbelépést sürgetett a Vasvármegye.[70]

A gabonahiányból fakadó gondok orvoslásának egyik lehetséges módszerét az 1919. december elején tartott ankéton abban látták, hogy a termelőnek iparcikket adnának a

60 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. szeptember 13. 121/1915. 147–164. p.
61 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. október 7. 128/1915. 172–173. p.
62 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. február 3. 253. p.
63 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. október 5. 428. p.
64 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 2. 753–754. p.
65 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 27. 150/1917. 786–787. p.
66 Ahol megengedték a szomszédos területen való bevásárlást. = PéN, 1917. aug. 24. 5. p.
67 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. október 3. 305. p.
68 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. november 21. 341. p.
69 Uj lisztárak. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm), 1919. aug. 27. 8. p.
70 Szombathely lisztkészlete. = Vvm, 1919. dec. 6. 6. p.

gabonáért cserébe, azonban az ország iparcikket csak külföldről tudott volna beszerezni, s nagyobb probléma volt, hogy nem is minden országban fogadták el a magyar valutát. Így a felszólaló kormánybiztos, Térfi Béla azt látta megoldásnak, ha összeszedik a gabonát és úgy osztják szét, hiszen kiemelkedő fontosságú a főváros ellátása.[71]

1919. december 15-e után csak november 1-jétől kiállított liszt- és sójegyeket lehetett beváltani.[72]

KÖZELLÁTÁS – HÚS ÉS ZSÍR

Az 1915. március 4-ei közgyűlésen Kiskos István elmondta, hogy az általános drágaság miatt a hatóságoknak kötelessége foglalkozni a húsneműk árával. Bár a sertéshízlalás némi kockázattal jár, a polgármester véleménye szerint mégis bele kell kezdenie a városnak, nehogy élelem nélkül maradjon és éhezzenek a lakosok. Azonban csak a megfelelő mennyiségű takarmány beszerzése után látta értelmét elindítani a vállalkozást. A képviselői hozzászólások elsősorban a takarmányhiány miatt aggódtak, de üdvözölték az ötletet. A sertéseket Bihar vármegyéből, Budapestről, Győrből és természetesen Szombathely környékéről kívánta a város első embere beszerezni. A közgyűlés egyhangúan elfogadta a javaslatot, s felhatalmazták a polgármestert a hetenkénti sertésbeszerzésre. Az állatokat a tervek szerint a sertéshizlaló részvénytársaság Zanati úton lévő, ingyenesen felajánlott telepén dolgozták fel, majd a városban mérték ki. A képviselő-testület fontosnak tartotta, hogy a nyári időszakra biztosítva legyen a lakosságnak a sertéshús és a zsír megfelelő mennyisége, ugyanakkor egyet értettek, hogy csak az elégséges takarmány beszerzésekor lehet nekilátni a tevékenységnek. A kukorica és az árpa, valamint a sertések beszerzéséhez 100.000 koronát adtak a polgármesternek különféle alapokból[73] takarékpénztári kamatra.[74] Azonban addig, amíg ebből húst tudnak teremteni, felhatalmazták a polgármestert, hogy 8000 korona értékben vásároljon hízott sertéseket.[75]

Az áprilisi közgyűlésen beszámolt a polgármester, hogy a hízott sertések beszerzése és kiosztása a lakosságnak a magas ár miatt nem lehetséges, ugyanakkor a 400 db sovány sertés hízlalása igen, hiszen a megfelelő kukorica is rendelkezésre állt már.[76]

A június 4-ei közgyűlésen bejelentette Kiskos, hogy a korábban vásárolt 420 darab sertés ára 125.000 korona volt a kapott 100.000 koronával szemben, de kérte, hogy még további 90.000 koronát bocsássanak rendelkezésére, amelyből 223 darab sertést tud vásárolni. Ezzel látta teljesen biztosítottnak a város hús és zsír szükségletét. A sertéstelepen már június végére 87 darab sertést lehetett a város rendelkezésére bocsájtani, amelyek közfogyasztásra házi kezelésben kerültek.[77] Júliusban a Népszava már arról számolt be, hogy 650 sertést hizlalnak a városiaknak.[78] A szeptemberi közgyűlésen további 200 darab sertés vásárlásra kért felha-

71 Térfi kormánybiztos Szombathelyen. = Vvm, 1919. dec. 7. 2. p.
72 Liszt- és sójegyek beváltása. = Vvm, 1919. dec. 14. 5. p.
73 Gőzhengeralap 5000, illemhelyfelállítási alap 10.000, szegényalap 5000, tiszti nyugdíjalap 10.000, tűzoltósegély alap 5000, Birhány-alap 10.000, Horváth Boldizsár alapítványa 10.000, Nigsty hagyaték és sírbolt alap 12.000, színház alap 8000, Brenner János alapítványa 10.000 korona.
74 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. március 4. 32/1915. 34–40. p.
75 Szombathely sertéseket hizlal. = VáL, 1915. márc. 6. 81. p.
76 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. április 1. 48. p.
77 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. június 4. 70/1915. 83–86. p.
78 Városi sertés és fagyasztott fácán a húsdrágaság enyhítésére. = Népszava, 1915. júl. 4. 9. p.; Városi sertés, meg fagyasztott fácán a húsdrágaság enyhítésére. = Az Est, 1915. júl. 4. 11. p.

talmazást a képviselő-testülettől. Bejelentette továbbá, hogy eddig 285 darab sertést mértek ki, s az eladási ár nemcsak a kiadásokat fedezte, de tartalékot is képzett.[79] Az október eleji közgyűlésen aztán beszámolt, hogy 48 darab sertést sikerült vásárolni, s még további 150 darabot szeretne.[80]

1916 tavaszán a polgármester bejelentette, hogy 282 sovány, 40 majd 70 hízott sertést vásárolt a város számára.[81] Április 6-án arról számolt be a közgyűlésen, hogy az újabb beszerzések után 472, hízott sertésekkel 592 darab áll a város rendelkezésére, amelyek neveléséhez a szükséges takarmány is adott. 1915 májusa és 1916 márciusa között a felhizlalt és kimért sertések, valamint az üzem költségvetése az alábbiak szerint alakult: bevétel 561.237 korona 42 fillér, kiadás 519.319 korona 24 fillér, így 41.918 korona 18 fillér nyereséggel zárt.[82] 1916. május 10-én a polgármester Pécsen járt, ahol városa részére sertéseket vásárolt.[83] 1916 októberében újabb 103 sertést vett.[84]

1917. április elején 142 sertés volt a hizlaldában. Ezek levágását még elhalasztották abban bízva, hogy nagyobb súlyt szednek fel. A polgármester ugyanakkor utasította a főszámvevőt további 60 hízott sertés beszerzésére. Az állatoknak nagy utánajárással sikerült takarmányt szerezni, így 300 sertésnek lett eleség.[85]

A zsírellátást Budapestről oldották meg, s közben megkezdték a sertések levágását, majd a szalonnák kimérését. A margarint, a zsírt és a szalonnát egyenlő arányban mérték ki. A sertéshízlalást 1918. február végéig tervezték. Közben további 270 darab sertést vásárolt a polgármester kölcsönből. Ekkortól a Sertéshízlaló Rt. vette át a nevelést, hiszen már nemcsak a hús kiegészítése a feladat, hanem a pótlása is. Ehhez pedig szakszerű vezetés kellett,[86] az igazgatóságában a polgármester és helyettese is helyet foglalt.[87] Ugyanakkor a magánsertéshízlalást is támogatták, ehhez a főispán augusztus 25-ei ígérete szerint a lakosság kapott gabonát.[88]

A sertéshús mellett egy országosan is nagy port kavart ötlettel állt elő Kiskos, mégpedig a fácán beszerzéssel. 1915 júniusában kérték a szombathelyieket, hogy az augusztus közepéig szükséges fagyasztott fácánmennyiségüket jelentsék le a nagymennyiségű rendelés miatt. A fácánokat kedvező áron tudták így beszerezni, s azokat a jéggyár hűtőkamrájában tárolták.[89]

A szombathelyi polgármester közélelmezési taktikájának híre szállt. Kolozsvár polgármestere tanácsot is kért tőle, amelyre Kiskos István válaszában tájékoztatta a vasi megyeszékhelyen tett lépésekről.[90] Miskolc polgármestere is érdeklődött a fagyasztott fácánbeszerzésről.[91] 1915 nyarán a sertés mellett a fácánhúsellátás is folyamatos volt.[92]

79 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. szeptember 13. 146. p.
80 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. október 7. 171. p.
81 Szombathely város képviselőtestületének. = Az Ujság, 1916. ápr. 9. 36. p.
82 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. április 6. 43/1916. 287–290. p.
83 A szombathelyi polgármester Pécsett. = PéN, 1916. máj. 11. 4. p.
84 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. október 5. 428. p.
85 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. április 5. 576–577. p.
86 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 27. 150/1917. 787–789. p.
87 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 2. 754–755. p.
88 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 27. 150/1917. 787–789. p.
89 Szombathely … = PH, 1915. jún. 12. 11–12. p.
90 Kolozsvár köszönete a szombathelyi polgármesternek. = VáL, 1915. júl. 3. 218. p.; Szombathely fácánjai. = Magyarország, 1915. júl. 13. 3. p.
91 Miskolc is Szombathelyen érdeklődik fácánokért. = VáL, 1915. júl. 17. 233. p.; Ahol nincs marhahús, ott jó a fácánpecsenye is. = PéN, 1915. júl. 13. 6. p.; Szombathely fácánjai. = Magyarország, 1915. júl. 13. 3. p.
92 Városi sertés és fagyasztott fácán a húsdrágaság enyhítésére. = Népszava, 1915. júl. 4. 9. p.; Városi sertés, meg fagyasztott fácán a húsdrágaság enyhítésére. = Az Est, 1915. júl. 4. 11. p.

1915 ősszel, megelőzendő a marhahús árának emelkedését, marhahúskonzervet vásároltak, hogy biztosítsák a város közélelmezését.[93]

1917 nyár végére a gabonaellátás mellett a zsír és húsellátás is akadozott. Miután tudomást szereztek róla, hogy egyes iparosok túl sok zsírt halmoztak fel, razziát tartottak, s az így előkerült zsír egy ideig fedezte a szükségleteket. A városnak augusztus elején 213 darab sertése volt, amelyeket azonban még hizlalni kellett. A Hadi Termény Rt. 60 hízott sertést utalt ki a városnak, amelynek szalonnájából el tudták látni azokat, akik a lefoglalt zsírból nem kaptak. További 203 darab sertés, amelyeket az Edenhofer cégtől vásároltak, vágásra került, így a zsírszükséglet 1918. február 28-ig biztosítva lett.[94]

A sertések hízlalásához 1917 őszén már árpát nem, csak 37 vagon kukoricát tudtak beszerezni takarmányozás céljára az Országos Közélelmezési Hivataltól. Az izraelita lakosságnak 16 vagon kukoricát biztosítottak libahízlalásra, a Sertéshízlaló Rt. részére pedig 2400 darab sertés hízlalásához elegendő kukoricát adtak.[95]

Sertés- és libahízlaláshoz 1918 őszén 36 vagon árpát és 112 vagon tengerit kérelmezett a város, ebből 12 vagon előleget szerettek volna. Ezen kívül a város részére 275 darab sertés hízlalása volt folyamatban, közülük 150 darab levágását október 10-én kezdték meg. Ezzel 2 hónapra oldódott meg a hús és a zsírellátás. A további szükségletekre 2000 darab sertés kiutalását kérték, de az októberi közgyűlésig nem sikerült ezt elintézni.[96]

Az 1915 áprilisi közgyűlésen ismertette a polgármester a városi húspártoló és hússzék felállításának szükségességét. E szerint a hússzéken a kényszervágott állatokat és a fogyasztásra még alkalmas húsokat mérnék ki, míg a pártolóban az ártalmas húsokat tennék közfogyasztásra alkalmassá. Ennek megvalósításához 5000 koronát kellett kölcsönözni a városi szegényalapból. A képviselő-testület egyöntetűen megszavazta az elképzelést.[97]

1916 év elején a sertésüzem létesítése már a befejezéshez közeledett. A februári közgyűlésen tájékoztatta a képviselő-testületet a polgármester, hogy ifj. Heinrich Mór a tiszteletdíját nem fogadta el, ezért egy gyűrűt vásárolt neki hálából a város. E körül heves vita bontakozott ki, de végül a képviselő-testület elfogadta a polgármester által mondottakat.[98]

1916. október 5-én a sertéshizlaló telep újabb 1 évre történő bérbevételéről döntöttek. A szerződést 1917. március 1. és 1918. február 28. közötti időre tervezték, évi 10.000 korona bérleti díjért, negyedéves fizetéssel.[99]

KÖZELLÁTÁS – TEJ ÉS TOJÁS

1915. június elején a város első embere a kávésokkal és a cukrászokkal tárgyalt, amelynek során kérte, hogy mérsékeljék a tojás és a tej felhasználását, mert arra a közélelmezés szempontjából nagyobb szükség van, mint a belőlük készített fagylaltra. Az értekezleten megállapodtak, hogy június 15-től csak gyümölcsfagylaltokat készítenek, így napi 800 tojás és 100 liter tej marad meg.[100]

93 Szombathely marhahúskonzervet vásárol. = VáL, 1915. szept. 11. 295–296. p.
94 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 2. 754–755. p.
95 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. október 4. 812. p.
96 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. október 3. 305–306. p.
97 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. április 1. 36/1915. 50–52. p.
98 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. február 3. 251–253. p.
99 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. október 5. 145/1916. 439–444. p.
100 A szombathelyi polgármester a nyalánkságok ellen. = Az Újság, 1915. jún. 12. 11. p.; Szombathely … = PH, 1915. jún. 12. 11–12. p.

Az augusztus 5-ei közgyűlésen Geszner Imre képviselő indítványt tett, amelyben kérte, hogy a város forduljon a belügyminiszterhez az árak maximálásának kimondásához, a kiviteli tilalom elrendeléséhez, ezt mellőzték. A polgármester pedig tájékoztatott, hogy a fogyasztási cikkek árainak maximálásáról már több ízben egyeztetett a belügyminiszterrel, amelyre ígéretet is kapott.[101]

Novemberben kérték a lakosságot, hogy a napi tejszükségletet jelentsék le, mert így tudják megállapítani az esetleges tejhiányt, így lehet az ellen lépéseket tenni.[102]

1916. április 6-án a közgyűlésen Babics István képviselő interpellációt adott be, amelyben a tejre és húsra irányuló ármaximálás eltörlésének kieszközlését kérte a polgármestertől, mert mindkettőből hiány mutatkozott, hiszen így nem volt annyi árus a piacokon. Kiskos válaszában elmondta, hogy az árak maximálására a kormány, szűkebb körben az alispán jogosult. A hús hiányát a háború okozza, az ellen nem tud tenni. A tej beszerzésére viszont több lépést is tett, eredménytelenül. Többek közt a kormánytól engedélyt kért, hogy a szombathelyi főszolgabíró útján rekvirálhasson tejet.[103] Az október 5-ei közgyűlésen Babics ismét érdeklődött a tejhiány megszűntetésére tett lépésekről. A polgármester elmondta, hogy a gazdák szerződéssel kötve vannak, s a kormánynak ellenvetése van a rekvirálás ellen attól tartva, hogy ez a tejtermelés megszűnését okozná.[104]

1916. augusztus 3-án tárgyalta a közgyűlés a soproni tejszövetkezet ajánlatát a tejbeszállításra, amelyet visszautasítottak, hiszen kevesebb előnnyel járt volna, és a város maga is meg tudta oldani a tejszállítást.[105]

1917. október 4-én a polgármester bejelentette, hogy a tejellátás zavartalanságához az Országos Közélelmezési Hivatal rendeletei biztosítanak takarmányt úgy, hogy a termelőknél lévő lefoglalt takarmányt feloldja, ha a termelő a tejet a városnak szállítja. Az intézkedéseknek köszönhetően a napi 200 liter tej elérhető lett a városban. Emiatt 325 darab 25 literes új kannát vásároltak, a szállító tejszövetkezeteknek pedig hűtőkészüléket adtak. Mindez 13.000–14.000 koronába került, de a tejszükséglet biztosítottá vált, s ez már a háború után alapítandó tejszövetkezet alapját is adta.[106]

Az 1918. április 4-ei közgyűlésen Kovács József képviselő-testületi tag interpellációjában kifogásolta a tejmizériát, miszerint a faluról a tejet a szegény munkásoknak nem adták, de a gazdagabbak szinte korlátlanul beszerezhették. Sőt, volt olyan település, ahol a sertések etetésére használták. Újváry Ede polgármester-helyettes szerint ennek magyarázata a takarmányhiány, valamint az, hogy 1200 liter tejet kötöttek le szerződésileg, de ehelyett csak 550 litert tudtak előállítani.[107]

1918 októberében a tejellátáshoz szükséges szerződéseket megkötötték, ezzel 600 liter tej állt a város rendelkezésére.[108]

101 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. augusztus 5. 85/1915. 110–114. p.
102 Szombathelyt… = Az Újság, 1915. nov. 6. 21. p.
103 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. április 6. 284–285. p.
104 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. október 5. 429. p.
105 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. augusztus 3. 111/1916. 381–383. p.
106 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. október 4. 812. p.
107 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. április 4. 92–94. p.
108 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. október 3. 306. p.

KÖZELLÁTÁS – EGYÉB ÉLELMISZEREK

1914. decemberben 4 vagon só érkezett a szigetkamarai kirendeltségről Szombathelyre.[109] Ennek fele 1 hét alatt kiosztásra került a megyeszékhelyen. A városi tanács pedig a kereskedőknek maximálta a só árát, amelyen eladhatják azt.[110]

1915 januárjában Kiskos István hirdetmény útján kereste a termelőket, akik nagyobb mennyiségű burgonya szállítására vállalkoznának. Több oldalról érkező ajánlatok után 15 vagon étkezési burgonya március 1. és április 15. közötti beszerzésére sikerült ígéretet kapnia. A lakosoktól pedig azt kérte, hogy jelezzék, mennyi burgonyára van szükségük.[111]

1917. február 1-jei közgyűlésen fogadták el Batthyány Lajos gróf polgárdi uradalmának ajánlatát, miszerint 60 holdon[112] Szombathely lakosainak zöldséget termesztene, amelyet a városban egy építendő csarnokban árusítanak majd. A város a csarnok építési költségeihez nem kívánt hozzájárulni. 1917. május 1-jétől addig, amíg Szombathely konyhakertészetet nem állít fel, vagy 1927. december 31-ig folyhat az árusítás.[113]

1917 nyár végén a burgonyaellátás akadozott, bár már sikerült kisebb mennyiséget beszerezni, s ígéretet tettek további adag, s emellett még jól eltartható hüvelyesek vételére is.[114] Ősszel 35 vagon bab, 37 vagon káposzta, 5 vagon vöröshagyma és kisebb adagokban burgonya vásárlását indították el. Ezek közül az Országos Közélelmezési Hivataltól a babra nem kaptak biztos választ.[115]

1918. április elején ismét akadozott a burgonya- és tengeriellátás is. A rekvirálások ellenére voltak, akik nem jutottak a szükséges mennyiséghez sem. Gondot jelentett az is, hogy a burgonya ára 40 fillér volt, de azt 26 fillérért kellett beszolgáltatni. A polgármester-helyettes elismerte ennek igazságtalanságát, ám hosszabb tárolás esetén a burgonya megromlott, és a város nem tudta átvállalni a kárt, mivel a Burgonyaközpont csak 26 fillért fizetett.[116] Ősszel 8 vagon káposztát és 40 vagon burgonyát sikerült vásárolni. Viszont a cukorellátás rosszabbra fordult a vasúti szállítmányok megdézsmálása miatt. Eddig is csak úgy tudták a fejkvótát tartani, hogy a tartalékhoz nyúltak hozzá.[117]

KÖZELLÁTÁS – TÜZELŐANYAG

1914-ben a tél közeledtével a tüzelőanyag beszerzése is sürgetővé vált. Októberben porosz és magyar szenet sikerült olcsó áron venni.[118] Az igazi probléma azonban a következő időszakban érkezett el. Az 1916. január 13-ei közgyűlésen a szénellátás nehézségeit tárgyalták, s elhatározták, hogy a város egyik erdejében a „normálistól eltérő" fatermelést megkezdik. Erre azért is szükség lehetett, mivel a megrendelt 200 vagon szénből addig csak 70 érkezett meg. Ezért a gázgyár a szenét eladta, majd az éjszakai világítást szüneteltette.[119] A kiterme-

109 Szombathely sószállítása. = VáL, 1914. dec. 12. 562. p.
110 Szombathely só-rendelése. = VáL, 1914. dec. 19. 569. p.
111 Szombathely – burgonya vásárlása. = VáL, 1915. jan. 30. 36–37. p.
112 1 katasztrális hold = 1600 négyszögöl = 5755 m^2.
113 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. február 1. 4/1917. 550–554. p.
114 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 27. 150/1917. 789–790. p.
115 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. október 4. 813. p.
116 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. április 4. 92–95. p.
117 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. október 3. 306. p.
118 Tüzelóanyag városi közvetítése. = VáL, 1914. okt. 24. 505. p.
119 Szombathely… = Az Ujság, 1916. jan. 16. 21. p.

lendő 1000 öl[120] fa árát minőség szerint kívánták megállapítani, s külön értékesíteni a rönk- és a tűzifát.[121] Ősszel a pénzügyi bizottság a tölgy és cserhasábfa árát ölenként, a házhozszállítással együtt, 100 koronában állapította meg.[122]

Az 1917. április 5-ei közgyűlésen jelentette be a polgármester, hogy a földművelésügyi miniszter további 20 ¼ hold erdő kitermelését engedélyezte, s a munkálatokat már meg is kezdték.[123] Mind a szén, mind a faszükséglet kielégítését fontos kérdésnek tartotta, nehogy az előző évi hiány lépjen fel. Mindkettőből arányosan kívánt kiosztani a lakosságnak.[124]

A szénhiány miatt októberben nehézkessé vált a gázlámpák működtetése, ezért a közvilágításnál áttértek a villanyvilágításra.[125]

1918. december 5-én a képviselő-testület a pénzügyi bizottság javaslatára arról határozott, hogy a lakosság tűzifa ellátásának megoldására az alsóharaszti erdőben 25 kataszt-rális hold vágásra érett idősebb faegyedeket termeltet ki.[126] Emellett sikerült 350 vagon fát szerezni, amely megszűntette a tűzifahiányt.[127]

KÖZELLÁTÁS – ÜZEMEK

Kiskos István már 1915 elején a járványok megakadályozására elengedhetetlennek tartotta a lakosság csíramentes jéggel való ellátását. Emiatt műjéggyár felállítását vette tervbe, amelyhez a berendezésekre már kért árajánlatot.[128] A március 4-ei közgyűlésen döntöttek a városi jéggyár felállításáról. A helyszínül ideiglenesen a Nigszty–Mikics árvaházalap tulajdonában lévő ingatlant választották, amelyért 600 korona bérletet fizettek. A berendezések felszerelésével 53.970 koronáért, június 15. határidővel a budapesti Schlich–Nicholson gépgyárat bízták meg. Az áramot a Vasvármegyei Elektromos Művek Rt. biztosította lóerőóránként[129] 7,36 fillérért. A jéggyárhoz szükséges 80.000 koronát egyrészt a közúti pénztártól (15.000 korona), másrészt a kövezetvámpénztártól (45.000 korona) kölcsönözte a város, amelyet 10 éven belül terveztek visszafizetni.[130]

A következő, április 1-jei közgyűlésen tárgyalták a jégtermeléssel kapcsolatos szabályrendeletet. Ekkor a polgármester előzetesen közölte, hogy a vízikönyvek tanúsága alapján még 1892-ben Brenner János nyerte el a jégtermelésre való jogot, amelyet Brenner Tóbiás örökölt, és ő élni is kívánt ezzel a joggal. A kialakult kisebb vita során végül a közgyűlés az eredeti szabályrendeletet fogadta el, mivel álláspontja szerint az egykori polgármesternek nincs joga jeget árusítani a szőkeföldi telkéről, csak saját használatra vehet ki onnan. A jég árát a gyártelepen átvéve 2 korona 40 fillérben, házhoz szállítva 3 koronában állapította meg.[131]

120 1 erdei öl = 3,4 m^3. *Bogdán István:* Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. 416. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 4. Levéltártan és történeti forrástudományok; 7.)
121 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. január 13. 5/1916. 242–245. p.
122 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1916. október 5. 146/1916. 443. p.
123 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. április 5. 576. p.
124 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 27. 150/1917. 790. p.
125 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. október 4. 156/1917. 819–820. p.
126 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. december 5. 196/1918. 854–355. p.
127 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. december 6. 868. p.
128 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. február 4. 5. p.
129 1 lóerőóra = 0,73549875 kilowattóra = 2.647.795,5 joule.
130 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. március 4. 31/1915. 30–34. p.
131 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. április 1. 37/1915. 52–55. p.

Június elején a jéggyár építési munkái már a vége felé jártak, így 15–20-a közötti időszakra tették a nyitást. Az ehhez kapcsolódó húsüzem és húspártoló elindítását viszont a szállítási nehézségek miatt csak augusztusra várták.[132]

1916. áprilisában a Budapesti Hírlap már arról számolt be, hogy míg a városok kongresszusa nem tudott döntésre jutni az élelmiszerellátással kapcsolatban, addig Kiskos István saját hatáskörben intézkedett. Szombathelyen egy élelmező központ létrehozását határozta el olyan formában, hogy a város maga szerzi be a járásból az élelmiszert a városi lakosság ellátása céljából.[133] Végül az 1917 augusztus végi közgyűlésen jelentette be Kiskos, hogy már elodázhatatlan egy közélelmezési bizottság felállítása, amely a polgármester vagy helyettese elnökletével, szakértők bevonásával irányítaná a közellátást.[134] 1917. szeptember 29-én megalakult a közélelmezési, míg október 5-én a szénbizottság.[135]

Az 1918. április 4-ei közgyűlésig azonban mindössze két alkalommal ült össze, hiszen erre hivatkozva adta elő Kovács József képviselő-testületi tag interpellációját, amelyet nem tudott a közélelmezési bizottság elé terjeszteni.[136]

A közélelmezési alap számadásainak átvizsgálására 1918. december 30-án Gyökhegyi Lajos pénzügyi számvizsgálóból, Reiber Viktor és Nagy Mihály takarékpénztári könyvelőkből álló bizottságot küldtek ki. A számadások elkészítésének határidejéül 1919. március 31-ét jelölték meg. A díjazást pedig napi 25 koronában állapították meg. A határidőre történő befejezés esetén fejenként 1000 korona tiszteletdíjat is megszavaztak nekik.[137]

1916 novemberében a polgármester egy cipőtalpaló megnyitását tervezte a megyeszékhelyen, amelyhez a kormánytól talp és bőrök kiutalását kérte. Ezzel a városi szegény gyermekek cipőszükségletének egy részét kívánták fedezni.[138]

A cipőtalpaló műhely 1917 februárjában meg is nyitott. Talpalásért 8 koronát, új cipőért 12 koronát kértek, azonban csak a szegények, hadiárvák, hadiözvegyek, rokkantak, a hadbavonultak családjai, valamint az állami tisztségviselők IX. fizetési osztályába tartozó tisztviselők illetményét meg nem haladó bevétellel rendelkezők részére végeztek munkát.[139]

1918 novemberében 550 kg talpbőrt, 350 kg talpbélést és 730 kg hulladékbőrt és 700 kg felsőbőrt szereztek be a cipőgyártáshoz.[140]

1919. február végén arról számolt be a Vasvármegye, hogy 2000 pár cipőt fognak kiutalni a város részére, amely talán némiképp enyhíti a cipőínséget.[141]

132 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1915. június 4. 79. p.
133 A városok élelmezésének szervezése. = BH, 1916. ápr. 20. 7. p.
134 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. augusztus 27. 150/1917. 791. p.
135 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1917. október 4. 811. p.
136 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. április 4. 92–94. p.
137 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. december 5. 241/1918. 396–397. p.
138 Városi cipőtalpaló Szombathelyen. = Az Újság, 1916. nov. 16.
139 Városi talpalóműhely Szombathelyen. = Magyarország, 1917. febr. 16. 11. p.; Városi talpalóműhely Szombathelyen. = Népszava, 1917. febr. 16. 8. p.
140 MNL VaML Szv. Közgy. jkv., 1918. november 21. 342. p.
141 Kétezer pár cipő Szombathelynek. = Vvm., 1919. febr. 27. 8. p.

Kiskos meghozott intézkedései hatására könnyebbé vált Szombathelyen az élelmiszerhez való hozzájutás. A város tanácsa felvásárolt vidékről tojást, baromfit, sertést. Hamarosan erre már nem volt lehetősége, mert Kiss Gyula Zsigmond, a Szombathelyi járás főszolgabírája rendeletileg tiltotta meg, hogy a járás határain kívülre élelmiszert szállítsanak.[142]
A közélelmezés terén az átmeneti idő nehezen ment, hiszen Szombathelyt a környéke látta el élelmiszerekkel. A kezdeti hatalmas áremelkedést az árak maximálásával próbálták megfékezni, azonban ahogy egyre ürült a termény, úgy játszották ki ezt a vásárlók, így később már a kereslet–kínálat alakulására bízták az árak meghatározását.[143]

142 A városok élelmezési központja. = Svm., 1916. ápr. 22. 3. p.
143 Nyilatkozatok a város és vármegye háborús életéről. A polgár mester Szombathelyről. = Az Ujság, 1916. aug. 27. 9. p.

HORVÁTH CSABA SÁNDOR

A VASÚT KÉT TÖMB KÖZÖTTI ÖSSZEKÖTŐ SZEREPE A HIDEGHÁBORÚ ALATT MAGYARORSZÁGON

2. rész

A VASFÜGGÖNY ISMÉTELT LEERESZKEDÉSE

Az 1956. október 23-án kirobbant forradalom és szabadságharc gyökeres fordulatot jelentett Magyarországon. A hegyeshalmi határon október 25–26-án váltak észlelhetővé a mozgolódások. Ekkor haladtak át az első magyar felkelők a határon, hogy gyógyszert és élelmiszert szerezzenek. Időközben megindultak az osztrák segélyszállítmányok Magyarországra, amely határa már nyitva állt – gyakorlatilag – mindenki előtt november 1-jéig, amikor is az osztrákok ismételt ellenőrzésekbe kezdtek.[1] Az események a határőrség működését is ellehetetlenítették, amely ugyan 1953-tól Belügyminisztérium alá tartozott, de továbbra is ezer szállal kötődött az ÁVH-hoz.[2] A határőrizetet végző személyek a forradalom idején elhagyták az állomást, a vonatkíséret is megszűnt. A magyar és az osztrák utasok szabadon leszállhattak és beszélgethettek egymással Sopronban, az állomás peronján.[3] Ezzel egy időben megindult a menekültáradat az ország belsejéből a nyugati határ felé. 1956. november 3-án Sopronból a teljes bécsi úti határőrállomány átszökött Ausztriába, így teljesen megszűnt a határőrizet. Az osztrák oldalon menekülttáborok és Mogersdorfból, Nickelsdorfból és Baumgartenből irányvonatok várták a kitelepülőket.[4] A szovjet támadás következményeként menekülők lepték el a MÁV és a GYSEV szerelvényeit, de a személyzet tagjai közül is sokan elhagyták az országot.[5] Az első számú útvonal Ausztria felé vezetett, aki be is fogadta az emigráló magyarokat. Sopron és a Fertő térsége a következő hetekben a magyar nép modern kori exodusának fő helyszínévé

1 Mi történt az osztrák–magyar határon? = Népszabadság, 1956. nov. 18. 5. p.
2 *Gáspár László:* A második világháború utáni magyar határőrizet változásai. = Rendvédelem-történeti füzetek, 2012. 25. sz. (továbbiakban: Gáspár, 2012.) 42. p.
3 *Lovas Gyula:* A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút 25 éve, 1948–1973. Kézirat. 1973. 19–20. p.
4 *Locsmándi Szabolcs:* A határon átnyúló vaspálya. A GYSEV fejlődése és szerepe a határ menti kapcsolatokban Eisenstadt (Kismarton) – Sopron térségben. = Tér és Társadalom (továbbiakban: TT), 2009. 2. sz. 147. p.
5 *Lovas Gyula:* A GySEV története 1945 és 1972 között. In: Magyar vasúttörténet. 6., 1945–1972. Szerk. Kovács László. Bp., 2000. (továbbiakban: Lovas, 2000.) 369. p.

vált. November 4-én, erre válaszul a szovjet hatóságok Mekszikópuszta és Pamhagen között határzárat rendeltek el,[6] miközben Ausztria is ugyanígy tett, így mindennemű vonatforgalmat megszüntettek. Az ország tömeges elhagyása 1957 januárjáig többé-kevésbé akadálytalanul folytatódott. A feszültség oldódása után a szocialista országok képviselői Budapesten megállapodtak a nemzetközi személy- és teherforgalom újraindításáról. A Szovjetunióból Ausztriába irányuló átmenő forgalmat időlegesen Csehszlovákia felé terelték.[7] Ezt követően, 1956. november 27-én indult meg a vasúti teher-, majd személyforgalom először Hegyeshalmon keresztül,[8] december 13-án Szentgotthárd és Graz között – a Sopron–Kőszegi HÉV-en és a Wiener Neustadt–Sopron vonalon is[9] –, majd 17-én a GYSEV vonalán Ebenfurth irányába.[10] Ezzel egyidőben a Magyar Vöröskereszt az összes – vasúti – határátlépő állomásra, így Sopronban, Hegyeshalomban és Szentgotthárdon is kirendeltséget állított fel a központ belépő segélyszállítmányokról való tájékoztatása céljából.[11]

1957-re valamelyest normalizálódott a helyzet az országban. A szigor első jeleként először megszüntették januárban a menetrendbe iktatott budapest–bécsi személyvonatot, ugyanakkor az Arlberg Expressz február 4-től a Párizs–Zürich–Bécs–Hegyeshalom–Budapest,[12] majd az Orient Expressz[13] a Párizs–München–Bécs–Hegyeshalom–Budapest útvonalon április 29-től újraindulhatott,[14] Hegyeshalomban mindkét irányba mozdonycserével.[15] Ez innentől 1958-ig közlekedett Budapestig, akkortól 6 évig ismét csak Bécsig.[16] A magyar kormány a stabilizáció érdekében szigorú határőrizetet rendelt el 1957. január 8-án, 24-én pedig döntöttek a műszaki határzár visszaállításáról: ismét lerakták az aknazárat. A semleges Ausztria ekkor vált igazán a nyugati és a keleti világ határává.[17] A fizikai akadály újbóli kiépítése és a szigorú határőrizet miatt egyre nehezebben lehetett átjutni a – többnyire – hermetikusan lezárt határon, amely holt mezsgyévé változott. Az Ausztria felé irányuló illegális migráció azonban nem szűnt meg. Számtalan próbálkozás történt a vasúton keresztül is.

6 *Uő:* A fertővidéki HÉV, 1897–1997. = Soproni Szemle (továbbiakban: SSZ), 1998. 1. sz. (továbbiakban: Lovas, 1998.) 39. p

7 A szocialista országok vasutainak segítségével megindul a nemzetközi teherforgalom Magyarországon. = Népszabadság, 1956. dec. 9. 4. p.

8 Újra megnyílt a vasúti teherforgalom Ausztria és Magyarország között. = Népakarat, 1958. nov. 28. 5. p.

9 További három vonalon nyílt meg újra az osztrák–magyar vasúti forgalom. = Népakarat, 1956. dec. 14. 4. p.

10 Lovas, 2000. 369. p.

11 Határkirendeltségeket állít fel a Vöröskereszt. = Népakarat, 1956. dec. 8. 4. p.

12 Ismét átmegy Magyarországon a Balt–Orient- és az Arlberg-expressz. = Esti Hírlap (továbbiakban: EH), 1957. febr. 1. 1. p.

13 Az Orient Expressz párizsi Gare de Strasbourg pályaudvarról indult, és Karlsruhén, Münchenen, Bécsen, Budapesten és Bukaresten át egészen Giurgiuig (innen Ruszcsukon át Várnáig, ahonnan a Lloyd hajótársasággal Konstantinápolyig) közlekedett. Majd a Budapest–Zimony–(Belgrád) 1883-as és a Niš–Szófia szakasz 1888-as átadása után nyílt lehetőség arra, hogy heti kétszer, majd 1914-ig négyszer közvetlen vasúti összeköttetés legyen Párizs és Konstantinápoly között. 1914 és 1918 között ebben a formában nem közlekedett. 1919-től 1921-ig azonban már Magyarországot kikerülve közlekedett tovább Simplon-Orient Expressz néven. 1921-től érintette újra Budapestet, de rövid ideig Hegyeshalmon, majd Sopronon keresztül. A két világháború között 1924-től azonban végül újra Pozsony és Érsekújvár felé terelődött a forgalom. *Horváth Csaba Sándor:* Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti vasúti összeköttetés létrejötte. = Aetas, 2017. 1. sz. 98–99. p.

14 Ismét közlekedik az Orient-expressz. = EH, 1957. ápr. 26. 5. p.

15 Kalocsai Józseffel, a MÁV Győri Üzemfőnökségének 1980 és 1986 közötti kereskedelemi helyettes főnökével, 2020. április 21-én készített interjú alapján. A szerző birtokában. (továbbiakban: Kalocsai, 2020.)

16 *Lovas Gyula – Tóth Sándor:* Az Orient Expressz. Bp., 1991. 230. p.

17 *Jankó Ferenc – Tóth Imre:* Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé. Szombathely–Sopron, 2008. 166–167. p.

Előfordult, hogy egy motorkocsivezető a budapesti ellenőrzés helyett Ausztriába hajtott át a vasúti kocsival a korábban disszidált családja után.[18] Előfordult olyan is, hogy egy csecsemőt szöktettek át a már Ausztriába emigrált szüleik az otthon maradtak és a vasúti dolgozók segítségével.[19] Arra is volt precedens, hogy valaki fegyverrel Hegyeshalomból egyszerűen átsétált a vasúti síneken Nickelsdorfba.[20] Ez Ausztriának ekkorra már egyre nagyobb politikai és anyagi terhet jelentett.[21] Ráadásul a sok önkéntes segélyszervezet koordinálatlan tevékenysége zavargásokat eredményezett a menekülttáborokban.[22] 1957. március 31-ig adott a kormány amnesztiát azoknak, akik az illegális migrációból hazatérnek.[23] Ezt többen használták ki vasúton keresztül is Hegyeshalomnál, Sopronnál és Szentgotthárdnál.[24] 1957 után a – már csak ténylegesen a Belügyminisztérium alá tartozó – magyar határőrség[25] egyre alaposabb munkája miatt csökkent a disszidálók és nőtt az elfogottak száma.[26] Ekkortól a nyugatra való utazáshoz szükség volt egy útlevélre, amit először a területileg illetések rendőrkapitányság útlevélosztályán, majd az IBUSZ-nál kellett kérvényezni, és végül Budapesten állították ki a vízummal együtt. Kizárólag közeli rokonok látogatását engedélyezték ekkor. Az utasnak nyilatkoznia kellett arról, hogy a menetjegyet nem forintban egyenlíti ki, hanem a fogadó rokon ezt valutában átutalja a Magyar Nemzeti Banknak.[27] A hatóságok ezekkel az előírásokkal jócskán megnehezítették a nyugatra való utazást, illetve az ott élő rokonokkal való kapcsolattartást.[28] Sajnos, arra is volt példa, hogy valaki rokonlátogatásra indult Hegyeshalomból Nickelsdorfba, és minden előírást betartva kapta meg az útlevelét és a vízumát is a hatóságoktól, csupán azt a 3 schillinget nem, amit a rokona utalt a központba és, amibe a menetjegye került.[29] Ekkorra a két ország között feszültebbé vált a viszony, újabb elidegenülés kezdődött. Ez a GYSEV működésén látszódott azonban a legkevésbé. Sőt, 1958-tól, mint a Kelet és a Nyugat közötti árucsere egyik fontos tranzitvonala, forgalmát ugrásszerűen megnövelte.[30] A vállalatnál a kijáró magyar vasutasok külön engedéllyel végezhették csak a munkájukat a határ túloldalán. A Fertővidéki HÉV-en határátmenetben az 1980-as évek végéig csak a Fertőszentmiklósról induló, a vasutasokat mindennap Ausztriába szállító tolatóvonat közlekedett. E személyzet végezte aztán egész nap a személy- (napi három vonatpár Neusiedl am See és Pamhagen között) és árufuvarozást a vonalon. A vonatvezetőn kívül egyikük sem beszélhetett az osztrákokkal. A személyzet este hazautazott, kivéve azokat, akiknek másnap is dolgoztak. Ők a pamhageni vagy a Neusiedl am See Bad-i laktanyában éjszakázhattak.[31]

18 A próbautat disszidálásra használta fel egy vasutas. = Népszava, 1957. ápr. 3. 16. p.
19 A magyar pólyás szerencsés menekülése. = Szabad Föld (továbbiakban: SZF), 1957. febr. 14. 11. p.
20 Az andaui híd. = Délamerikai Magyarság, 1957. okt. 25. 3. p.
21 A külföldre távozott magyarokról. = Kisalföld, 1957. jan. 17. 7. p.
22 Az osztrák hatóságok gondjai. = Kisalföld, 1957. jan. 10. 2. p.
23 A hegyeshalmi határállomáson. = Népszava, 1957. ápr. 2. 3. p.
24 A magyar disszidensek részvétele az ellenforradalomban. = Fejér Megyei Hírlap (továbbiakban: FMH), 1957. márc. 5. 7. p.
25 Gáspár, 2012. 45. p.
26 A határőrségen. = Kisalföld, 1957. jan. 13. 7. p.
27 Hogyan utazhatunk külföldre? = Kisalföld, 1957. febr. 21. 2. p.
28 A Külügyminisztérium nyilatkozata a magyar–osztrák viszonyról. = Kisalföld, 1957. márc. 8. 2. p.
29 Nyitott szemmel Európában. = Figyelő, 1958. jún. 17. 2. p.
30 Húsz évre meghosszabbították a GYSEV szerződését. = Népszabadság, 1969. okt. 23. 9. p.
31 Az 1971-től a GYSEV-en fékezőként, a Fertővidéki HÉV osztrák vonalán vonatvezetőként, majd 25 évig Ebenfurthban vonatfelvevőként dolgozó, nyugalmazott Nagy Gyulával, 2017. december 15-én folytatott interjú alapján. A szerző birtokában. (továbbiakban: Nagy, 2017.)

AZ ENYHÜLÉS

1962-től enyhültek a magyar–osztrák kapcsolatok.[32] Már 1963-ban előfordult az, hogy az 1955 óta a határátmenetben személyszállítást nem végző Fertővidéki HÉV vonalán az Osztrák Vasútbarátok külön erre az útra kapott ideiglenes engedéllyel utazhattak a Fertő tó vonattal való megkerülése céljából: Bécsből indulva Ebenfurthon és Fertőszentmiklóson át Bécsig.[33] Azonban ez csak egyedi esetnek minősült, ezt követően még jó ideig nem történt hasonló. Az enyhülést szintén jól érzékeltető példa Hegyeshalomnál az 1963. október 27-ei Magyarország–Ausztria labdarúgó mérkőzésre igyekvő osztrák emberek tömege. Bár a legtöbben közülük autóval lépték át a határt, sokan érkeztek vonattal is Budapestre. Számos turista nemcsak a mérkőzést tekintette meg, hanem „*Azután: Budapest – mindenestül. Emberek, utca, kirakat, múzeum, bazilika, vár, speciális magyar étel, cigánymuzsika, magyar baba, a Balaton – még mindig – s az ország atmoszférája*.”[34]

1965-ben az MSZMP Politikai Bizottsága javaslata után a kormány elfogadta a jugoszláv és az osztrák határon az aknamező felszámolását, egyúttal elrendelte, hogy új műszaki megoldást vezessenek be a határ biztonságos őrzésére. Az osztrák–magyar határ legális átlépése az 1960-as évektől egyre könnyebbé vált azzal, hogy először korlátozott kiutazási lehetőséget biztosítottak a magyar állampolgároknak, majd a vízumkényszert eltörölték, új határátkelőket nyitottak és a nyugati turisták akadálymentesen utazhattak az országba. Ugyanakkor a határ még mindig éles választóvonalat jelentett a két ország között.[35]

Ezt követően a nyugat felé irányuló vasúti forgalom is élénkült. Magyarországot földrajzi elhelyezkedése mindig is kiemelten fontos tranzitországgá tette. Ez ebben a korszakban sem volt másként. Európán belül a kelet–nyugat és az észak–dél közötti összekötő szerepet is ellátta. A Szovjetunió külkereskedelmének a közép- és dél-európai országokkal való fejlődése felértékelte hazánk jelentőségét. A nyugati szomszédunk, Ausztria nyersanyagszükségletének jelentős részét a Szovjetunióból importálta, Svájc főként értékes árufajtákkal jelent meg szovjet tranzitforgalomban, végül Olaszország és Jugoszlávia egyre inkább szélesedő áruforgalmat bonyolított a keleti kolosszussal. A felsorolt országok exportszállítmányai is részben Magyarországon haladtak át a Szovjetunió felé, így annak külkereskedelme rendkívül fontossá vált számunkra a folyamatos tranzitbevételek miatt. Magyarország a vasúti fuvarozást tekintve természetes tranzitországnak minősült. E korszak tranzitbevételeinek jelentős része a vasúti fuvarozásból származott a MÁV és GYSEV vasúti kapcsolatain keresztül.[36] Az osztrák–magyar határon Hegyeshalomnál, Sopronnál (Baumgarten és Loipersbach[37] felé), Magyarfalvánál (Harka), Mekszikópusztánál (Fertővidéki HÉV) és

32 Locsmándi, 2009. 147. p.

33 *Zwickl, Ludwig:* GySEV die Raaberbahn. Brücke zwischen Ost und West. Betriebsgeschichte der österreichischen Linien. Wien, 2011. (továbbiakban: Zwickl, 2011.) 168. p.

34 Csúcsforgalom a határállomáson. = EH, 1963. okt. 26. 3. p.

35 *Rechnitzer János:* Az osztrák–magyar határ menti együttműködés a kilencvenes években In: Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségben. Szerk. Nárai Márta, Rechnitzer János. Pécs–Győr, 1999. (továbbiakban: Nárai – Rechnitzer, 1999.) 84. p.

36 *Szemere János:* Jelentős szolgáltatási exportunk: a tranzit. = Külkereskedelem, 1965. 3. sz. 90–92. p.

37 Ez a Sopron–Wiener Neustadt vonal határtelepülése, magyarul Lépesfalva. Magyarországon ebből a Sopron és Ágfalva rész maradt, amely lassan elveszítette utas- és áruforgalmi jelentőségét. Így és az 1968-as közlekedéspolitikai koncepció értelmében a MÁV a magyar személyforgalmat 1969-től autóbuszra terelte át, a vonal egyedüli használója pedig az ÖBB maradt. *Lovas Gyula:* A Bécsújhely–Sopron vasútvonal 150 esztendeje. = SSZ, 1997. 4. sz. 331. p.

Szentgotthárdnál volt vámutakká nyilvánított vasúti átmenőforgalom.[38] A személyszállítást tekintve az Orient Expressz mellett már a Wiener Walzer vonatpár is közlekedett a két főváros között Hegyeshalmon keresztül. Ezek mind a személyforgalmat növelték.[39] A speciális helyzetűnek minősülő GYSEV, alkalmazkodva az egyre nagyobb forgalomhoz, magyar és osztrák részein vágánycserét hajtott végre.[40] A Fertővidéki HÉV-en az úgynevezett privilegizált áruforgalom jelentette az átmentő teherforgalmat az osztrák cukorrépatermő-területről – wallerni berakodással – a siegendorfi cukorgyárba. E korridorvonat külön engedélyek alapján mehetett végig itt, vám- és illetékmentesen, a rövidebb útvonal és a költséghatékonyság miatt. Emellett Fertőszentmiklósról napi egy tolatóvonat közlekedett a vonalon Pamhagen és Neusiedl am See állomásig, és ellenirányban is, küldemények feladása és vagonokban való továbbítása céljából. A magyar oldalról főként gabona és akáckaró ment Ausztriába, míg visszafelé műtrágya, szén, fa, fűrészáru, építőanyag érkezett.[41] A szentgotthárdi vonalon főként ócskavas- és rönkfaszállítás folyt, míg visszafelé általában üresen jöttek a vagonok.[42]

Mindezt fokozta, hogy 1968-ban Ausztria és a Szovjetunió aláírta a SAT-megállapodást (Szovjet–Osztrák Tranzitdíjszabási Bizottság) a két ország közötti közvetlen nemzetközi vasúti árufuvarozás megteremtése, illetve az ETT (Egységes Tranzittarifa) létrehozása céljából.[43] Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia is tagjai lettek a szervezetnek. Hazánkon haladt át az évi sok ezer vagonos vasúti áru – olaj, szén, fa, cellulóz, műtrágya, kálisó, ipari fa, papírfa, alumíniumhulladék, zúzott motorok és gépek[44] a Szovjetunióból Ausztriába – 60–65%-a.[45] Ezzel egy időben továbbra is akadtak olyan próbálkozók, akik „zöld úton", vagy Hegyeshalomnál a vasúti kocsiban elbújva[46] kívánták elhagyni Magyarországot nyugati irányba.[47] Ugyanakkor az 1970-es évektől kezdődően olyan disszidensre is volt precedens, aki Nickelsdorfig vonattal, majd onnan a sínek mentén sétálva Hegyeshalmon át tért vissza az országba, mert számításait nem találta meg Ausztriában.[48]

A – formálisan – részvénytársasági alapon működő és 1969-ben fennállásának 90. évfordulóját ünneplő GYSEV egyre növekvő tranzitteljesítménye miatt a magyar és az osztrák kormány további 20 évvel meghosszabbította annak koncesszióját.[49] A monarchiabeli társaság senkit sem zavart, még a vasfüggöny leereszkedése után sem. Személyzetét 80%-ban magya-

38 Itt megjegyzendő, hogy a Sopronból Loipersbachon át Wiener Neustadtig, illetve a Magyarfalvánál Deutschkreutz irányába átmenő tranztiforgalom lokális jelentőségű volt csak, és a korszak egészét tekintve nem is működött ebben a formájában végig. Vámutak. = FMH, 1966. febr. 30. 6. p.

39 *Rödönyi Károly:* A közlekedés fejlődése Magyarország és Ausztria között. = Közlekedéstudományi Szemle, 1967. 6. sz. 288. p.

40 Meggyorsul a vasúti forgalom Győr–Sopron között. = Népszava, 1966. szept. 7. 56. p.

41 Dr. Józan Tiborral, a GYSEV 2007-ben nyugalmazott vezérigazgató-helyettesével Sopronban, 2017. december 15-én készített interjú alapján. A szerző birtokában. (továbbiakban: Józan, 2017.)

42 Németh Istvánnal, a MÁV Szombathelyi Igazgatóságának 1989 és 2004 közötti osztályvezetőjével, 2020. április 20-án készített interjú alapján. A szerző birtokában. (továbbiakban: Németh, 2020.)

43 Sopronban aláírták a SAT-konferencia jegyzőkönyvét. = Népszabadság, 1975. júl. 4. 4. p.

44 Nagy, 2017.

45 Tárgyalás Sopronban a szovjet–osztrák forgalomról. = Világgazdaság, 1975. júl. 5. 3. p.

46 A disszidens. = Kisalföld, 1966. jan. 27. 6. p.

47 Flucht aus Ungarn auf einer Lok. = Neues Österreich, 5 August 1965. 3. p.

48 Szöktek és visszaszöktek. = Kisalföld, 1974. jan. 6. 8. p.

49 Húsz évre meghosszabbították a GYSEV szerződését. = Népszabadság, 1969. okt. 23. 9. p.

rok alkották, amely a teljes vonalon végezte a forgalom lebonyolítását, Ausztria csak az osztrák terület állomási személyzetét biztosította. Sőt, speciális elhelyezkedése és helyzete – teljes vonalhossza 217,4 km, amelyből 153,9 km tartozott Magyarországhoz – miatt egyre fontosabb szerepet vívott ki magának az országos és a nemzetközi közlekedés rendszerében.[50] Hegyeshalomban is történetek időközben fejlesztések. A pályaudvaron egy új épületet adtak át, ahol a vámhatóság, az állatorvosi ügyelet és egyéb szervek kaptak helyet.[51] A cél ezzel is a két ország közötti gyorsabb és zökkenőmentesebb áruforgalom lebonyolítása volt.

Az aknazár helyett rendszeresített, „szelíd-vasfüggönyként" aposztrofált elektromos jelzőrendszer telepítése 1970-ig tartott.[52] Az aknazár felszámolásával egy időben megszűnt a határövezet is, és csupán a 7 km-es határsávba történő belépéshez kellett engedély.[53] Az 1971-ben kihirdetett, Magyarország és Ausztria között létrejött útlevél- és vámkezelésről szóló egyezmény értelmében az osztrák szervek a hegyeshalmi pályaudvar új határkezelési épületében, Sopronban a GYSEV-pályaudvar felvételi épületében, Sopron Déli pályaudvar raktárépületében és a szentgotthárdi pályaudvaron kaptak helyet. Emellett pontosan rendelkeztek a határ- és vámellenőrzés minden részletéről szem előtt tartva a rugalmas ügyvitelt.[54] Szentgotthárdon a szombathely–szentgotthárdi vonal építésének 100. évfordulóján ünnepélyes keretek között avatták fel a 3 millió forintba kerülő új vámügyi és vasúti szociális épületet. Szintén ekkor adták át a forgalomnak a Szentgotthárd és Máriaújfalu közötti elsőként, 25 millió forintból felújított szakaszát.[55] E vonal azonban nem az átmenő személyforgalmáról vált híressé. Bár az 1803. számú Budapest–Szentgotthárd és ellenirányban (1804. számú) gyorsvonat rendelkezett csatlakozással Graz irányába, de ez sem szerepelt minden évben a menetrendben. A határállomáson a „közvetlen" kocsit átsorozták egy ÖBB (Österreichische Bundesbahn) személyvonatba, és ezzel az osztrák belföldi vonattal továbbították.[56]

Az 1972-ben meginduló magyar–osztrák határforgalmi megbeszélések további enyhüléssel kecsegtettek. A MÁV, a GYSEV és az ÖBB képviselői a növekvő forgalom zavartalan lebonyolításáról folytattak eszmecseréket.[57] Sor került a Raabersped létrehozására, amely először csak a konténeres árufuvarozásra kapott nemzetközi szállítmányozási jogot, majd 1984-től rendelkezett teljes szállítmányozási joggal.[58] Ezt követően egyre többször találkoztak egymással a magyar és osztrák vasúttársasági vagy politikai vezetők.[59] Ennek eredményeként 1973-ban Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszter és Erwin Lang osztrák szövetségi közlekedési miniszter közösen aláírták a GYSEV új alapszabályát, amelynek értelmében a társaság már mindkét országban foglalkozott idegenforgalommal is, szállodákat, éttermeket épített, szállítási tevékenységét bővítette és utazási irodát is nyitott.[60] A vállalat a rendező pályaudvar rekonstrukciójának megkezdése után, 1974-ben ne-

50 Fiatalítás előtt a GYSEV. Új állomás Sopronban – Pályarekonstrukció – Drótkötélpálya. = Népszava, 1969. okt. 23. 204. p.
51 Hegyeshalom szabadot jelez. = Kisalföld, 1970. szept. 5. 7. p.
52 *Zsiga Tibor*: A „vasfüggöny" és kora. Der Eiserne Vorhang und seine Zeit. Bp., 1999. 43–54. p.
53 *Hardi Tamás:* A határ és az ember – az osztrák–magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról". In: Nárai – Rechnitzer, 1999. (továbbiakban: Hardi, 1999.) 163. p.
54 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1971. évi 13. számú törvényerejű rendelete. = Magyar Közlöny (továbbiakban: MK), 1971. jún. 29. 609–610. p.
55 100 éves a szombathely–szentgotthárdi vasútvonal. = Vas Népe (továbbiakban: VN), 1972. szept. 22. 3. p.
56 Németh, 2020.
57 Magyar–osztrák vasúti határforgalmi megbeszélések. = Népszabadság, 1972. okt. 28. 6. p.
58 Törpevasút, nem kis vasút. = Népszava, 1984. jan. 15. 152. p.
59 Hírek. = Népszabadság, 1973. júl. 10. 8. p.
60 A magyar és az osztrák közlekedési miniszter aláírta a GYSEV új alapszabályát. = Népszabadság, 1973. nov. 17. 3. p.

kifogott az új soproni pályaudvar megépítéséhez is.[61] 1975-ben a vállalat székházában került sor az újabb SAT-konferenciára, ahol a szovjet, osztrák, magyar, lengyel és csehszlovák vasúti szakértők a korábbi teherszállítási együttműködést mélyítették el.[62] 1976-ban a két állam az 1969-ben már 20 évvel megújított GYSEV működési engedélyt 30 évvel meghosszabbította, amely ekkortól már 2007-ig maradt érvényben.[63] Az osztrák vonalrekonstrukciót követően még 1976-ban felavatták az új, kilencvágányos soproni teherpályaudvart, amely a kelet–nyugati tranzitforgalmat még inkább ki tudta szolgálni. A vállalat a rendező pályaudvar mellett egy vámraktározási központot is épített,[64] amely – a tömegárukat tekintve – monopolhelyzetbe került az ipari elosztási fordítókorongos rendszerének köszönhetően. Így, tömegét tekintve, a soproni átmenő árufuvarozás volumene Hegyeshaloméval vetekedett.[65] A csaknem 40.000 m²-es raktártér – a vállalati raktár kivételével – vámszabad terület lett, amely igen kedvező feltételeket jelentett az exportáló magyar vállalatoknak.[66] A személypályaudvar átadására 1977-ben került sor, ahol határrendészeti és vámszervek is helyet kaptak, így közös magyar–osztrák határállomásként funkcionált,[67] a külföldiek számára külön várótermet alakítottak ki.[68] A GYSEV fővonala mellett a Hegyeshalom–Nickelsdorf és a Szentgotthárd–Mogersdorf szakaszok továbbra is éjjel–nappal funkcionáló nemzetközi forgalmat bonyolító vámutaknak minősültek, míg a korábban működők közül – de ezekhez képest elenyésző volumennel – a Sopron–Loipersbach maradt meg ilyennek, a Baumgarten–Sopron–Loipersbach–Sopron–Deutschkreutz viszonylatban kizárólag osztrák átmenő (peage) forgalmat bonyolítottak, míg a Fertőújlak (1976-tól Mekszikópuszta új neve) és Pamhagen között a vasúti személyzet és a rakománykísérők közlekedhettek csak.[69]

A két ország és tömb közötti enyhülés jeleként mutatkozott meg már az 1970-es évek elejétől a turizmus növekedése. A turistaútlevél rendelkező személyek külön engedély nélkül megvásárolhatták a menetjegyeiket a menetrendszerűen közlekedő repülőgépekre, vonatokra és autóbuszjáratokra. Az 1972-ben bevezetett új útlevélkiadási rendszer elősegítette az állampolgárok kulturált utazását. 150 forint illeték befizetése esetén az útlevél kiadásával egyidejűleg az útlevélhatóságok öt kilépési engedélyt adtak. Az egyéni utazások mellett természetesen továbbra is részt lehetett venni az utazási irodák által szervezett társasutazáson. Ez jelentős könnyebbséget biztosított a turisták számára azáltal, hogy a szállásról, ellátásról és megfelelő programról az utazási irodák gondoskodtak. A rendelkezések szerint a 8000 forintos évi keret terhére a külföldi tartózkodási napokra napi 400 forintnak megfelelő valutát lehetett igényelni. A nyugati országokba, így Ausztriába turistaként utazóknak előzetes valutakiutalási engedélyt kellett kérniük. A valutaellátás – a kezdetben kiutalt – 70 dollárral szemben ekkor már 161 dollár volt. Könnyítésként jelent meg, hogy a turistaútlevéllel utazók külföldi útszakaszra eső vasúti menetjegyüket forintért megvásárolhatták.[70] Bár a turizmus

61 Új pályaudvart kap Sopron. = Népszava, 1974. máj. 22. 228. p.
62 Sopronban aláírták a SAT-konferencia jegyzőkönyvét. = Népszabadság, 1975. júl. 4. 4. p.
63 Harminc évvel meghosszabbították a GYSEV koncesszióját. = Népszabadság, 1976. febr. 21. 4. p.
64 Felavatták az új soproni teherpályaudvart. = Népszabadság, 1976. ápr. 7. 4. p.
65 Józan, 2017.
66 Törpevasút, nem kis vasút. = Népszava, 1984. jan. 15. 152. p.
67 Felavatták az új soproni pályaudvart. = Népszabadság, 1977. júl. 12. 1. p.
68 Sopronban. = Népszava, 1977. júl. 12. 97. p.
69 Vámúttá nyilvánított határátkelőhelyek. = MK, 1976. nov. 10. 999. p.
70 Mit kell tudniuk a turistáknak? = Magyar Hírlap, 1975. máj. 14. 7. p.

és a nemzetközi vonatok száma is növekedésnek indult, egy híres járat, az eredetiségét rég elveszítő és hanyatlásnak induló Orient Expressz 1977. május 19-én indult utolsó útjára. A légi közlekedés térhódítása megpecsételte a vonatok királyának sorsát, hiszen repülővel kb. 3 órát jelentett már csak a Párizs és Isztambul távolság. A régi irányok hiába maradtak meg ezt követően is, az utasok nagy részét a túlzsúfolt szerelvényekben nyomorgó vendégmunkások jelentették.[71]

A turizmus fellendülését mutatta 1977-től a „hobbivonatok" megjelenése is. A 19. században épített mozdonyok és kocsik a GYSEV vonalán – leggyakrabban – Bécsből közlekedtek egy előre leszervezett időpontban. A vonatokat a régi szokás szerint kürtjellel indították az állomásokon, a vasutasok korabeli egyenruhákat viseltek. Először osztrákok vették igénybe, és Sopron, illetve Nagycenk nevezetességeivel ismerkedtek meg.[72] Népszerűvé váltak a GYSEV ünnepi, régi szerelvényei egy–egy jeles alkalommal. Csak 1979-ben mintegy 100-szor közlekedtek 24 nemzet turistáit szállítva.[73]

A Fertő tó körüli nosztalgiaszerelvény útvonala, 1979
(GYSEV Üzemtörténeti Gyűjtemény, Sopron)

1978-ban a Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság között egy egyezmény született a határon átmenő vasúti forgalom tárgyában. Ennek az alapkoncepciója a két ország közötti határátmenti forgalom további könnyítése volt. A határátlépési pontok nem változtak, ugyanakkor „*a csatlakozást igénybe vevő vasút jogosult és köteles a közforgalmú vasútüzemet a területi állam területén az államhatártól az átmeneti pályaudvarig lebonyolítani. Ehhez használatra át kell engednie a csatlakozást igénybe vevő vasút részére a csatlakozó határszakaszt – ha az nem saját tulajdona – és meg kell engednie az átmeneti pályaudvar olyan mértékű együttes használatát, amilyen mértékben ez az ott lebonyolítandó csatlakozó és átmenő szolgálatához szükséges*."[74] Emellett többek között a vontatási és vonatkísérő szolgálatot is kiterjesztették, de a személyzetnek továbbra is útlevél, vízum és határátlépési igazolvány szükségeltetett ehhez. Így például az osztrák személyvonatok már vasútüzemi okból Szentgotthárdig jöttek, ugyanis Ausztriában Jennersdorf és a

71 Nosztalgia a síneken. = Képes Újság, 1981. júl. 11. 11. p.
72 Hobbivonat osztrák turistákkal. = Népszabadság, 1977. jún. 6. 3. p.; Hobbivonat. = Népszava, 1977. jún. 19. 3. p.
73 Százéves a győr–sopron–ebenfurti vasút. = Népszabadság, 1979. okt. 11. 4. p.
74 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1979. évi 17. számú törvényerejű rendelete. = MK, 1979. aug. 18. 776–782. p.

határ között volt még két megállóhely, amelyeket valamiképpen ki kellett szolgálni. A visszatolás eléggé macerás dolog lett volna, így inkább bejöttek Magyarországra. Sőt, itt a határ és az állomás között a vágányon keresztülment a határkerítés is egy tolókapuval! Ez ellen az osztrák fél mindig tiltakozott, különösen miután a határőrök a vonat érkezése előtt elfelejtették kinyitni a kaput, és az osztrák vonat behozta azt az orrán az állomásra.[75] A – látszólagos – szigor továbbra is fennállt, azonban a további enyhülést nem lehetett már szabályozni.

Ez a folyamat a GYSEV szemszögéből már jóval korábban elkezdődött. Mivel a személyzet nagy része magyarokból állt, és közülük sokan jártak ki – különböző engedélyekkel – Ausztriába, legtöbbször jó kapcsolat alakult ki a két nemzet egy munkahelyen dolgozó személyzete között. Az egymásrautaltság baráti viszonyokat szült. A munkájukat Ausztriában végzőknek németül is kellett tanulniuk, amit a társaság biztosított számukra heti rendszerességgel.[76] A németnyelv-tudás hiánya – már az 1960-as évektől – azonban egyre nagyobb problémát jelentett főként a mozdonyvezetőknél, akiket ebben az időben már Baranyából (Palotabozsok, Somberek) – az ottani német kisebbségből – kellett toborozni. A GYSEV megbecsülte a nyelvet tudó és szakmával rendelkező munkavállalóit és családjukat, akik számára nemcsak munkát, hanem lakást is adott. A tisztségviselők széfben őrzött szolgálati útlevéllel rendelkezett. Ezt csak az előre tervezett kiutazás előtti nap délutánján lehetett felvenni, a megérkezést követő nap reggelén pedig le kellett adni a tisztviselőknél. A személyzetnek úgynevezett Dienstauftraggal (határátlépési igazolvány) bírt, amelyet a vezényletnél lehetett átvenni a szolgálati időre, majd azt követően le kellett adni.[77] A MÁV-nál ez másként történt. A vasutasok egyébként – erős válogatás után kiadott engedélyek birtokában – viszonylag könnyen, de nem rendszeresen kijártak Ausztriába, de csak kevesen, és azok, akiknek a vasúti utasítás előírta az időszakonkénti kötelező biztonsági ellenőrzéseket. Ilyennek minősült a pályamester, blokkmester, pályafenntartási vonalbiztos, szakaszmérnök, vezetőmérnök. A mozdonyvezetők és a vonatszemélyzet egyáltalán nem![78] Az osztrák vasutasokkal csak minimálisra szorítkozott a kommunikáció, csupán a forgalmisták – német nyelvű – engedélykérése és – adása zajlott.[79]

A nemzetközi személyszállító vonatok száma az 1970-es évektől a Budapest–Hegyeshalom–Bécs vonalon is növekedett. 1979-től kezdődően eltörölték az Ausztria és Magyarország közötti vízumkényszert, ami a beutazóforgalmat jócskán fokozta. A Lehár-vonatpárt pont e célból állították forgalomba innentől a két főváros között.[80] Az 1968-ban kelt közlekedéspolitikai koncepció nem nyereséges vasútvonalak megszüntetését előirányzó intézkedése[81] végül a GYSEV-et is elérte. E célja a forgalom egyre nagyobb részének a közútra való átterelése volt, ez az erősen – személyforgalom-hiányos, legtöbbször a periférián található – vonalak halálos ítéletét jelentette.[82] A Fertővidéki HÉV Fertőszentmiklós és Cell-

75 Németh, 2020.
76 A jószomszédság vasútja. = SZF, 1984. aug. 8. 4. p.
77 Józan, 2017.
78 Németh, 2020.
79 Kalocsai, 2020.
80 *Gittinger Tibor:* Szemelvények az európai vasutak menetrendi együttműködésének történetéből. = Közlekedéstudományi Szemle, 1990. 2. sz. (továbbiakban: Gittinger, 1990.) 67. p.
81 *Csanádi György:* A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közlekedéspolitikai koncepciója, 1968. Bp., 1968. 30. p.
82 *Erdősi Ferenc:* Összeomlás vagy reneszánsz? A hagyományos vasúti közlekedés állapota és kilátásai Kelet-Európában. = TT, 2009. 2. sz. 5–6. p.

dömölk közötti szakaszát gazdaságtalanságra hivatkozva felszámolandónak minősítették. A magyar vonalrész utolsó üzemnapja 1979. május 26-án volt, pár éven belül a síneket is felszedték.[83] A vasúttársaság vezetői a Fertővidéki HÉV teljes megszüntetését tervezték. Az osztrák üzletág azonban éppen ekkor kapott új vezetőket, akik meggyőzték a GYSEV elöljáróit arról, hogy érdemes a vonalat megtartani és korszerűsíteni.[84] A turizmus növelése érdekében a vállalat – a soproni Lokomotiv Tourist Utazási Iroda 1976. évi[85] átadása után – 1981-ben Wulkaprodersdorfban is nyitott egy utazási irodát, ahol nemcsak a nosztalgiaszerelvényeken történő utazás lebonyolításával foglalkoztak, hanem repülőjegyek értékesítésével, szállodai szobafoglalásokkal, körutazások szervezésével, vasúti, hajó- és színházjegyek foglalásával is.[86]

A Lokomotiv Utazási Iroda Sopronban
(Tóth Sándor: Soproni vasutas képeskönyv, 1937–1987. Közlekedés Sopron vármegyében. 2. Válogatás Finta Béla fotóiból. Sopron, 2008. 191. p.)

Ekkorra kezdett el megnőni az egy napra beutazó osztrák turisták száma a magyar vonalakon, de főként Sopronba. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a vasút olcsóbbnak számított az autós közlekedésnél, másrészt így az utazó a híres soproni borvidéken pár pohár bort is elfogyaszthatott. A vasúttársaság egynapos utazásokat szervezett, és a turisták szá-

83 Megszűnő vasútvonalak. = Népszabadság, 1979. máj. 26. 5. p.
84 Lovas, 1998. 40–41. p.
85 *Varga Gyula:* A Fertőszentmiklós–Celldömölk közötti helyiérdekű vasút, 1879–1979. = Honismeret, 1990. 1. sz. 87. p.
86 Új utazási irodát nyitott a GYSEV. = Világgazdaság, 1981. febr. 14. 3. p.

mára saját üzleti hálózatot is kiépített keresett bolti termékeik értékesítésére, akik emellett az olcsóbb szolgáltatások – étkezés, fogorvos, fodrász, kozmetikus – miatt is jöttek az országba.[87] Bár a határon átívelő baráti és rokoni kapcsolatok tovább éltek vagy legalábbis számon tartották őket, a magyar lakosság utazási korlátozásainak bevezetése miatt ezek nagy része elhalt. A kölcsönös kapcsolatfelvételre az 1980-as évektől került sor általában községi szinten, majd ennek adott nagy lökést a világútlevél bevezetése.[88] A korábban fagyos osztrák–magyar kapcsolatok ezzel jócskán oldódtak. 1987-ben villamosították a Győr–Sopron vonalat, majd a GYSEV 1988-ban csatlakozott a Keleti Régió Közlekedési Szövetséghez (Verkehrsverbund Ost-Region) a Deutschkreutz–Ebenfurth és Pamhagen–Neusiedl am See szakaszokkal, amelynek feladata a buszos, a villamos- és a vasúti közlekedés menetrendjének és tarifájának regionális összehangolása volt.[89] Ezt követően a napi három vonatpár helyett szinte óránként közlekedett vonat a Sopron–Ebenfurth vonalon át Bécsig, amely már főként a munkába és iskolába járáshoz igazodott.[90] A korszak végére a GYSEV-nél személyforgalom a korábbi felére esett vissza, míg az fuvarozott árumennyiséget megduplázta – köszönhetően a vámraktáruk adta logisztikai lehetőségnek.[91] Az eddig államigazgatási felügyelet alatt álló GYSEV a rendszerváltozástól ténylegesen részvénytársaságként működött tovább.[92] Még a vasfüggöny lebontása előtt felmerült a Fertővidéki HÉV-en a Pamhagen és Fertőszentmiklós közötti menetrendszerű – 1955 óta megszűntetett – közlekedés visszaállítása.[93] Erre azonban 1990-ig várni kellett, amikor teljesen felszámolták a vasfüggönyt. Ekkor indultak újra a menetrendszerű személyszállító szerelvények Fertőszentmiklós és Neusiedl am See települések között.[94] 1985 végére a szombat-hely–szentgotthárdi pályát is felújították,[95] de a csekély forgalomra hivatkozva, használt talpfákat és síneket építettek be, így csak 60 km/h-val közlekedhettek rajta a szerelvények. 1985 óta – rendszeresen – közvetlen kocsi közlekedett Szombathely és Graz között, így a vonal a sok átszállás és a lassú tempó miatt kis kihasználtsággal üzemelt. Ugyanakkor látható e példából is, hogy Magyarország a közlekedését – politikai okból – inkább keleti irányba fejlesztette, így a nyugat szomszédaink sem törekedtek a keleti irányú innovációra.[96] 1989-től közlekedett az Eurocity Liszt Ferenc vonatpár Budapest–Bécs–Frankfurt–Köln–Dortmund viszonylatban a nyugat felé való nyitás újabb jeleként.[97]

A rendszerváltásig a csempészetet a legkomolyabb ellenőrzések mellett sem lehetett megállítani. Hiába történtek szigorú – kutyás – átvizsgálások mind a MÁV, mind a GYSEV vonalain. A hegyeshalmi vonalon a vasutasok dézsmálták a ki- és beérkező – leginkább élelmiszert (például borszállítmány az Egri borvidékről) szállító – szerelvényeket, de csempészetet is folytattak. Nagy lebukások 1965-ben fordultak elő.[98] Slágertermékeknek minősült

87 Élelmes turizmus. = Amerikai–Kanadai Magyar Élet, 1983. már. 5. 18. p.
88 Hardi, 1999. 165. p.
89 Zwickl, 2011. 237. p.
90 Józan, 2017.
91 Kétnyelvű vasút. = Népszabadság, 1986. júl. 12. 4. p.
92 A GySEV kibújt a vasfüggöny alól. = Népszava, 1991. márc. 4. 8. p.
93 „Új vasút" Ausztriában. = Világgazdaság, 1989. ápr. 22. 1. p.
94 Újra megnyitott a határátkelő. Vonattal a Fertő tájain. = Népszabadság, 1990. máj. 30. 9. p.
95 Hogyan közlekedünk jövőre? = VN, 1985. nov. 21. 8. p.
96 Gyorsvonat Szombathely–Graz között? = VN, 1990. máj. 23. 1. p.
97 Gittinger, 1990. 67. p.
98 Kalocsai, 2020.

mindenütt többek között az orkánkabát, a kávé, a nejlonharisnya, az otthonka, a dzsörzé, a varróanyag, a Fa szappan, a tusfürdő és a számológép. Erre a legjobb lehetőségük a GYSEV dolgozóinak adatott meg, hiszen ők rendszeresen jártak át Ausztriába, nem véletlenül hívták „Magyarország csempészkapujának". A Fertővidéki HÉV személyzetéből többen Frauenkirchenben – az állomást el lehetett hagyni, de a települést nem! – bementek vásárolni a helyi üzletekbe. Sőt, olyan is előfordult, hogy a Neusiedl am See Bad-on való éjszakázásuk előtt Bécsbe is eljutottak, és a Mariahilferstrasse olcsóbb mellékutcáiban itthon nem kapható termékeket szereztek be. Ezek hazahozatala sem ütközött általában komolyabb akadályokba, hiszen Pamhagennél csak néha fordult elő vámvizsgálat magyar részről. Ez azonban veszélyes játéknak számított, mert a beépített emberek sokszor bejelentették ezt a hatóságoknak, amelyek azonban legtöbbször mégis elsimították ezeket az ügyeket. A hiánygazdaságban nem forgalmazott termékek közül még élelmiszereket, főként déligyümölcsöket is nagy előszeretettel hoztak haza a vasutasok, és – ha ezek nem kereskedelmi mennyiségben voltak náluk – a határőrök nagyvonalúan át is engedték.[99] A vonatkíséret leggyakrabban az Ausztriában slágerterméknek számító szovjet pezsgőt (Szovjetszkoje Igrisztoje),[100] Pick-szalámit, tömbsajtot és vesepecsenyét[101] vitt ki a szomszéd országba, ahol a munkatársak, ismerősök nagy előszeretettel vásárolták meg tőlük. Az embercsempészet is megfigyelhető volt mindvégig.[102]

Erre az időszakra a szocialista világrendszer válsága egyre láthatóbbá vált. A Szovjetuniónak növekedtek a kül- és belpolitikai gondjai. Az új főtitkár, a realista Gorbacsov felismerte, hogy sem a keleti blokk, sem a Szovjetunió nem tartható már fenn. A kelet-európai országok esetében a fennálló viszonyok demokratikus alapokra való helyezését vizionálta, nem állt az átalakulások útjába. Ez elvezetett a Szovjetunió és a bipoláris világrend szétéséséhez, egyúttal a magyar rendszerváltáshoz is.[103] Már ezt megelőzően történtek könnyítések a határátlépésben. 1987-ben bevezették a már említett világútlevelet, majd 1988-ban történt meg az első határnyitás – ez egykori, lezárt határátkelők alkalmankénti használatba vételét jelentette. Végül 1989 után eltűntek a jelzőberendezések, a szögesdrótok és a szigorú határőrizet, megnyíltak a határátkelők nyugati irányba. 1994-től Ausztria keleti határa már az Európai Unió határának is számított egyúttal,[104] amely Magyarországnak 2004-ben az EU-ba való belépésével ezt a jelentőségét is elveszítette A határok elválasztó szerepének csökkenésével megindult a természetes, funkcionális kapcsolatokkal rendelkező határon átnyúló (integrált) régiók kialakulása.[105] Majdnem 1 évszázadnyi idő kellett ahhoz, hogy a történelmi Nyugat-Magyarország természetes térszerkezetében létrejött gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok ismételten a határok akadályozó szerepe nélkül újjászerveződhessenek.

99 Nagy, 2017.
100 A mozdonyvezetők Ebenfurtban egy lemezszekrénybe rakták be az Ausztriába átvitt pezsgőt, amit a helyi vonatfelvevő a vételi árnál magasabban értékesített, majd a szállítóknak azt kifizette. Nagy, 2017.
101 Uo.
102 Józan, 2017.
103 *Fischer Ferenc:* A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai, 1945–1989. Bp., 1992. 337–344. p.
104 Hardi, 1999. 164. p.
105 *Hardi Tamás – Hajdú Zoltán – Mezei István:* Határok és városok a Kárpát-medencében. Győr–Pécs, 2009. 313. p.

KONKLÚZIÓ

Mindent összegezve megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a két vasúttársaság, a MÁV és a GYSEV fejlődése és működése eltérően alakult Trianon, a 2. világháború és a vasfüggöny leereszkedése után. Az előbbi nyugati irányban működtette az ország fő vasúti vonalának minősülő, Béccsel közvetlen összeköttetést biztosító Budapest–Győr–Hegyeshalom vonalat. Itt mind a személy-, mind a teherforgalom óriási relevanciával bírt, volumenét tekintve is legnagyobbnak minősült. A másik működő vonala Szombathelyen át Szentgotthárdig – onnan Grazba – jóval kisebb forgalmat bonyolított le. A GYSEV és a kezelésében lévő Fertővidéki HÉV igazi kuriózumnak minősült a keleti blokkon belül is, hiszen nemcsak két országhoz, hanem a két tömbhöz is tartozott. Ezzel igazi összekötő szerepet játszott a két tábor között, amelyet a vasúttársaság a folyamatos fejlesztéseken keresztül meg is próbált kihasználni. A vasút és a GYSEV speciális helyzete egyúttal a csempészet és az illegális migráció melegágyát is jelentette.

TÓTH CSABA

VASVÁR ÉS A HEGYHÁT A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

2. rész

1978-ban a Vasvári Művelődési Ház elindította a „Hegyhát a képző és iparművészetben” című, évi rendszerességgel megrendezett kiállítássorozatot, amelyen profi és nem hivatásos képzőművészek egyaránt részt vehettek.[1] Ez kicsit felpezsdítette a képzőművészeti életet, több Vas megyei művész is rendszeresen szerepelt ezeken a kiállításokon, többek közt Káldy Lajos, Vörös Ferenc (1931–2019) és Marosits József (1950–2018). Műveik közt egyaránt előfordultak vasvári és hegyháti témák is.

A rendszerváltás után, az 1990-es évek közepén, e sorok írója a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola hallgatóinak Vasváron rendezte meg a kötelező művésztelepét. A Vasvári Művelődési Ház a következő években meghívta Bakó László (1949–2018) és Koller László (*1977) szobrászművészeket, valamint Mészáros Szabolcs (*1975) festőművészt, akik a városban dolgoztak, festettek, szobrászkodtak. Ezt az első alkalmi művésztelepet Pogács Mónika, a Művelődési Ház munkatársa szervezte. Mészáros Szabolcs ezen felbuzdulva a következő években rendszeresen visszatért Vasvárra és a domonkos rendház középkori, lőréses ablakairól egy egyedülálló képsorozatot készített.

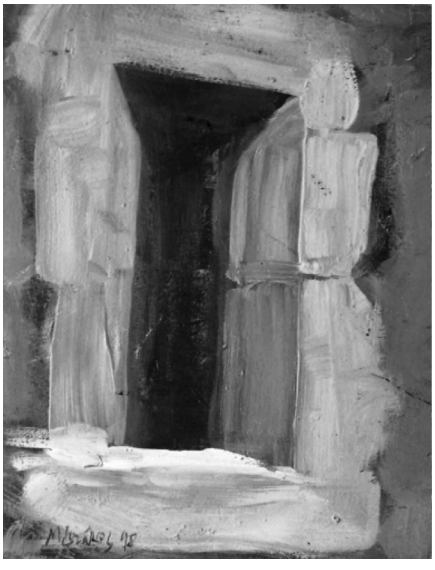
Mészáros Szabolcsnak a Képzőművészeti Főiskolán Károlyi Zsigmond volt a mestere, aki támogatta az ő figurális elképzeléseit, sőt tulajdonképpen a Károlyi osztályból nőtt ki később a Sensaria néven ismertté váló művészcsoport, akikkel Mészáros Szabolcs több alkalommal is kiállított. Szemléletükben sok a közös nevező, ezek közül is első helyen van a figuratívitás, második helyen pedig a hazai és az európai festészet avantgárd előtti hagyományainak a továbbéltetése.[2]

Mészáros Szabolcs ebben a vasvári képsorozatában minimalista módon annyira leszűkíti a bélletes ablakok motívumaira a kompozíciót, hogy azok szinte mágikus erővel idézik meg a város középkori múltját, jelentőségét. Ez az erőtér maga az ablak, ami a figurális művészetben Leon Battista Alberti (1404–1472) óta a világra való kitekintést jelentette. Ez egy olyan szellemi koncentrációval végig vitt projekt, amivel ritkán találkozunk a hazai kortársművészetben.[3]

1 A Hegyháti képző- és iparművészeti kiállítások egészen 2010-ig lettek megrendezve, tulajdonképpen 2014-től ebből formálódott át a Vasvári Alkotótábor.

2 A figuratívitás, a figurális művészet valójában ábrázoló művészet. A nonfiguratív művészet pedig nem ábrázoló művészet, ami elveti a kép nyelvi, gondolati gyökerét, így a képrombolásban fogant.

3 Mészáros Szabolcs fotói.

1–2. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablakok, 1998

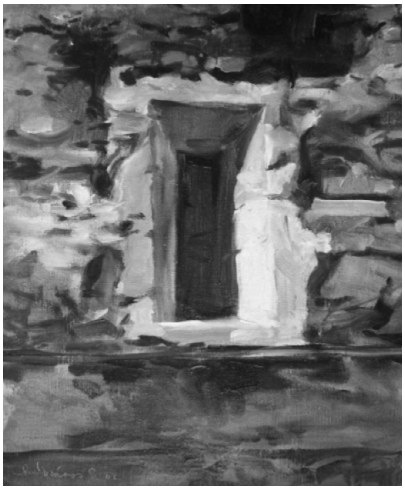
3. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablak, 1998; 4. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablak, 2000

5–6. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablakok, 2000

7. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablak, 2001; 8. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablak, 2002

9. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablak, 2002; 10. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablak, 2003

11–12. kép - Mészáros Szabolcs: Vasvári ablakok, 2003

Mészáros Szabolcs vasvári munkássága kapcsán a város egy csapásra a kortárs festészeti problematika hatókörébe került, ahonnét szükségszerű volt a továbblépés. Rainer Ágota, a Nagy Gáspár Kulturális Központ munkatársa 2010-ben „Káosz" címmel szervezett egy művésztelepet a városban, de az itt született munkák nem kapcsolódtak szorosan tanulmányunk témájához.

Ezekben az években a Vasvári Alkotóbor 2014. évi zászlóbontásáig Bodor Miklós (1925–2010) festőművésznek és Varga Bernadett (*1963) iparművésznek ismert egy–egy vasvári tematikájú munkája, mindkettő a Szentkúti kápolnát ábrázolja, érzékeltetve azt, hogy a kommunizmus évtizedeiben elfojtott vasvári zarándoklatok iránt ismét megnőtt az érdeklődés.

Bodor Miklós képén az égben lebegő Szentkúti kápolna alatt egy várospanorámát látunk, amelyet Soproni Horváth József után ő örökít meg újra. Az alföldi származású Bodor Miklós 1991-ben telepedett le Káldon, így váltak számára egyre fontosabbá a hegyháti témák, különösen a Jeli arborétum, annak is a legszebb májusi időszaka, amire e tanulmányban még később visszatérünk.[4]

Varga Bernadettnek az Iparművészeti Főiskolán a Vas megyei születésű Fóth Ernő volt a mestere, aki a festői szemléletet adta át tanítványainak. Varga Bernadett 2014-ben a Képzőművészeti Egyetemen képzőművész tanár diplomát is szerzett.[5]

A szombathelyi Csonka Ernő (*1921) festőművész inkább a város másik, idegenforgalmi arcát ragadta meg, amikor a vasvári tóról készített olajfestményt. A Vas megyei természetelvű festők közül az ő tájképfestészete kapcsolódik leginkább a műfaj európai hagyományaihoz.[6] Ars poeticája ebből a gyökérzetből ered: „*A festőművészet nyelvét a természet tárgyainak képei szolgáltatják. A képzőművészet elnevezés világosan fejezi ki e tényt*."[7] A természetalapú festés lényegi indíttatását azonban Kenneth Clark fogalmazza meg Leonardo könyvében: a festő úgy tudja „*Istenhez hasonló szerepét*" betölteni, ha a „*látható világot*" újrateremti képén.[8]

Az eddigiektől eltérő új művésztelep-kezdeményezés, Vasvári Alkotótábor címmel, tehát 2014 nyarán indult. Ezt Gergye Rezső, a Nagy Gáspár Kulturális Központ igazgatója indítványozta, és Kovács Tilda polgármesterasszony, a szomszédos Oszkón élő Nádler László (*1945) festőművészt bízta meg annak vezetésével, aki korábban már Oszkón szervezett művésztelepet.[9]

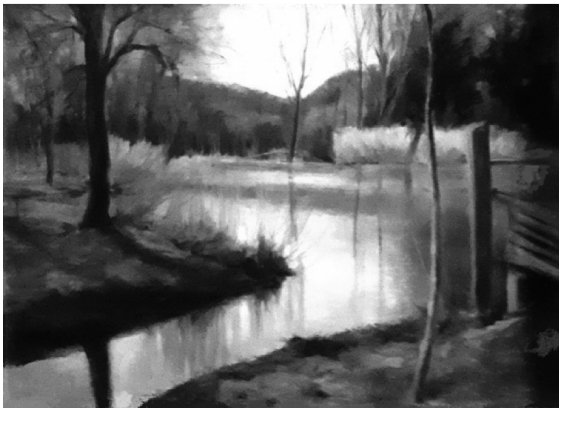
Az első Vasvári Alkotótáborokban részben az Oszkói Alkotótábor részvevői dolgoztak. Mindkét művésztelep talán legkiemelkedőbb alkotója a csornai Szilágyi Jéger Teréz (*1967), aki a Nyugat-magyarországi Egyetemen szerzett történelem-, majd rajz szakos tanári diplomát. Később a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán, végül a Magyar Képzőművészeti Egyetemen újabb diplomát kapott.

4 Halmosi Tamás fotója.
5 Varga Bernadett fotója.
6 Lakosi Teréz fotója.
7 A vasi kötődésű festőművész fogalmazza meg ezt az axiómát könyvében. *Csebi Pogány István:* Rembrandt. Bp., 1940. 62. p. Mindketten tagja voltak a 2. világháború előtt a Szent Márton Céhnek.
8 *Clark, Kenneth:* Leonardo da Vinci. Ford. Molnár Magda. Bp., 1982. 39. p. Goethe úgy vélte: „*Nem tudunk másmilyen világról, csak amilyen az emberre vonatkozik.*" *Nagy Endre*: Fülep Lajos művészetfilozófiája, 1923–1944. Tanulmány. Bp., 1991. 30. p. (Z-füzetek; 15.). Ennek a látható és emberre vonatkoztatott világ újrateremtésének fordított hátat az absztrakt művészet, majd veszítette el a közönséggel a közös hangot.
9 Nádler László 1991-ben Budapestről költözött Oszkóra, ahol 2013-ban szervezte meg az első alkotótábort. Az oszkói és a vasvári alkotótábor résztvevői között az első időkben sok átfedést találhatunk. Az alkotótáborról még: hthttps://vasvaralkototabor.iwk.hu/tps://vasvaralkototabor.iwk.hu/ (Megtekintve: 2020. november 20.)

13. kép - Bodor Miklós: Szentkúti kápolna golgotavirággal, 2000;
14. kép - Varga Bernadett: Szentkúti kápolna, 2011

15. kép - Csonka Ernő: Vasvári tó, 2014;
16. kép - Nádler László: Vasvári tó, 2017

Szilágyi Jéger Teréz így egyaránt otthonosan mozog a hagyományos és a kortárs képalkotási látásmódokban. Az utóbbi években rendszeresen a Gyulai Nyári Művésztelepen is dolgozik, hagyományos látványelvű képeket hozva létre. A Vasvári Alkotótáborban, az első időszakban plein air jellegű pasztelleket készített, míg az utóbbi években egyrészt a város urbánus motívumait kereste, másrészt a domonkos rendház és templombelső atmoszférikus fényjelenségei érdekelték. A vasvári sáncról készült festménye egy mai, 21. századi impresszionista mű.

Városképein a színes megvilágítás, a színes reklámfények válnak főszereplővé. Az 1970-es éveken Szkok Iván festőművészt is a színes fények érdekelték, és nem sokkal halála előtt, a Párizsban élő Csernus Tibornak is ez inspirálta utolsó festményciklusát. Szilágyi Jéger Teréznek az alkotótábor első évében készült „Ferenczy Károly emlékére" című képsorozata viszont egy újabb kapcsolódási pont Nagybánya és Vasvár között, hisz Ferenczy Károly hatott legjobban a nagybányai művésztelepre.[10]

A délvidéki Salamon Árpád (*1930) ma Szlovéniában él, rendkívül gazdag és sokoldalú képzőművészeti eszköztárral rendelkezik, egyaránt otthonosan mozog a grafika és a festészet területén, azonban minden munkáján tetten érhető sajátos dekorativitása. A Vasvár környéki dombokról is egy ilyen látványos, dekoratív festményt készített.

A kapuvári Czanik Ferenc (*1955) első diplomáját az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskolán szerezte, majd 2000-ben a Magyar Iparművészeti Egyetemen immár egyetemi tanári diplomát kapott. A Vasvári Alkotótábor egyik legsokoldalúbb, legizgalmasabb személyisége, évről évre visszatérő képzőművésze. Egyaránt otthon van a látványelvű festészetben, a fotóalapú újfigurális festészetben és egy harmadik típusú képalkotás is jellemző rá, amikor madártávlatból, drónfelvételek alapján láttatja a várost, ami egy sajátosan nehéz perspektivikus kihívás, amelyet nagyszerűen old meg.[11]

A Vasvári házak akvarellje hihetetlenül pontosan adja vissza a település fekvésének földrajzi helyzetét, szépségét, ahogy a temetődombról nyíló kilátás a messzeségbe viszi a tekintetet, nyugati irányba a Kőszegi hegyig.

Az újfigurális életképei kicsit rokoníthatók a Sensaria csoport szemléletéhez kapcsolódó székesfehérvári Szolnoki Szabolcs városi témájú zsánerképeihez, az utcai járókelők látszólag véletlenszerű csoportjaihoz, kompozícióihoz. Mindkettőjüknél már a fényképezőgép tudatos festői kompozíciót örökít meg. Czanik Ferenc Vasvárt szinte egy nagyvárosként ábrázolja, egy turisták által felkapott idegenforgalmi vonzású településnek. A 2020-ban készített Panorámaképe rímel az 1914. évi Soproni Horváth József festményre, kevésbé kidolgozott, sokkal inkább a cézanne-i képszerkesztés érvényesül rajta, a házak, háztetők kubisztikus formáiból építkezik a festmény.[12]

Az érdi Benkóczy Péter (*1945) is alapítónak számít a Vasvári Alkotótáborban. Az első festészeti stúdiumokat a Bernáth növendék Győrffy Pétertől kapta, aki megszállott híve volt a plein air festészet hazai hagyományainak, a Gyulai Nyári Művésztelepen is sokat dolgozott. Benkóczy Péternek később a Vas megyei gyökerekkel rendelkező Vargha László festőművész fejlesztette tovább tájképszemléletét. Valójában azonban, a Vasváron is dolgozó, debreceni Gonda Zoltánt és a balatonszemesi Pósa Edét tekinti mesterének. Benkóczy Péter Vasváron látványelvű pasztellképeket készített.[13]

10 Szilágyi Jéger Teréz fotói.
11 2014-ben készült egy közel 10 perces film Vasvárról, drónfelvételek alapján. http://www.frisss.hu/tv/igy-nezki-egy-igazi-legitura-vasvar-felett- (Megtekintve: 2020. november 20.)
12 Halmosi Tamás és Czanik Ferenc fotói.
13 Halmosi Tamás fotója.

17. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Vasvári este, 2014;
18. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Lámpás I. Ferenczy Károly emlékére, 2014

19. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Lámpás II. Ferenczy Károly emlékére, 2014;
20. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Érkezés, a Domonkos-rendi templom, 2015

21. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Vasvár, római sánc, 2015;
22. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Hajlék, Faluvég Vasvárnál, 2016

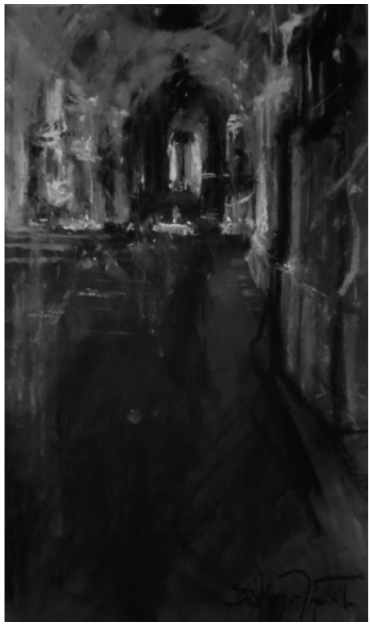
23. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Akkor és ott, 2018;
24. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Kapu XIII., 2019

25. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Kapu XIV., 2019;
26. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Vasvár vize I., 2019

25. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Kapu XIV., 2019;
26. kép - Szilágyi Jéger Teréz: Vasvár vize I., 2019

29. kép - Czanik Ferenc: Vasvári utca, 2014; 30. kép - Czanik Ferenc: Esti séta, 2016

31. kép - Czanik Ferenc: Tavirózsák I., 2017; 32. kép - Czanik Ferenc: Kávézók, 2017

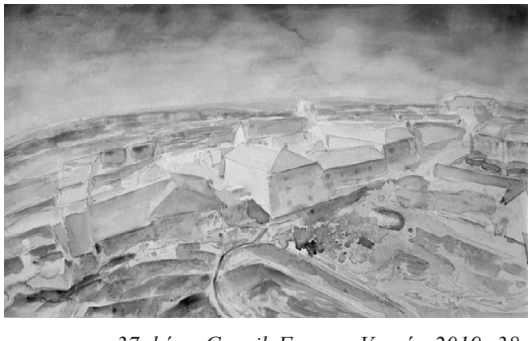

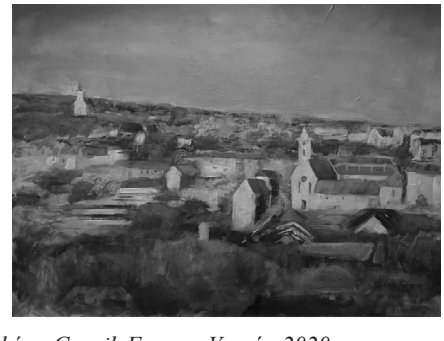
33. kép - Czanik Ferenc: Vasvári rétes fesztivál, 2017;
34. kép - Czanik Ferenc: Vasvár, fesztivál, 2018

35. kép - Czanik Ferenc: Vasvár, Reggeli várakozás, 2018; 36. kép - Czanik Ferenc: Vasvár, 2019

37. kép - Czanik Ferenc: Vasvár, 2019; 38. kép - Czanik Ferenc: Vasvár, 2020

Murányi Teréz (*1976) a Szegedi Tudományegyetemen szerzett könyvtár–informatika szakos diplomát 2009-ben, majd ezt követően fordult a képzőművészet felé, Nagy Károly festőművészt tekinti első mesterének. 2012-ben elvégezte a Szegedi Szépmíves Céh Művészeti Szabadiskoláját. Itt többek közöttt Bányai Béla, Gonda Zoltán és Novák Attila tanították. A vasvári főtérről készített madártávlati képén a városközpontot szinte álomszerűen idézi meg, ezt pedig a horizont megemelésével éri el, ettől emelkedik fel a képe az égi régiókba. A festmény a rózsaszínek, narancsok, vörösek és a kékek – alapvetően pasztellszínek – különleges, vibráló kontrasztjára és harmóniájára épül, szinte olyan, mint egy középkorba visszavágyó Gulácsy kép. A Vasvári Kilátóról készült festménye pedig hiteles valóságtartama ellenére is szürreális hatást kelt, ugyanakkor szinte Bernáth Aurél színvilágát idézi meg.[14]

A Keszthelyen élő Németh Idának (*1970) első mestere a Soproni Óvónőképző Főiskolán Giczy János festőművész volt. Majd a Szombathelyen Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán szerzett újabb, immár rajz szakos tanári diplomát. 1993-ban a szerző által vezetett Egyházashetyei Művésztelepen dolgozott, ahol a Ság hegyről készített plein air munkákat. Később kerámiával foglalkozott, majd döntő hatással volt rá Pósa Ede festőművész, akinek pasztellkurzusán 2013-ban és 2014-ben is részt vett. 2018-tól az Alsópáhoki Művésztelep vezetője, 2019-ben meghívták a végső Ágoston vezette Felsőbányai Művésztelepre.

Németh Ida nagyon expresszíven kezeli a pasztellt, gyakran egészen vad festői gesztusokkal él, ugyanakkor néhol finom, leheletszerű részeket is hagy a képfelületen, ami így mindig az élet illúzióját kelti. Általában nagyon sziporkázó és energikus az előadásmódja, szinte örömfestészetnek is lehet azt tekinteni. Tájképeinek képszemlélete tradicionális-, plein air jellegű, mégis újszerű és egyéni a látásmódja. Ő is, mint a legtöbb a Vasvári Alkotótáborban dolgozó művész, fotót használ előképül, tehát a látványalapú képeket is műteremben készíti el. Festményei így posztimpresszionista fotóadaptációk. Azonban már a fényképeket is abszolút képszerűen komponálja meg, azokon így később már nem kell változtatnia.[15]

39. kép - Benkóczy Péter: Vasvári tó, 2015;
40. kép - Murányi Teréz: Vasvári kilátó, 2016

14 Murányi Teréz fotója.
15 Németh Ida fotói.

41. kép - Murányi Teréz: Vasvár, 2016; 42. kép - Németh Ida: Vasvár, 2016

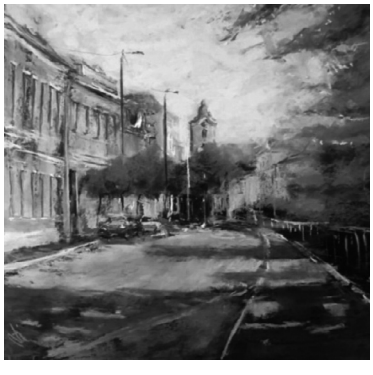

43. kép - Németh Ida: Vasvári kápolna, 2018; 44. kép - Németh Ida: Vasváron, 2018

45. kép - Németh Ida: Vasvári utca, 2018;
46. kép - Németh Ida: Hazafelé, a szabad színpad mellett, 2018

47. kép - Németh Ida: Vasváron, 2019; 48. kép - Németh Ida: Vasvár, 2019

49. kép - Németh Ida: Vasvár erdei útja, 2019;
50. kép - Németh Ida: Elhagyatva, Vasvár, 2019

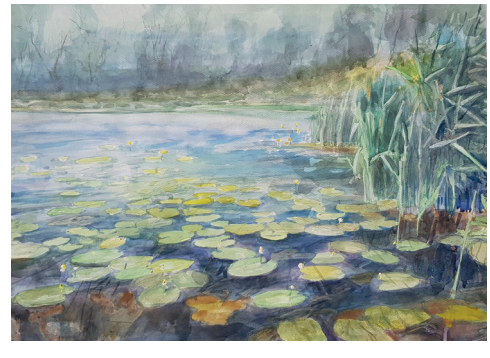

51. kép - Németh Ida: Vasvári tó, 2019; 52. kép - Németh Ida: Alkotmány utca, 2020

Mészáros Szabolcs: Vasvári ablakok, 1998

Czanik Ferenc: Vasvári házak, 2016

Czanik Ferenc: Tavirózsák II., 2017

Németh Ida: A Békeház felé, 2016

Salamon Árpád: Vasvári dombok, 2014

Szilágyi Jéger Teréz: Csend, Domonkos-rendház, 2018

Szilágyi Jéger Teréz: Kapu XII., 2019

53. kép - Németh Ida: Templom felé, 2020

54. kép - Németh Ida: Reggeli fényben, 2020

PETER DOMINKOVITS: DIE REDE VON JENŐ HÁZI AUS DEM JAHRE 1921 IM THEATER ZU SZOMBATHELY. BEITRAG ZUR ERSCHLIEBUNG DER UNGARISCHEN POLITISCHEN UND GESELLSCHAFTLICHEN TÄTIGKEIT UM DIE BEHALTUNG VON WESTUNGARN

Der Name von Jenő Házi (1892–1986), dem legendären Archivar der Stadt Sopron ist sowohl für die Interessierten der Mittelalter- und Städteforschung, als auch der Quellenausgabe wohlbekannt. Zu gleicher Zeit ist es weniger allbekannt, daβ sich der gelehrte Archivar mit starkem bürgerlichem Bewuβtsein auch in den aktuellen politischen Fragen seines Zeitalters mehrmals äuβerte. Als erstes von diesen galt, als er als Historiker nach Antreten seines Amtes seine Meinung im komplizierten Problemkreis der westungarischen Fragen ebenfalls zum Ausdruck brachte. Er argumentierte mit einem historischen Beitrag in der vor Volksstimmung stehenden Stadt beim Bleiben in Ungarn, sondern brachte er diese seine bestimmte Stellungnahme auch in Vorträgen zum Ausdruck. Sein hier veröffentlichender Vortrag in Szombathely ist ein Beweis dafür, daβ er seine Tätigkeit nicht nur in Sopron, sondern auch in der erweiterten Region, wie auch im Sitz des benachbarten Komitat Vas fortsetzte.

JUDIT BODÓ: KOMITAT VAS UND DIE KINDERFERIENAKTIONEN, 1920–1926. HISTORISCHER REKONSTRUKTIONSVERSUCH

Nach dem Friedensvertrag von Trianon können die Erschlieβung der die Lebensumstände, die Zukunft bestimmenden Ereignisse der Kinder, sowie die der davon erwachsenden individuellen und gemeinschaftlichen Erlebnisse nicht vernachlässigt werden. Der Beitrag unternimmt, die Ferienaktionen für Kinderrettung im Ausland – die sg. Kinderzüge – mithilfe der bisher noch nicht publizierten Quellen inbezug auch aufs Komitat Vas, mit Rücksicht aufs unbestreitbaren Verdienst des in Szombathely gebürtigen päpstlichen Geheimkammerherrn, des holländischen Kurators der Actio Catholica Hungarica zu beschreiben.

CSABA TÓTH: „NEIN! NEIN! NIEMALS!“ – DER FRIEDENSPAKT VON TRIANON IN DER BILDENDEN KUNST IM KOMITAT VAS

Die historischen Folgen der Entscheidung von Trianon vor 100 Jahren wirken noch bis heute aus. Diese berührten auch das westliche Grenzgebiet Ungarns, dadurch auch das Komitat Vas. Auch das lokale Leben der bildenden Kunst erlitt dessen Folgen, das Leben von mehreren Künstlern änderte sich radikal. Es gab welchen, der gezwungen war, von den abgetrennten Gebieten zu flüchten, es gab welchen, der an Ort und Stelle blieb und sich von der bildenden Kunst im Komitat Vas isolierte. Der Beitrag sammelt zusammen und analysiert die lokalen bildkünstlerischen Darstellungen des Traumas vom Beginn bis auf den heutigen Tag. An den Werken ist es zu beobachten, wie die schmerzhafte Wunde vernarbt, verwächst, zuheilt, wie diese in die geistigen Höhen steigen. Es ist zugleich ein Beweis dafür, welche Kraft die darstellende Fähigkeit der bildenden Kunst besitzt.

LÁSZLÓ SZENDY: CHRONOLOGISCHE FRAGEN DES LEBENS DES HEILIGEN MARTINS (VERÖFFENTLICHT VON ERNŐ CSÁSZÁR)

Dr. László Szendy (1896–1969) Dechant-Pfarrer der Kathedrale zu Szombathely, titulierter Abt zu Pornó, bischöflicher Rat, Professor in der Bibelwissenschaft und Kirchenkunst im Seminar, sowie Präfekt erschloß in seinem in Manuskript gebliebenen Beitrag etliche interessante beachtenswerte Gedanke inbezug aufs Geburtsdatum des heiligen Martins. Das Leben von Martin hat eine längere und eine kürzere Chronologie. Die kürzere wurde von Severus Sulpicius verfaßt. Zwischen den beiden Chronologien kommt bei der Geburt – 316–317., bzw. 334–336. – ein fast 20-jähriger Unterschied vor. Szendy hält die lange Chronologie für legitim. Er legt glaublich und logisch aus, warum Sulpicius den Lebenslauf – d. h. seinen 20-jährigen militärischen Dienst auf 5 Jahre – reduziert hatte. Das Manuskript wird von Ernő Császár, dem Neffen des Abtes Szendy veröffentlicht, der den im Besitz der Familie befindliche geistige Nachlaß aufbewahrt und pflegt.

ZOLTÁN CSISZÁR: KEMENES. NEUERE BEITRÄGE ZUR ETYMOLOGIE DES LANDSCHAFTSNAMENS KEMENES.

Der Beitrag macht einen auf die Widersprüche der Namenserklärung des Landschaftsnamens Kemenesalja im *„Etymologischen Wörterbuch der geographischen Namen“ (Földrajzi nevek etimológiai szótára“)* aufmerksam. Er hebt der Unsicherheit von der slawischen Herkunft gegenüber die Herkunft aus den altungarischen Personennamen *Kemenus*, *Keminus* heraus, sowie ermöglicht die Herkunft aus dem Hauptwort *kemen*. Er lokalisiert die Position des geschichtlichen Kemenes innerhalb des gegenwärtigen naturgeographischen Gebietes von Kemenesvidék. Er weist auf den komplexen Prozeß der Landschaftsnamenswerdung hin. Die im Beitrag gefaßte komplexe Untersuchung – der wahrhaftige philologische Hintergrund des Namensproblems und die Dokumente des späteren Namensgebrauches – deuten auf ungarische Namensgebung und den semantischen vom im etymologischen Wörterbuch der geographischen Namen veröffentlichten abweichenden Inhalt hin.

GYULA BENCZIK: DOMONKOSFA, 1526–1690

Die Geschichte des im heutigen Übermurgebiet (Muravidék) befindliche Domonkosfa (heute: Domanjsevci, Slowenien) kann deshalb auf Interesse Anspruch erheben, da es während der Türkenherrschaft sowohl der Zerstörung, als auch dem Bevölkerungswechsel auswich. Das zwischen dem Wart und dem slawischsprachigen Wendenland (Tótság) liegende Dorf gehört zu der Familie Darabos von Nádasd und lebt isoliert von ihren anderen Besitzungen. Die amtstragende, beim Militär dienende mitteladelige Familie von gutem Ruf tat alles ums Überleben. Sie verzichtete auf Domonkosfa nicht für einen Augenblick. Der stabile Status des Dorfes ist trotzt der ungünstigen öffentlichen Umständen diesem zu verdanken. Als wertestes Dokument gilt das Statut des Dorfes aus 1651, das – im Übermutgebiet einzigartig – die inneren Verhältnisse regelte.

ISTVÁN BARISKA: AM TAGESANBRUCH DER REFORMATION IN KŐSZEG

Im Beitrag wird die Analyse von zwei Briefen durchgeführt. Alle beiden wurden vom deutschen Schulmeister Caspar Stingeli 1559 an den Günser Rat verfasst. Anfangs schien es, es gehe bloß um den Streit zwischen dem deutschen Schulmeister, Caspar Stingeli und dem ungarischen Seelsorger, Simon Somlyói. Der katholische Schulmeister nahm es nicht wahr, daß die Stadt sich bereits eine Richtung

in der konfessionellen Reform (Reformation) nahm. Zu dieser Zeit wurde bereits ein anderer Schulmeister an die Spitze der Pfarrschule eingeladen. Der Seelsorger beschuldigte den Schulmeister, daβ er in Abwesenheit des Pfarrers, Michael Altz seine Aufgaben nicht erfülle. Caspar Stingeli verfasste seine Beschwerden zu Ostern, er betrachtete sich als Opfer desgleichen wie es im Verrat in Getsemani der Fall war. Der Beitrag befaβt sich mit der Niederlage des im Zeichen der septem artes liberales unterrichtenden Schulmeisters. Letzten Endes stellte sich heraus, daβ sie mit Rücksicht auf die Liturgie, die in den Glaubensegeln festgesetzten Gebetsordnung von St. Benedictus einen derart gegensätzlichen Standpunkt vertreten, der noch tatsächlich beweist, daβ der Stoff der katholischen Tradition in Kőszeg aufgerissen wurde.

KATALIN ESZTER KOVÁCS: MOSAIKEN DES BÜRGERMEITERS ZU SZOMBATHELY, ISTVÁN KISKOS (1874–1945) TEIL 1.

István Kiskos (1874–1945) gelangte auf der Stufenleiter emporkommend am 20. Mai 1914 auf die Spitze von Szombathely. Er pflegte groβangelegte Städtepläne. Als eines der gröβten Ergebnisse seiner Bürgermeistertätigkeit galt, daβ er die Stadt erfolgreich über den Krieg und die darauffolgenden Revolutionen hinwegführte. Der erste Weltkrieg deutete auf die Notwendigkeit des Zustandebringens des bereits in seinem Programm angekündigten Krankenhauses und der Schlachtbank hin. Er war zwischen 9. Oktober 1930 und 8. Juni 1931 als Abgeordnete tätig. Nach der erfolglosen Parlamentswahl zog sich aus dem politischen Leben zurück.

SÁNDOR CSABA HORVÁTH: DIE VERBINDUGSROLLE DER EISENBAHN ZWISCHEN DEN ZWEI BLÖCKEN WÄHREND DES KALTEM KRIEGES IN UNGARN. TEIL 2.

Nach der Niederschlagung der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956 wurde es offenbar, daβ Ungarn innerhalb des Ostblocks bleibt. Auf den untergesuchten bekannten Schlagadern der Eisenbahn verlief der Verkehr trotz des sich wiederholt herabgelassenen eisernen Vorhangs störungsfrei. Die Raab–Ödenburg–Ebenfurter Eisenbahn (GYSEV) wurden als Privateisenbahn und die unter ihrer Verwaltung befindliche Lokalbahn rechtlich nicht stillgelegt. In ihrer Einzigkeit betätigte sich obendrein weiter nicht nur zwischen den beiden Ländern, sondern auch in den beiden Weltsystemen. Der Beitrag erzielt zu beweisen, daβ der eiserne Vorhang die zwei Lager voneinander nicht absperrte, sondern es waren Lücken darauf, unter denen die Eisenbahn am offenbarsten war.

CSABA TÓTH: VASVÁR UND DE HEGYHÁT IN DER BILDENDEN KUNST. TEIL 2.

Die Fremdenverkehrsrolle dieser Kleinstadt und des sie umgebenden Kleinraumes wurde erst in der jüngsten Zeit im Lande allgemein bekannt, besonders die der attraktivsten Sehenswürdigkeiten, das Arboretum in Jeli. Der Beitrag von Csaba Tóth erschlieβt die bildkünstlerischen Darstellungen von Vasvár und dem Vasi Hegyhát in chronologischem Überblick ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert bis auf den heutigen Tag. Diese Landschaft gab Josef Mindszenty und Gáspár Nagy, die zwei Persönlichkeiten der jüngsten Vergangenheit. Im Beitrag werden auch belletristische Parallelen neben den bildkünstlerischen Werken vorgelegt. Die bildkünstlerische Sammlung im 2011 übergebenen Friedenshaus in Vasvár spielte eine Katalysatorrolle im bildkünstlerischen Leben des Raumes. Es wurden Künstlerlager, Künstlerkolonien organisiert, die die kulturelle Bedeutung des einstigen Komitatssitzes erhoben, zurückgebracht hatten. Der Beitrag gilt als ein groβes Anstarren, Revelation, um zu beweisen, wie viel verborgene Werte noch im Lande und Komitat Vas vorhanden sind.

PÉTER DOMNIKOVITS: JENŐ HÁZI'S SPEECH IN 1921 IN THE SZOMBATHELY THEATER. EXPLORATION OF HUNGARIAN POLITICAL AND SOCIAL ACTIVITY FOR KEEPING WESTERN HUNGARY

Jenő Házi (1892–1986), the legendary archivist of the city of Sopron, is well known, both to those interested in medieval and urban research and to those interested in source publication. At the same time, it is less well known that this archivist scientist, with a strong civic self-awareness, has also manifested himself several times in the current political issues of his age. One of these was when, shortly after taking office, he expressed his opinion as a historian on the complex West Hungarian issue. Before the referendum in this topic, based on his historical policy study, he argued in favor of keeping the city within Hungary, and he also expressed this determined position in his lectures. His presentation in Szombathely, which is published hereby, proves that he continued this activity not only in Sopron, but also in the wider region, including the capital of the neighboring Vas County.

JUDIT BODÓ: VAS COUNTY AND THE CHILDREN'S TRAINS, 1920–1926. HISTORICAL RECONSTRUCTION EXPERIMENT

When depicting Hungary after the Trianon Treaty, it should not be neglected to explore the living conditions and prospects of the children of that era as well as their individual and community experiences. The study undertakes to present, with the help of yet unpublished sources, certain aspects of children rescue journeys to abroad, with special regard to Dr. Miklós Knébel (1892–1949) of Szombathely, a papal secret chamberlain, chief pastor of the Actio Catholica Hungarica in the Netherlands, for his indisputable merits.

CSABA TÓTH: "NO! NO! NEVER!" – TRIANON IN THE FINE ARTS OF VAS COUNTY

The historical consequences of the 100-year old decision are still at work. The western border region of Hungary, including Vas County, was also affected. The local fine art life has also suffered its consequences, the lives of several artists has been radically changed. Some were forced to flee the detached areas, some remained in place and became isolated from the fine arts of Vas County. The study collects and analyzes local fine art representations of the historical trauma from its beginnings to the present day. In the works, it can be observed how this painful wound heals up, how it rises to spiritual heights. It is also proof of the presentation power of the visual arts.

LÁSZLÓ SZENDY: CHRONOLOGICAL ISSUES OF SAINT MARTIN'S LIFE (PUBLISHED BY ERNŐ CSÁSZÁR)

Dr. László Szendy (1896–1969), archbishop of the cathedral, honorary abbot of Pornóapáti, bishop's counselor, biblical and ecclesiastical teacher of the seminary, and prefect, explores some interesting lines of thought regarding St. Martin's birthdate in his manuscript from 1966. St. Martin's life has a longer and a shorter chronology. The short was provided by Sulpicius Severus. In the two chronologies, there is a difference of almost 20 years in the time of birth – 316–317 and 334–336. Szendy considers the long chronology to be authentic, explaining credibly and logically why Sulpicius shortened his biography, St. Martin's 20 years of military service to 5 years. The manuscript is published by Ernő Császár, the nephew of Father Szendy, who preserves and takes care of the family's intellectual legacies.

ZOLTÁN CSISZÁR: KEMENES. ADDITIONAL DATA FOR THE ETIMOLOGY OF KEMENES LANDSCAPE

The communication draws attention to the contradictions in the explanation of the "Kemenes" name, based on the "Kemenesalja" entry in "The Etymological Dictionary of Geographical Names". In contrast to the unproven nature of Slavic derivation, he highlights the possibilities of derivation from the old Hungarian personal name *"Kemenus, Keminus",* as well as the *"kemen"* nominal. Within the current natural geographical area of the Kemenesvidék, he determines the location of the historical Kemenes, and points to the complex process of the evolution of a landscape name. The complex investigation included in the study – the real philological background of the name problem and the documents of later name uses – refer to a Hungarian naming and semantic content different from that published in the Etymological Dictionary of Geographical Names.

GYULA BENCZIK: DOMONKOSFA, 1526–1690

The early modern history of the Domonkosfa in today's Prekmurje (today: Domanjsevci, Slovenia) may be of interest because it avoided destruction and population exchange during the period of Turkish occupation. The village located between Őrség and the Slavic-speaking Tótság, belongs to the Darabos family of Nádasd, and is isolated from their other estates. This family of well-known lesser noblemen, involved in administraion and military, did everything he could for his own survival, they never gave up Domonkosfa. Owing to this, the village is in stable condition despite the unfavorable public conditions. The most interesting document is the village law of 1651, which regulated their internal relations, which is unique in the Prekmurje region.

ISTVÁN BARISKA: KŐSZEG AT THE DAWN OF THE REFORMATION

The study analyzes two letters. Both were written by the German teacher Caspar Stingeli in 1559 to the city council of Kőszeg. At first, it seemed to be just a debate between the teacher and the Hungarian pastor, Simon Somlyói. Caspar Stingeli did not notice that the city had already moved in the direction of denominational reform (the Reformation). By this time he had invited another teacher to head the parish school. The pastor accused the teacher of not performing his duties in the absence of the parish priest. Caspar Stingeli made his complaints at the Easter celebration, according to which he considered himself a victim, similar to the betrayal in the Garden of Gethsemane. The study is about the failure of the teacher who worked in the spirit of the seven free arts. In the end, it turned out that they were so opposed in the issues concerning the liturgy, the order of church bell ringing, and the order of prayer enshrined in St. Benedict's rules, that this actually proves that the fabric of the Catholic tradition was torn in Kőszeg.

ESZTER KATALIN KOVÁCS: MOSAICS FROM THE LIFE OF ISTVÁN KISKOS (1874–1945), MAYOR OF SZOMBATHELY
PART 1

István Kiskos (1874–1945) became the mayor of Szombathely on May 20, 1914, after walking through the career ladder. He had large-scale urban development plans. One of the greatest achievements of his work as mayor was that he led the city through the war and subsequent revolutions. The World War I showed the need to establish a hospital and a public slaughterhouse, these were already announced in his program. From October 9, 1930 to June 6, 1931, he served as a Member of Parliament. After a failed election in 1931, he retired from political life.

CSABA SÁNDOR HORVÁTH: THE CONNECTING ROLE OF THE RAILWAY BETWEEN THE TWO BLOCKS DURING THE COLD WAR IN HUNGARY
PART 2

When the Soviets defeated the 1956 Revolution and the war of independence, it became clear that Hungary would remain within the Eastern Bloc. The traffic on the main railway routes was practically undisturbed despite the Iron Curtain that had been lowered again. The Győr–Sopron–Ebenfurt Railway (GYSEV) as a private railway and the vicinal it managed did not cease to exist legally, in fact, it continued to operate in its uniqueness not only across the two countries, but also across the two world systems. The aim of the study is to show that the Iron Curtain did not seal the two camps hermetically, but there were gaps in it, the most obvious of which was the railway.

CSABA TÓTH: VASVÁR AND HEGYHÁT IN FINE ARTS
PART 2

The role of tourism in this small town in Western Transdanubia and the surrounding micro-region has only recently become nationally known, especially its most attractive landmark, the Jeli Arboretum. Csaba Tóth's study explores the fine art representations of Vasvár and the Vasi Hegyhát in a chronological overview from the second half of the 19th century to the present day. This is the land of József Mindszenty and Gáspár Nagy, two outstanding Hungarian personalities. The study also presents literary parallels alongside works of fine art. The Fine Arts Collection of the Vasvár's "Békeház" (House of Peace), completed in 2011, played a catalytic role in the fine arts life of the region, with creative camps and artists' colonies, bringing back the cultural significance of this former county seat. The study is in fact an open-mouthed astonishment over the fact that how much hidden value there is still in the country and in Vas County.